

Závěrem bych velmi rád poděkoval všem, kteří mi pomáhali, zvláště univerzitnímu profesorovi J. Wannerovi, DrSc. a doc. J. Eichlerovi za jejich cenné rady a podněty. Dále mému synovi Lukášovi a dceři Šárce a přítelkyni paní Ing. Ivetě Kurzové za jejich pochopení a trpělivost. Zvláštní dík náleží nakladatelství Libri a jeho pracovníkům, kteří se mimořádnou měrou zasloužili o přípravu textu do tisku.

V Českém Brodě, leden 2009

B. L.

V. Problémy radikální transformace 1929–37

Naděje vkládané do výsledků industrializace a radikálního posílení zbrojního průmyslu se téměř ihned projeví v přípravě organizačních změn RKKa, která začala budovat prakticky zcela nový druh pozemního vojska – tankové a mechanizované jednotky. Ještě před klíčovými červencovými usneseními politbyra schválila sovětská vláda 6. května 1929 nový program výroby tanků na první pětiletku. Mělo jich být vyrobeno 3 500, tj. 3× více, než se plánovalo ještě v roce 1928. Revvojensovět SSSR na základě těchto předpokladů schválil organizaci obrněných jednotek. Na konci pětiletky měla mít RKKa 3 mechanizované brigády, 30 smíšených mechanizovaných praporů (s 32 lehkými a 34 středními tanky), 4 těžké tankové prapory začleněné do rezervy vrchního velení (po 35 tanků) a 13 mechanizovaných pluků začleněných do jezdeckých jednotek. Střelecké divize zatím neměly mít tankové jednotky, pouze rotu obrněných automobilů.¹

Zasedání Revvojensovětu, které následovalo ihned po červencových usneseních politbyra, kromě toho, že schválilo základní takticko-technické požadavky na jednotlivé druhy tankové a automobilové výzbroje, dalo také 17. července 1929 pokyn ke zformování zkušební mechanizované jednotky. O jejím složení a úkolech na zasedání referoval Triandafilov.² Vzápětí byl zformován mechanizovaný pluk složený z praporu tanků T-18 (MS-1), praporu pancéřových automobilů, praporu motorizované pěchoty a leteckého oddílu. Ještě téhož roku se pluk zúčastnil manévřů Běloruského vojenského okruhu, ale již v květnu následujícího roku byl rozšířen v 1. mechanizovanou brigádu, již velel Kalinovskij.³ V průběhu roku 1931 ji dále posilovali a doplňovali výzbrojí a prošla organizační transformací. Početní stav této velmi silné brigády dosáhl 4 700 mužů vyzbrojených 119 tanky, stovkou tančíků, 15 pancéřovými automobily, 48 děly a dalšími prostředky.⁴

Zavádění nových typů tanků, jež se vyráběly ve zvyšujících se kvantech, do výzbroje dovolilo formovat nové jednotky. K polovině roku 1932 vznikly 4 tankové pluky (každý se 3 prapory), jež byly dislokované ve Smolensku, Leningradě, Moskevském VO a v Charkově. Uspořádání do pluků bylo zvoleno z organizačních důvodů, protože prapory vznikaly jako samostatné teritoriální jednotky v průmyslových oblastech.

Počátkem srpna 1931 schválila sovětská vláda upřesněný plán výstavby Rudé armády na léta 1931–33 a prakticky současně (2. srpna 1931) přijala Komise

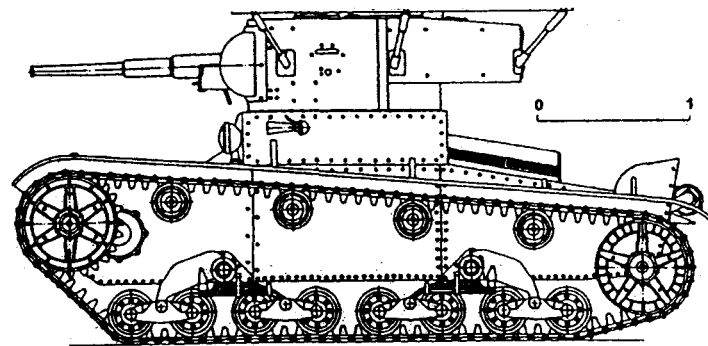
obranu usnesení o válečné výrobě tanků na úrovni 40 000 kusů(!) v prvním roce války. Bez větších ohledů na stav ekonomiky a průmyslu následně Komise obrany v září téhož roku schválila výrobu tanků na rok 1932 ve výši 10 000 strojů (3 000 T-26, 2 000 BT a 5 000 tančičků T-27). Již předtím, 1. srpna 1931, schválila Rada práce a obrany tzv. Velký tankový program. Ten se však zabýval spíše teoretickými problémy, nasazením tankových jednotek v boji, jejich výzbrojí a organizací. A. Ryžakov v této souvislosti upozornil na skutečnost, že od roku 1931 ve vojenských kruzích plně propukly diskuse o dalším vývoji Rudé armády, o její velikosti a technickém vybavení, z nichž vyplynulo, že stav zmobilizované armády by neodpovídal úkolům, které „před ní stojí“. Vojenští teoretikové v této době dále rozpracovávali teorii tzv. hluboké operace, která vyžadovala novou strukturu mechanizovaných vojsk. Triandafilov, Tuchačevskij, Chalepskij a jiní ve svých statích a memorandech zdůrazňovali, že pro realizaci teorie hluboké operace je nezbytně nutné, aby RKKa měla již v době míru zformované velké pancéřové jednotky. Ty se měly v případě války stát spolu s přiřazenými jezdeckými jednotkami základem mobilních smíšených jezdecko-mechanizovaných armád, které budou schopné podnikat útoky do hlubokého týlu nepřítele. Ryžakov citoval z usnesení STO, v němž se konstatovalo, že již byly vytvořeny předpoklady pro zásadní změnu celé operačně taktické doktríny nasazení tanků. Požadovala proto organizační změny a v duchu nové doktríny formování vyšších mechanizovaných jednotek schopných „samostatně řešit úkoly jak na bojišti, tak v celé operační hloubce současné fronty. Tato nová rychlá materiální složka vytvořila předpoklady k rozpracování teorie hlubokého boje a operace“.⁵

Konkrétní doporučení týkající se tankových jednotek zpracovala blíže neurčená komise, která 9. března 1932 doporučila vytvoření mechanizovaných sborů složených z mechanizovaných brigád, dále tankových brigád začleněných v rezervě vrchního velení, mechanizovaných pluků začleněných do jezdeckých divizí a tankových praporů ve struktuře střeleckých divizí.

O pouhé dva dny později projednal návrhy na organizaci mechanizovaných a tankových vojsk Revvojensovět a evidentně vyslovil zásadní souhlas se závěry komise. Vycházel z předpokladu, že podle plánu bude v roce 1932 vyrobeno 10 000 tanků a že RKKa jich bude mít do jara následujícího roku k dispozici 16 000–17 000. Na základě těchto gigantických předpokladů rozhodl, že ještě v daném roce začnou výrazné změny. Počítal s tím, že Rudá armáda bude schopná rozvinout 20 mechanizovaných brigád začleněných do 8–10 mechanizovaných sborů. 15 jezdeckých divizí měl posílit stejný počet mechanizovaných pluků. Ze 150 střeleckých divizí, s nimiž se počítalo pro válečnou dobu, mělo 75 dostat prapor tančičků T-27. Rezerva vrchního velení měla čítat 35 praporů. Závěry Revvojensovětu zastřešilo usnesení o další „motorizaci a mechanizaci“ Rady práce a obrany z 10. dubna, které dalo „zelenou“ k formování mechanizovaných sborů a brigád.⁶

Skutečné počty vyrobených tanků se značně lišily od předdimenzovaných plánů, přesto však byly výsledky úsilí patrné. Jen od října 1929 do konce roku 1932 jich bylo vyrobeno téměř 4 000.⁷ To umožnilo, aby na podzim 1932 vznikly přetřansformováním 11. střelecké divize v Leningradském a 45. střelecké divize v Ukrajinském vojenském okruhu 11. a 45. mechanizovaný sbor. Jejich hlavní sílu tvořily dvě mechanizované brigády, jedna vyzbrojená tanky T-26, druhá tanky BT, a střelecká brigáda. Sbor měl dále průzkumný, ženijní a ohňometný prapor, dělostřelecko-protiladlový oddíl, technickou základnu a letecký oddíl.⁸ Přes stálé diskuse a odpor některých vojenských činitelů, kteří prosazovali starou orientaci na jezdeckvo, začalo ještě v průběhu roku 1932 formování dalších 5 samostatných mechanizovaných brigád (2 v Ukrajinském, 3 v Běloruském vojenském okruhu a později také na Dálném východě). Dále se vytvářely 2 tankové pluky, 12 mechanizovaných pluků, 4 mechanizované jednotky pro jezdeckvo a 15 tankových a 65 praporů vyzbrojených tančičky pro začlenění do střeleckých divizí. V roce 1934 vznikly další dva mechanizované sbory (7. v Leningradském VO, neboť původní 11. sbor byl přesunut do Zabajkalí, a 5. sbor v Moskevském VO).

V lednu 1935 tak Rudá armáda po vskutku bouřlivém formování obrněných jednotek na „papíře“ disponovala obdivuhodnou silou 4 mechanizovaných sborů (5., 7., 11. a 45.), 6 mechanizovaných brigád, 6 tankových pluků, 8 samostatných tankových praporů, 15 mechanizovaných pluků začleněných do jezdeckých divizí a 83 tankových praporů ve střeleckých divizích. Jestliže tedy měla RKKa v letech 1927–29 asi 90 morálně zcela zastaralých tanků, pak roku 1933 již asi 10 000 tanků, tančičků a obrněných automobilů. Místo asi 1 500 automobilů všech druhů měla již plných 12–14 000 a místo 7 000 děl v roce 1929 asi 17 000 děl v roce 1933. Pokud se týká letectva, jeho početní stavy prudce vzrostly z asi necelých asi 1 000 letadel (1927) na téměř 5 000 moderních strojů (1933).⁹

Bokorys tanku T-26 vzor 1933

Úvodní fáze horečného formování mechanizovaných jednotek svým způsobem uzavřela reorganizace provedená v polovině 30. let. Podle nové organizační struktury, která byla schválena 28. prosince 1935, měly mít brigády mechanizovaných sborů jen jediný typ tanků, a to BT, protože sbory měly být nasazovány k rozvíjení úspěchů a k operacím v nepřátelském týlu. Tanky T-26, které byly pomalejší než BT, se k takovému konceptu operací příliš nehodily, nehledě na komplikované zásobování sboru. Podle nové organizace měl mechanizovaný sbor 2 mechanizované brigády s tanky BT, střelecko-kulometnou brigádu, samostatný tankový průzkumný prapor a další jednotky. V jeho výzbroji se nacházelo 348 tanků BT, 63 tančíků a 52 ohňometné tanky, ale jen 20 děl, dále 1 444 automobilů. Tabulkové počty personálu sboru počítaly s 8 965 vojáky. V případě potřeby měly mechanizované sbory spolupracovat s jezdeckými, avšak s formováním dalších se již nepočítalo. Samostatné mechanizované brigády měly 3 tankové prapory vyzbrojené tanky T-26, jeden střelecko-kulometný a 1 opravářský prapor a několik rot, včetně 1 průzkumné. Brigáda měla mít 2745 vojáků a ve výzbroji 145 tanků T-26, 56 dělostřeleckých a ohňometných tanků, 28 obrněných automobilů, 482 automobilů aj.¹⁰

Koncem listopadu 1937 byl v souvislosti s přípravou nové pětiletky, ale také represemi armádní elity a tzv. velkým terorem schválen nový pětiletý plán (1938–42) budování a rekonstrukce RKKA, který předpokládal další posilování tankových jednotek. To je však již další kapitola ve vývoji Rudé armády.

Výsledky výstavby mechanizovaných jednotek byly nepochybně impozantní, avšak rychlost jejich vytváření, kvalita branců i velitelského sboru všech stupňů, stále reorganizace, ale také obecný stav tehdejší techniky, a sovětské zvláště, výrazně snižovaly proponovanou bojeschopnost mechanizovaných sborů. Manévry např. ukázaly, že při tehdejších malém nasycení jednotek spojovými prostředky jim velitelé sborů a podřízených jednotek nebyli ve „válečné vřavě“ téměř schopni velet. Sbory se staly velkými těžkopádnými kolosy, které se jen s problémy přesouvaly. Technika trpěla množstvím mechanických závad a její obsluhy s většinou jen slabou technickou úrovní je nebyly schopny opravit. Množství techniky proto při přesunech zůstalo kvůli mechanickým závadám stát na trase přesunu.

Mechanizované jednotky se sice staly nejviditelnější vizitkou radikálních proměn, avšak základem pozemních sil stále zůstávaly střelecké divize, i když s výrazně modernizovanou výzbrojí a s podstatně větší nasyceností technikou. Sovětské prameny uvádějí, že střelecká divize z roku 1925 měla při 12 800 mužích ve výzbroji 54 děl, 189 těžkých a 81 lehkých kulometů. Divize v roce 1935 měla při početním stavu 13 000 mužů již 57 tanků, 96 děl, 180 těžkých a 354 lehkých kulometů a 18 protiletadlových kulometů, přičemž v průběhu 30. let dostala armáda vesměs nové, výkonnější typy zbraní.¹¹ Radikálně se měnil charakter jednotek, protože armáda postupně přecházela od smíšeného systému na kád-

rový systém, který lépe odpovídal zostrující se mezinárodní situaci 30. let i ekonomickému stavu SSSR. Roku 1928 měla Rudá armáda 81 střeleckých a jezdeckých divizí, avšak jen 38 z nich náleželo ke kádrovým. Teritoriální miliční jednotky ale nutně trpěly nízkou kvalitou bojové přípravy a jejich dislokace neodpovídala požadavkům válečného plánování. Nelze opominout ani funkci armády, která sloužila jako sovětský „tavící kotlík“ národů a národností SSSR. Přejchod ke kádrovým jednotkám umožnilo rychlé zvyšování vojenského rozpočtu, takže koncem roku 1935 tvořily RKKA již ze 77 % kádrové jednotky. Proces tohoto směru transformace skončil 1. září 1939, kdy byla změna formálně zakotvena přijetím nového zákona o všeobecné branné povinnosti.¹² V březnu 1938 byly také zrušeny tzv. národnostní jednotky, k nimž tehdy náleželo 17 divizí, 2 samostatné pluky a řada menších jednotek, využívaných zvláště k sovětizaci neruských a neslovanských národů a národností a jejich integraci do sovětského systému.

Všechny změny přispěly svým dílem k nárůstu mírového početního stavu RKKA, která měla k 1. 10. 1927 610 300 mužů a 1. 1. 1938 již 1 606 000 příslušníků. Pěší jednotky tehdy tvořilo 96 divizí rozčleněných do 25 střeleckých sborů, 18 jezdeckých divizí, zmíněné 4 mechanizované sbory a další jednotky. Letectvo mělo již 194 000 mužů a válečné námořnictvo 132 000. Válečné počty upravoval nový mobilizační plán, který počítal v roce 1938 s armádou první linie v počtu 6,5 milionu vojáků, z nichž pozemní vojska měla mít 5,137 milionu vojáků, letectvo 384 300 vojáků a válečné námořnictvo 222 000 námořníků.¹³

Sovětský svaz nemohl po lednu 1933 nereagovat na nástup Hitlera, který si ostentativně kladl za cíl obnovu moci Německa, expanzi na východ a likvidaci komunismu. Konflikt mezi oběma státy byl od tohoto okamžiku patrně nevyhnutelný. Kromě toho na Dálném východě měl SSSR silně nejisté a prakticky celá 30. léta velmi napjaté vztahy s Japonskem, které již v létě 1931 zahájilo expanzi do Mandžuska a posléze do Číny. Roku 1935 navíc Německo definitivně přestalo dodržovat versailleskou smlouvu a přistoupilo k otevřené remilitarizaci. Moskva reagovala již koncem roku 1933, a to zásadním přehodnocením své zahraniční politiky, pokusem o prosazení politiky kolektivní bezpečnosti a současně posilováním armády. Jednalo se o vsutku dramatickou změnu, neboť SSSR v září 1934 vstoupil do Společnosti národů, kterou dříve rozhodně odmítal stejně jako tzv. versailleský systém¹⁴. Již dříve téhož roku SSSR uznalo Československo de iure, a to jako jeden z posledních vyspělých států. Obě země spolu navázaly regulérní diplomatické vztahy. SSSR vzápětí zahájil s Francií a ČSR rozhovory o uzavření spojenecké smlouvy, které vyvrcholily v květnu 1935 podepsáním sovětsko-francouzské a sovětsko-československé spojenecké smlouvy.

Roku 1936 přijal Sovětský svaz nový zákon o povinné branné povinnosti, který snižoval věk branců z 21 na 19 let. Výjimky ze zákona byly výrazně omezeny, neboť se již projevovaly důsledky slabé natality z doby 1. světové války. Počty

branců v tehdejší SSSR klesly z 1,8 milionu ročníku 1915 na 1,4 milionu ročníku 1916. Tím, že podle nového zákona se každý rok povolával jeden a půl válečných ročníků, bylo možné zvýšit počty branců na 2,7 milionu roku 1936, na 2,3 milionu v roce 1937 a po 2,1 milionu v letech 1938 a 1939. Současně byli od konce 30. let do armády stále více povoláváni branci neslovanských národů SSSR, zvláště ze střední Asie a okrajových částí země.¹⁵

Neméně radikální transformaci prošlo vojenské letectvo. Na něj vždy sovětské vedení kladlo důraz, nejen z hlediska jeho bojového využití, ale zvláště jako propagandistického symbolu vysoké technické úrovně SSSR a jeho prestiže, jako symbolu úspěšné socialistické industrializace a potažmo správné politické linie bolševické strany a osobně Stalina. 1. května 1932 se v Moskvě např. konala mohutná letecká přehlídka, při níž bylo prezentováno 300 letadel, přičemž propaganda zdůrazňovala, že mezi nimi nebyl ani jediný zahraniční stroj. K témuž účelu samozřejmě sloužil rekordní let speciálního dálkového letadla ANT-25 (RD), na němž tříčlenná posádka získala v červenci 1937 světový dálkový rekord, když uletěla 10 148 km z Moskvy, přes severní pól do St. Jacinta v Kalifornii. Silné letectvo ostatně hrálo velmi důležitou roli v sovětské vojenské strategii a vojenské doktríně 30. let. Konstrukce a výroba nových typů navazovala na poměrně čilé výzkumné a projekční aktivity ve 20. letech, kdy sovětská technologická zvládla výrobu sovětské varianty duralu (tzv. kolčugaluminium). Přesto byl jeho letecký průmysl po celá 30. léta závislý na dovozu hliníku a duralu především z Francie, protože zpožďující se výstavba elektráren brzdila vlastní produkci na Urale. Letadla z 20. let poháněly britské a německé motory i jejich sovětské varianty. V následujícím desetiletí je vystřídaly zvláště americké a francouzské typy, které se staly východiskem pro vlastní sovětskou výrobu a vývoj. Na přelomu 20. a 30. let byly do výzbroje RKKA zařazeny stroje nové generace (I-5, TB-1, TB-3), jež odpovídaly světové úrovni. Další nové typy byly, díky velmi rychlému technickému pokroku, zařazeny do jednotek v polovině 30. let (I-15, I-16, SB-2, DB-3 aj.). Výrobu moderních typů prosazoval zvláště zástupce velitele (od 1926) a od konce června 1931 už velitel vojenského letectva Jakov Ivanovič Alksnis.

Plán výstavby vojenského letectva schválil Revvojensovět 23. ledna 1930. Důraz položil na zformování silného stíhacího a bombardovacího letectva tak, aby koncem pětiletky činil podíl bombardovacích letadel 38 % a stíhacích a průzkumných po 31 % počtu bojových strojů. Organizační záležitosti řešilo mj. usnesení Revvojensovětu z 23. března 1932.¹⁶

Roku 1923 měla Rudá armáda 41 eskader a několik samostatných leteckých oddílů. Roku 1929 byly vytvořeny brigády, avšak velkou většinu (82 % strojů) v nich tvořila pouze průzkumná letadla. Výrazný příliv nových strojů k letectvu umožnil, aby Revvojensovět reagoval na vývoj sovětského vojenského myšlení a v březnu 1932 dal příkaz k vytváření sborů těžkého bombardovacího letectva. Ty se koncem roku 1936 přeměnily ve 3 letecké armády zvláštního určení, s cí-

lem samostatného plnění strategických úkolů. Od roku 1938 však v souvislosti se zavržením stávající sovětské doktríny, která byla spojená s Tuchačevského jménem, začal obrácený proces. Velké letecké formace se rozpustily a základní organizační jednotkou se staly pluky a posléze letecké brigády podřízené z větší části vojenským okruhům, a dokonce střeleckým sborům.¹⁷

K 1. lednu 1938 mělo sovětské vojenské letectvo celkem 77 bojových brigád. Z nich se v západní části země nacházelo 53 brigád (6 762 letadel), na východě 24 (2 623 letadel). Celkem se jednalo o 9 385 bojových letadel, včetně 9 brigád námořního letectva se 1 386 stroji. V souladu s tehdejšími představami významu bombardovacího letectva a sovětskou vojenskou doktrínou převažovalo ve výzbroji bombardovací letectvo s 24 brigádami těžkých, 18 středních a 6 lehkých bombardovacích letadel. 10 brigád náleželo k útočným na přímou podporu pozemních vojsk, stíhací letectvo tvořilo 14 brigád a 4 byly průzkumné.¹⁸

V souvislosti s vývojem sovětské vojenské doktríny od počátku 30. let vznikal další nový druh vojska: výsadkové či parašutistické jednotky. První malá jednotka tohoto druhu byla ustavena v Tuchačevského Leningradském vojenském okruhu v březnu 1931. Následujícího roku byl vytvořen aviodesantnyj oddíl, rozšířený roku 1933 na výsadkovou brigádu zvláštního určení. O tři roky později vznikly další 2 výsadkové brigády a 3 pluky, které se roku 1937 také rozrostly na brigády.¹⁹

Ve 30. letech došlo i na opomíjené válečné námořnictvo, které dosud stálo ve stínu pozemních vojsk i letectva. Na námořnictvo se tehdy vyčleňovalo jen asi 10 % omezeného vojenského rozpočtu. V listopadu 1926 sice STO schválila zmíněný program výstavby válečného námořnictva na léta 1927–32, a i když byl v roce 1927 pod dojmem tzv. válečné hrozby²⁰ modifikován, předvídal pouze výrobu lehkých vojenských lodí.²¹ V květnu 1928 na zasedání Revvojensovětu SSSR dokonce tehdejší náčelník štábu RKKA Tuchačevskij navrhol likvidaci všech větších válečných lodí. Námořnictvo mělo podle něho smysl pouze tehdy, jestliže by bylo schopné postavit se britskému. K tomu mělo neskonalé daleko a k ochraně pobřeží podle Tuchačevského postačovaly jen lehké lodě. Celkově převládal názor, že úkolem lodstva je spolupráce s pozemní armádou a její podpora, ochrana vlastního pobřeží, a teprve potom útoky proti spojovacím liniím protivníka.²²

4. února 1929 byl nicméně schválen nový pětiletý program výstavby válečného námořnictva na 1PL. Předpokládal stavbu 3 torpédoborců, 18 hlídkových lodí, 18 velkých a 4 malých ponorek. Celkem se jednalo o 98 bojových a 37 pomocných lodí. O stavbě větších lodí se zatím vzhledem ke stavu lodního průmyslu stále neuvažovalo, přestože byly dostavěny 3 křižníky, jež zůstávaly rozeřezané ještě z dob 1. světové války. Roku 1931 začala stavba prvního velkého torpédoborce a modernizace dvou starých bitevních lodí.²³ Druhý pětiletý námořní plán schválený Radou práce a obrany v červnu 1933 byl již výrazně ambi-

cióznější. Bez ohledu na stále ještě neuspokojivý stav loděnic totiž předpokládal stavbu lodí o celkovém výtlačku plných 500 000 tun. Prioritu dostala stavba ponorek, kterých mělo vzniknout 369(!). Novou kvalitou znamenala předpokládaná stavba křižníků. Malá kapacita loděnic, nedostatek zdrojů i zkušeností vedly k tomu, že se začátek stavby křižníků projektu 26 (Kirov), a torpédoborců projektu 7 posunul až na rok 1935 a realizace programu se značně protahovala. Přesto v letech 2. pětiletky začala stavba 5 křižníků, 4 velkých torpédoborců, 46 torpédoborců a dalších lodí. Ponorek, zatím nepříliš valné kvality, se sice postavila jen třetina z plánovaných počtů (137 kusů), ale i to stačilo, aby SSSR vybudoval největší ponorkovou flotilu na světě.

V polovině 30. let nastal pod vlivem řady faktorů opět příklon k budování těžkých ofenzivních lodí. Na přelomu let 1935/36 začaly studijní práce na dvou projektech bitevních lodí a již v květnu projekční práce nad bitevní lodí projektu 23. Velitelé válečného námořnictva sice dávali přednost ponorkovému loďstvu a menším jednotkám, pro Stalina byly však bitevní lodě symbolem síly a moci státu. V téže době probíhaly přípravy tzv. velkého programu výstavby válečného námořnictva na 10 let, který byl formálně schválen 26. června 1936. Podle něho mělo být do konce roku 1946 postaveno 15 bitevních lodí, 15 nejtěžších křižníků a 28 lehkých, 2 letadlové lodě, 20 velkých torpédoborců, 144 torpédoborců, 336 ponorek a množství menších a pomocných lodí.²⁴ Z vysoce ambiciózního plánu byla z velkých lodí do vypuknutí Velké vlastenecké války zahájena stavba jen několika bitevních lodí.

Neméně dramatické proměny, které odrážely všechny změny i politickou situaci, zasáhly systém vrcholných armádních orgánů. V polovině 20. let je bolševická strana decentralizovala. Evidentně chtěla eliminovat možnost zasahování armády do vnitrostranických bojů. Stalin měl ostatně dost důvodů k tomu, aby na RKKA prostřednictvím orgánů OGPU „dohlížel“. Některé případy mu ukázaly, že vojenská elita si ve svých „pašalících“ ve vojenských okruzích provádí vlastní politiku dokonce bez ohledu na nejvyšší stranické orgány. Patrně nejflagrantnější případ se odehrál na Dálném východě, kde vojenská rozvědka, a dokonce i orgány OGPU ignorovaly až do Stalinova rozzuřeného zásahu nařízení politbyra, které v roce 1932 z obavy před střetem s Japonskem zastavilo veškeré diverzní a špionážní činnosti proti Mandžusku.²⁵

Vztahy mezi Štábem, Hlavní správou a inspektorátem byly proto skutečně napjaté. Plné převzetí a upevnění moci stalinským křídlem bolševické strany koncem 20. let a formálně skvělé zvládnutí 1. pětiletky, které demonstroval „sjezd vítězů“ v roce 1934, uvolnily politickou cestu k organizaci vrcholných orgánů armády. Změny také musely reagovat na vývoj a nutnost komplexně zajišťovat rostoucí armádní potřeby. O posílení role štábu se neúspěšně pokoušel už jeho náčelník Tuchačevskij a po jeho odsunutí do Leningradského VO v roce 1928 opatrněji také jeho nástupce Šapošnikov. Jeho návrhy byly z části realizo-

vané reorganizací v lednu 1930, kdy Hlavní správa předala štábu RKKA všechny záležitosti týkající se mobilizace, doplňování i přípravy velitelského sboru a kdy byly nově rozděleny pravomoci a odpovědnosti mezi orgány a odděleními štábu.²⁶

Novým náčelníkem štábu se roku 1931 stal veterán občanské války a Stalinův soupeř Jedorov, pod jehož velením probíhaly pokusy o nalezení optimálních řešení komplexních problémů řízení armády. Mobilizační záležitosti opět přešly pod Hlavní správu. Velení vojenské rozvědky, tvrdě kritizované politbyrem za neschopnost a hrubé chyby, proto koncem května 1934 přešlo přímo do pravomoci komisaře pro vojenské a námořní záležitosti.²⁷

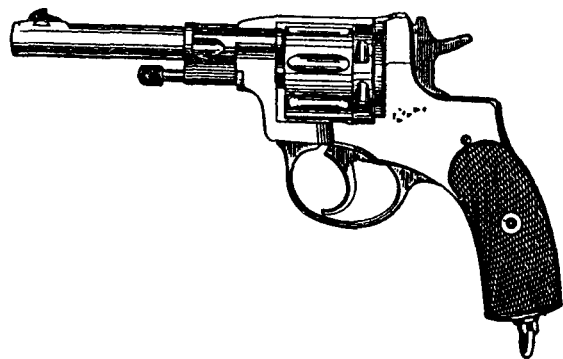
Vlastní štáb se postupně transformoval v nejdůležitější orgán komisariátu. Rozpracovával strategické i operační plány a vojenskou teorii. Vzestup jeho významu formálně dovršilo usnesení politbyra ÚV VKS(b) ze září 1935, kterým od 22. 9. změnilo štáb RKKA v generální štáb, jenž se stal operačním orgánem vrch-

ního velení. K jeho úkolům náleželo rozpracovávání organizace obrany, plánů přestavby a mobilizace armády a také účast na zpracovávání mobilizačních plánů průmyslu pro válečný stav, zpracovávání strategických plánů atd. Náčelníkem zůstal do 25. června 1937 Jegorov.²⁸

V první polovině 30. let se ukázalo, že v systému nejvyššího řízení vojenské a bezpečnostní problematiky duplicitně a chaoticky působí 3 vrcholné orgány. Na prvním místě stála Komise obrany, která byla formálně podřízená radě lidových komisářů, přičemž v jejím čele stál Molotov. Komise rozhodovala o nejzásadnějších záležitostech. Speciální zasedání Rady práce a obrany rozpracovávalo rozhodnutí Komise a zajišťovalo jejich realizaci. Při vlastním komisariátu pro vojenské a námořní záležitosti však stále ještě působil Revvojensovět SSSR s pravomocemi kolegia komisariátu, přičemž se jeho pravomoci křížily s ostatními orgány. 20. června 1934 proto VCIK Revvojensovět formálně zrušil a vlastní komisariát přejmenoval na Lidový komisariát obrany SSSR (Narodnyj komisariat oborony, NKO). Při něm byla jako poradní orgán vytvořena 22. listopadu téhož roku Vojenská rada, jejíž doporučení schvaloval komisář obrany. Jím zůstal Vorošilov těšící se od listopadu 1935 hodnosti maršála SSSR. Jeho zástupcem se stali náčelník politické správy RKKa Gamarnik (od listopadu 1935 armádní komisář 1. stupně) a dosavadní náčelník vyzbrojování Tuchačevskij, který v listopadu 1935 dostal též maršálskou hůl.

O dva roky později, za tzv. velkého teroru v letech 1937–38, byly nejvyšší vojenské orgány fakticky paralyzované. Ještě před jeho plným rozpoutáním se stávající Komise obrany 28. dubna 1937 změnila ve Výbor obrany a Rada práce a obrany byla zrušena. Série změn pokračovala přejmenováním Vojenské rady při NKO na Hlavní vojenskou radu (13. 3. 1938). Důležitější však bylo vyčlenění válečného námořnictva jako separátní instituce a vytvoření Lidového komisariátu válečného námořnictva (30. 12. 1937), jehož prvním komisářem se stal V. M. Smirnov.

Proslulý revolver Nagan

V rámci příprav na vlny represí byl jako nepochybná pojistka zajišťující klid v armádě opět obnoven institut vojenských komisářů a 10. května 1937 ve vojenských okruzích, armádách a ve flotilách znovu zřízeny vojenské rady, které byly podřízeny přímo komisariátu obrany. Odpovídaly za veškeré vojenské a politické záležitosti v okruhu jejich působnosti. Z důležitějších organizačních kroků byl v červenci 1937 vytvořen Kalininský a Orelský vojenský okruh. Na Dálném východě se v září 1938 Dálnévýchodní front přeměnil na 1. a 2. samostatnou Rudou armádu, jež byly bezprostředně podřízeny přímo Vorošilovovi.²⁹

Problém lidského faktoru

Rudá armáda se v krátké době jen několika let kvalitativně změnila. Z armády, která byla fakticky stále ještě výcvikovou a v níž probíhalo množství experimentů, se stala regulérní armáda. Nyní šlo už o armádu vysoce mechanizovanou a technicky vybavenou, jež měla realizovat na svou dobu unikátní strategické plány i taktické záměry vrchního velení. Stav mechanizace měl samozřejmě k ideálu ještě velice daleko. Tanky byly v souladu s tehdejší světovým trendem jen lehce pancéřované. Rádiové spojení, naprosto nezbytné pro komunikaci vysoce mobilních svazků na bojišti, krajně nespolehlivé, pokud bylo vůbec k dispozici. Velitelé jednotek se v poli museli spoléhat jen na nespolehlivé optické rozpoznávání a na signalizaci. Vojáci neměli zkušenosti ani jako řidiči, ani jako mechanici a výzbroj se v důsledku toho velmi rychle opotřebovávala, k čemuž ještě přispívala nepřilíhající kvalita výroby. V letectvu vedl takový stav k množství mimořádných událostí, jejichž počet se, bez ohledu na periodicky se opakující usnesení ÚV a sovětské vlády, zvyšoval. Například jen v krátkém období od 1. ledna do 15. března 1938 došlo k 86 haváriím.³⁰ Velký důraz na ofenzivní pojetí vedl k zanedbávání výcviku a přípravy na obranný boj. V polovině 30. let nicméně SSSR nepochybně vedl v teorii, plánování, výrobě i vytváření mechanizovaných vojsk.

Zásadní limitující faktor, který musela Rudá armáda na počátku 30. let řešit, vyplýval právě z její rychlé přeměny, zavádění techniky do jednotek a moderních, dokonce průkopnických způsobů válčení. Jednalo se o kvalifikační nedostatky v celém průřezu země a obyvatelstva, a tedy i ve struktuře armády, od vojáků po nejvyšší velení. Problémem byly především základní předpoklady vyplývající z nízké vzdělanostní úrovně země. Ještě roku 1928 byla totiž asi polovina veškerého obyvatelstva SSSR negramotná, i když v evropské části byla situace přece jen poněkud lepší. Do armády proto, bez ohledu na benevolentní zákon o branné povinnosti, přicházelo velmi značné procento naprosto nevhodných branců. Roku 1927 bylo plných 10,3 % nových branců plně negramotných a okolo jedné třetiny tzv. málo gramotných, tedy takových, kteří se od negramotných příliš nelišili.³¹

Bez ohledu na intenzivní důraz stalinského režimu na alfabetizaci, rozvoj školství, nejrůznější kurzy a školení, které ve 30. letech „papírově“ odstranily negramotnost, zůstávala úroveň branců a vojáků v tomto směru stále velice nízká. Armáda tak vlastně sloužila také jako školicí a vzdělávací instituce, která ovšem nemohla eliminovat nedostatky vzdělávacího systému. Ještě na jaře 1936 si proto tehdejší velitel Běloruského vojenského okruhu Uborevič trpce posteskkl, že „každý odvod vojáků z vesnic znamená, že k nám do kasáren na sto branců přichází 35 % málo vzdělaných lidí. Jsou v podstatě zcela negramotní... Vůbec nevědí, kdo je to Stalin, kdo je to Hitler ... co je to socialismus... Máme inženýry a techniky, kteří nevědí, co jsou to zlomky, co je to termodynamika, protože se na střední škole dělalo, čert ví co“.³²

Vstup do armády však na přelomu 20. a 30. let a i v dalších letech znamenal v představách řady branců sociální vzestup. Měli zde totiž poměrně solidně zajištěné přiděly potravin. V zemi sice existoval od konce roku 1927 přidělový systém, který se však nevztahoval na venkov. Proti obecnému stavu měli v armádě také ubytování a relativně zajištěné další potřeby. Ze strany důstojníků a poddůstojníků se jim dostávalo celkem solidního zacházení, které se výrazně lišilo od nelidských poměrů v carské armádě, jež bylo ještě v živé paměti. Přestože armáda trpěla řadou problémů, bránci mohli očekávat i jistý sociální vzestup a počítat s tím, že bude uznán za reprezentanta sovětské společnosti. To se mělo odrazit také v jeho sociálním zařazení po skončení vojenské služby. Ukazovalo se však, že vojenské úřady už tato očekávání v průběhu 30. let nebyly schopny zajišťovat. V první řadě nemohly zajistit adekvátní zásobování jednotek, které musely často improvizovat a zajistit si vlastní doplňkové zdroje. S početním růstem RKKA musela kasárna pojmout příslušníky nových jednotek. Vojáci tak celkově strádali nedostatkem potravin, veškerého vybavení, od prádla a uniforem až po boty, ale také špatnými hygienickými podmínkami. Důsledky se nutně projeví v nízké morálce a disciplíně a v široké paletě přestupků a zločinů včetně opilství, které stálo na jednom z prvních míst. Cenou za neschopnost centrálních armádních úřadů zajistit přiměřené podmínky vojákům při expanzi armády byly nedisciplinované jednotky. Faktorů, jež ovlivňovaly nedobrý morální stav, bylo ovšem více.

Jeden z viditelných nedostatků představovala skutečnost, že v RKKA hrál důstojnický sbor důležitější roli, než tomu bylo ve většině jiných armád. V RKKA totiž kádrové vojáky tvořili důstojníci a někteří specialisté. Rudá armáda neměla profesionální poddůstojnický sbor, který by jí dal stabilitu a kontinuitu. Poddůstojníci z povolání s dlouholetou zkušeností přebírali v ostatních armádách od důstojnického sboru řadu povinností, zvláště při výcviku, a při rotaci důstojníků zajišťovali kontinuitu jednotek a jejich chod. V RKKA zajišťovali výcvik poddůstojníci a nižší důstojníci jen po dobu jejich základní vojenské služby. Zkušenostmi příliš neoplývali a při jejich stálých odchodech do civilu se v jednotkách

nemohl vytvořit ani *esprit d'corps*. Je ovšem otázkou, zda by takový vývoj byl z politického hlediska akceptovatelný.

Důstojník Rudé armády musel proto věnovat množství času základnímu výcviku branců, což ho odvádělo od jeho vlastních povinností. Nedostatek zvláště nižších důstojníků se negativně odrazil ve zhoršení výcviku. Zatímco se v průběhu 30. let celkem jednoduše dařilo zvyšovat postupně početní stavy RKKA povoláváním nových branců, bylo nesrovnatelně obtížnější až nemožné získávat odpovídající počty důstojníků. Ze zmíněného důvodu měla RKKA ve 30. letech vyšší podíl důstojníků než v jiných armádách. Činil asi 7 % jejich příslušníků, zatímco v německé armádě byl tento poměr asi 4 % a ve francouzské 4,5 %.³³

Stav armádních jednotek negativně ovlivňovala politika a hlavně řada akcí stalinského režimu. Ostrý proces násilné kolektivizace sovětského venkova a „rozkučování“ následované hladomorem let 1932/33 silně zasáhly morální stav mužstva i důstojnického sboru.³⁴ Vzhledem k rozvratu venkova, kde vypukaly nepokoje, a dokonce povstání proti bolševické vládě, nebylo překvapivé, že vlny neklidu zasáhly i armádu, v níž většina vojáků pocházela právě z venkova. Kulaci a jejich příbuzní měli sice vstup do armády zakázán, avšak ostatní branci byli svědky zacházení s nimi, jejich vlastní rodiny se musely podrobit kolektivizaci a veškerý živý i neživý majetek předat kolchozům. Odtud nepochybně vyplývalo silné protisovětské citění mnoha branců z vesnice.³⁵

Každá vláda požaduje, aby její ozbrojené síly zachovávaly loajalitu politickému systému. V SSSR byl však tento princip zdůvodněn ideologickými argumenty doveden do krajnosti. Protože politický systém reprezentovala pouze bolševická strana, stala se loajalita vůči ní testem loajality vůči politickému systému, který byl založen na diktatuře proletariátu a jediné politické straně. Protože však po celá 20. léta probíhaly v bolševické straně silné mocenské boje, v praxi to znamenalo loajalitu nikoliv ke straně jako takové, ale k vítězné frakci, která určovala stranickou linii, a k jejímu vůdci. Problém loajality byl však ještě složitější. Dopustit se omylu a v minulosti aktivně podporovat později neúspěšnou frakci, znamenalo získat nesmazatelné stigma pro budoucnost. To vše vytvářelo paranoidní situace, kdy důstojník mohl být plně loajální režimu a bolševické straně, přesto však mohl být považován za nespolehlivého, neboť byl v minulosti stoupencem frakce, která se později ukázala jako „opoziční“.

Na politickou spolehlivost armády se kladl větší důraz než na vojenskou dovednost a schopnost důstojnického sboru. Možnost odstranit z armády důstojníka na základě jiných než vojenských či disciplinárních důvodů výrazně potlačovala profesní autonomii důstojnického sboru i armády jako takové. Politicky dohlížela na všechny příslušníky armády Politická správa (PU), avšak bolševická strana kromě toho prováděla dle potřeby ad hoc „prověřování“ své členské základny, a především čistky. Vzhledem k tomu, že se týkaly celé strany, nebo její

části, nebyly většinou primárně zaměřeny výhradně na armádu, nicméně v letech 1926–27 armádu nuceně opustilo asi 16 000 důstojníků a poddůstojníků, kteří byli označeni za trockisty.

Na přelomu 20. a 30. let se čistky důstojnického sboru zaměřily, podobně jako v civilním sektoru, především proti bývalým carským důstojníkům, kteří ještě přetrvali v armádě, a také na eliminaci těch, kteří projevíli výhrady vůči radikálnímu kurzu stalinských přeměn – vůči kolektivizaci či kulturní revoluci. Jen roku 1930 armádu pro odpor vůči kolektivizaci nuceně opustilo přes 10 000 důstojníků, zvláště bývalých carských důstojníků. V důsledku dalších čistek a prověrek bylo v letech 1933–36 z armády vytěsněno dalších 30 230 důstojníků, i když část též pro tzv. morální poklesky, např. alkoholismus.³⁶

Někteří vysocí velitelé protestovali proti takové praxi, která fakticky decimovala velitelské kádry. Nemohli zpochybňovat samotný princip, ale jen důsledky čistek. V červnu 1934 si například velitel letectva Alksnis stěžoval Vorošilovovi na to, že za krátkou dobu (1931–34) letectvo z tohoto důvodu přišlo o více než 2 000 kvalitních pilotů a techniků. Řada z nich přešla k bouřlivě se rozvíjejícímu civilnímu letectvu. Alksnis upozorňoval na to, že z politických či morálních důvodů muselo opustit letectvo také 5 ze 7 nositelů vyznamenání Hrdina Sovětského svazu. Řada příslušníků letectva byla vyšetřována a zatčena jen proto, že některý z jejich příbuzných byl považován za politicky nespolehlivého, i když oni sami svoji loajalitu prokázali. Varoval proto, že v důsledku této praxe má vojenské letectvo nedostatek personálu.³⁷

V jednotlivých případech, kdy se jednalo o kompetenční záležitosti a spory různých orgánů, se armáda ostře bránila proti zasahování OGPU do svých záležitostí. Postavila se proti tomu, aby zvláštní oddělení, vojenská kontrarozvědka a OGPU bez vědomí nadřízených vojenských důstojníků vyšetřovala a zatýkala její příslušníky. Gamarnik se neváhal obrátit až na politbyro, které ho usnesením z 25. května 1934 plně podpořilo. Striktně tehdy zakázalo orgánům OO OGPU, aby právě bez svolení vojenských činitelů vyslyšaly či zatýkaly příslušníky armády. V konkrétním případě, o který se jednalo, nařídilo potrestat příslušníky OGPU.³⁸ Po zavraždění člena politbyra a předsedy stranické organizace v Leninradě Kirova 1. prosince 1934 však četnost i rozsah čistek ještě prudce vzrostly.

Specifickým problémem velkého významu byl stálý, a hlavně narůstající nedostatek poddůstojníků a důstojníků. Ve 20. letech se díky omezeným počtům RKKa neprojevoval výrazně. Problém nedostatku kvalitních kádřů však vyostřila stalinská, tzv. socialistická industrializace. Zahájení stavby velkého množství nových továren vyvolalo kritický nedostatek kvalifikovaných pracovních sil v civilním sektoru i v armádě, a to právě v době, kdy přistupovala k radikální transformaci. Problém akutního nedostatku kvalifikované lidské síly prohlubovaly čistky včetně tažení proti buržoazním specialistům. RKKa měla v roce 1928 v kádrových jednotkách 45 867 důstojníků, avšak v témže roce již Vorošilov na

16. stranické konferenci vyzýval k získání nových kádřů a naléhal na stranické vedení, aby považovalo za vrcholnou prioritu výcvik nových odborníků.³⁹

Rudá armáda měla sice ambiciózní plány výcviku nových důstojníků, avšak ve skutečnosti početní stavy důstojnického sboru prakticky po celá 30. léta stagnovaly. Vojenské školy pozemních sil totiž v letech 1928–37 vyřadily 67 487 frekventantů. Za stejnou dobu však z armády odešlo z různých důvodů čelkem 67 670 důstojníků. Počet absolventů vyřazovaných z vojenských škol tak sotva pokrýval úbytek kádřů RKKa, a to v době, kdy se početní stavy armády zdvojnásobily. Roku 1928 měla Rudá armáda 529 000 mužů včetně 48 000 důstojníků, kteří tvořili asi 9 % jejího početního stavu. Roku 1933 už měla přes 900 000 mužů, a aby udržela podíl důstojníků, potřebovala jich mít přes 81 000.⁴⁰

Prohlubující se nedostatek řešila urychleným povyšováním poddůstojníků a povoláváním důstojníků a poddůstojníků v záloze do vojenské služby. V letech 1932–38 takto povolali do armády přes 49 000 záložníků. Problém se tím neodstranil a povolávání záložníků spíše snížilo kvalitu sboru. Koncem 30. let proto v armádě vládł stav, kdy plných 73 % podporučíků absolvovalo pouze krátkodobé kurzy a neprošlo žádným specializovaným výcvikem. Přes všechny improvizace a náhražková opatření se k 1. lednu 1938 pozemním silám nedostávalo 39 100 důstojníků, což činilo plných 34,4 % předepsaných tabulkových počtů velitelského personálu.⁴¹

Zástupce komisaře obrany pro kádrové záležitosti Ščadenko ve své zprávě z poloviny května 1940 zdůraznil, že ještě katastrofálnější situace by nastala v případě nutnosti zmobilizovat armádu a pokrýt předpokládané ztráty v prvním roce války. Odhadl, že v takovém případě by se armádě nedostávalo asi 93 000 aktivních důstojníků a 300–350 000 v záloze. Nedělal si iluze ani o kvalitě poddůstojnického a důstojnického sboru, což krátce předtím potvrdil průběh bojů u Chalchin-Golu, a zvláště „zimní“ válka proti Finsku 1939–40.⁴²

V důstojnickém sboru se projevovaly stejné zlořády jako u mužstva: kriminální delikty, rozkrádání majetků, pijactví a tzv. chuligánství. Je však nutné konstatovat, že „pracovní“ podmínky v armádě byly velmi obtížné a kvalitnější lidi odrazovaly. Kromě klasických problémů, vyplývajících z podstaty vojenské služby v RKKa a častého stěhování z místa na místo s velmi špatně zajištěným ubytováním, byl velitelský sbor nejméně až do roku 1935 špatně placen. Mzdy nesnesly srovnání s platy v průmyslu, ve kterém již v průběhu 1. pětiletky výrazně vzrostly. Roku 1934 měl např. velitel na úrovni poručíka plat asi 260 rublů, velitel divize (tj. generál) 475 rublů. V průmyslu měl kvalifikovaný pracovník plat 250–300, technici a inženýři 450–650 rublů měsíčně, což byly platy na úrovni velitelů divizí, či dokonce armádního sboru.⁴³ O rok později se platy v průmyslu opět zvýšily a kvalifikovaný dělník mohl v průměru počítat s platem okolo 550 rublů. Jeho základní mzdu dále zvyšovaly nejrůznější příplatky a odměny (mj. za splnění či překročení plánu), které zajišťovaly výrazný předstih civilních platů

před vojenskými. Stejným problémům ovšem čelila i britská a francouzská armáda. Francouzskou ve 30. letech opustila řada důstojníků, neboť vlády soustavně odmítaly zvýšit jejich platy a zlepšit životní podmínky.

Až v polovině 30. let se velení RKKA a bolševická strana pokusily zlepšit sociální postavení velitelského sboru. Armáda 22. září 1935 zavedla formálně hodnosti pro důstojníky pozemních vojsk a letectva (poručík, nadporučík, kapitán, major, plukovník, kombrig, komdiv, komkor, komandarm 2. a 1. stupně), další pro příslušníky válečného námořnictva a politické pracovníky. Nově byla zřízena hodnost maršála SSSR. Nejnižší důstojnickou hodností byl poručík, kterou voják obdržel po absolvování vojenské školy či akademie. Od srpna 1937 však frekventanti obdrželi hodnost podporučík, která se nově stala nejnižší důstojnickou hodností. Od 1. září 1935 se poměrně výrazně zvyšovaly také platy velitelů. Veliteli družstva např. z 270 na 350, veliteli roty z 290 na 375 a divize z 520 na 700 rublů. Veliteli letecké eskadry z 570 na 700 rublů atd., s nejvyšším nárůstem právě u nejvyšších hodnostních stupňů. Platy některých velitelů, zvláště vyšších, mohly dále zvyšovat bonusy za délku služby v armádě, a to až o 25 % za 20 a více let služby.⁴⁴ V armádě byl zaveden kariérní řád, ke zvýšení prestiže mělo sloužit také zavedení nových vycházkových uniforem a k jistým privilegiím náležela i skutečnost, že se na ně vztahovaly vojenské, nikoliv civilní soudy.⁴⁵ Snaha posílit sociální postavení důstojníků a zvýšit přitažlivost služby v armádě nebyla ale příliš úspěšná. Služba a životní podmínky v armádě byly tvrdé a konkurence civilních podniků stále velká. Nedostatek důstojníků a poddůstojníků se tak prohluboval.

Vorošilov dokonce opětovně vyzýval stranické organizace, Komsomol, odbory i sověty, aby přesvědčovaly dělníky ke vstupu do vojenských škol. Když takové úsilí nepřineslo výsledky, sáhla bolševická strana k příkladům z občanské války. Od roku 1931 zahájila ad hoc mobilizace svých členů do armády, kde sloužili ve velitelských funkcích. V praxi to znamenalo, že vybraní členové VKS(b) dostali za stranický úkol odejít do armády i proti své vůli. První mobilizace přivedla do vojenských škol a armády 17 000 členů strany, následující v letech 1933–35 dalších 10 000.⁴⁶

Mobilizace členů VKS(b) však do armády vnesly silné negativní prvky v podobě zmobilizovaných důstojníků, kteří byli bez vztahu k RKKA a s nezájmem o vojenské záležitosti. V lepším případě byli loajální vůči bolševické straně, a teprve pak vůči armádě, pokud se s ní vůbec identifikovali. Vzhledem k tomu, že tito aspiranti na důstojnické funkce v RKKA byli vybráni primárně na základě ideologických, nikoliv vojenských kvalit, utrpěla kvalita a soudržnost důstojnického sboru. V armádě docházelo ke střetům mezi těmito důstojníky a ostatními, protože nově přichozí si s sebou nesli stigma protežovaných důstojníků.

Jedním z důsledků stranických mobilizací do armádních škol byl v sovětském systému tak ceněný vzestup podílu členů bolševické strany v RKKA. Díky plnění

ideologických premis a dalším okolnostem se měnil také sociální původ důstojníků. Jestliže roku 1926 mělo dělnický původ jen 12 % důstojníků, pak díky prosazování dělnických kádrů v roce 1936 to bylo již 44,2 %. Ve stejných letech vzrostl podíl členů a kandidátů strany v důstojnickém sboru ze 48,1 % (1927) na 64,1 % (1936).⁴⁷

Vzájemně protikladné akce – snaha po zvýšení vzdělanosti a kvality sboru a současně čistky v armádě – vyvolávaly v kombinaci s dalšími faktory diskuse ohledně bojeschopnosti Rudé armády. Na přehlídkách a manévrech vypadala imponantně. Zvláštní překvapení připravila zahraničním pozorovatelům v září 1935 na manévrech Kyjevského VO, při kterých byl v masivních počtech nasazen nový druh vojska – výsadkové jednotky. Realita ale vypadala daleko prozaičtěji. Právě manévry ukázaly, že mužstvo i velitelský sbor zvládly novou techniku stejně jako nároky, které vyplývaly z nové sovětské doktríny, pouze povrchně. Chyběl jim cit pro techniku a její plné využití stejně jako při manévrovacím způsobu vedení boje, kdy se kombinovalo nasazení několika druhů zbraní. Skutečný rozbor výsledků například manévru roku 1936 odhalil množství podstatných nedostatků. Při hodnocení manévru Moskevského VO se Tuchačevskij oprávněně rozhořčoval nad tím, že mechanizovaný sbor útočil na nepřátelskou obranu bez dělostřelecké podpory a jeho operace nebyly podporovány letectvem. Ve skutečném boji by to způsobilo katastrofu. Tuchačevskij musel celkově konstatovat špatné velení sboru i letectva, velmi slabou práci všech štábů a velení atd.⁴⁸

V podstatě se jednalo o stejné problémy, jaké se objevily na velkých manévrech o rok dříve. Jednotky se pokoušely realizovat teorii hlubokého boje a operace se slabou leteckou podporou, se špatnou koordinací činnosti s dělostřelctvem, téměř bez průzkumu, a navíc se špatnou přípravou jednotek i jednotlivců. Navíc „útočily“, aniž by si chránily křídla, i když bylo známo, že německá armáda kladla zvýšený důraz na využití takových chyb. Hlavní příčinu tohoto stavu spatřovalo sovětské velení ve slabé přípravě prakticky všeho velitelského sboru, jehož vzdělání hodnotilo jako velmi slabé. Roku 1932 mělo 79 % vojáků přijatých do vojenských škol pouze počáteční vzdělání a roku 1936 to bylo stále ještě 68,5 %. Z vyšších velitelů (včetně kapitánů, kteří veleli hlavně praporům), nemělo přes 60 % středoškolské vzdělání. Z nižších důstojníků (poručíci, nadporučíci, tj. velitelé rot a čet) nemělo středoškolské vzdělání plných 70 %.⁴⁹

Za takových okolností je těžké posuzovat skutečnou bojeschopnost tehdejší Rudé armády. Zůstane asi skutečností, že důstojníci, kteří veleli jednotkám a část z nich padla za obět teroru let 1937–38, nebyli na takové úrovni, aby vyhovovali požadavkům moderní manévrovací války a připravili na ni své jednotky. Rudá armáda byla před represemi relativně velmi dobře vybavena množstvím moderní techniky. Měla vynikající teorii vedení války, avšak slabá kvalita lidského faktoru evidentně znemožňovala plné využití těchto možností.

Armádní elita

Pokus o rozbor sovětské vojenské elity, její názorové hladiny, skupiny a kliky, jež se vytvářely v jejím rámci, apod. je při současném podstatném nedostatku dostupného materiálu jen velmi obtížně řešitelný, ne-li nemožný. Sovětská vojenská elita se nově formovala v první polovině 30. let. V širším pojetí k ní náleželi všichni důstojníci, kteří se 24. listopadu 1934 stali členy nově vytvořené Vojenské rady komisariátu obrany. Rada měla 54 členů a nahradila v létě (24. června) zrušený Revvojensovět SSSR. Kromě Vorošilova, komisaře obrany, Gamarnika, náčelníka politické správy a prvního náměstka obrany, a Tuchačevského, druhého náměstka komisaře obrany, náleželi k jejím členům např. Bljucher, Budonnyj, Dubovoj, S. S. Kameněv, Kork, Grigorij Ivanovič Kulik, Kiril Afanasjevič Mereckov, Nikolaj Nikolajevič Petin, Alexandr Ignatjěvič Sedjakin, Semjon Konstantinovič Timošenko, Uborevič, Ivan Fjodorovič Fed'ko, Šapošnikov, Jakir.⁵⁰ Postavení jednotlivých členů v rámci této elity bylo možné odhadovat podle jejich rozmištění na přehlídkách, na fotografiích apod.

Nejužší vojenskou elitu Rudé armády fakticky definovalo politbyro bolševické strany u příležitosti zavádění vojenských hodností. Usnesením politbyra ze 14. listopadu 1935 byla nejvyšší hodnost maršála Sovětského svazu propůjčena pouze 5 vybraným členům: Vorošilovovi, Tuchačevskému, Jedorovovi, Budonnému a Bljucherovi. Tuchačevskij tak formálně zaujímal za Vorošilovem druhé místo, protože Gamarnikovi nebyla tato hodnost udělena, i když jako politický pracovník obdržel nejvyšší hodnost určenou politickým pracovníkům: armádní komisař 1-go rangu. Je ovšem otázkou, proč do ní byl zařazen Budonnyj a Bljucher, kteří se nijak podstatněji nepodíleli na transformaci armády. Odpověď zřejmě zní, že Budonnyj náležel ke Stalinovým nejloajálnějším stoupencům a Bljucher zase velel jednotkám na strategicky důležitém a citlivém Dálném východě.

Dalším 5 vysokým důstojníkům politbyro pouze potvrdilo jejich dosavadní hodnosti na úrovni komandarm 1-go rangu. Jednalo se o S. S. Kameněva, Jakira, Uboreviče, Ivana Panfiloviče Bělova a Šapošnikova. Politbyro ještě jmenovitě rozhodlo o „třetí vrstvě“ nejvyšší sovětské vojenské elity. Jmenovalo 10 důstojníků do hodnosti komandarm 2-go rangu. Mezi tyto velitele se zařadili mj. Dybenko, Levandovskij, Dubovoj, Fed'ko, Kork, Nikolaj Dmitrijevič Kaširin, Sedjakin, Alksnis, Chalepskij, Vacetis.⁵¹ Bez ohledu na skutečnost, že do kategorie nejvyšších velitelů náleželi ještě velitelé sborů a divizí, je politbyro do svého usnesení přímo jmenovitě nezačlenilo. Těchto asi 20 mužů tedy koncem roku 1935 tvořilo nejvyšší armádní oficiální elitu.

V této době prý také mělo končit formování minimálně prozkoumaných neformálních vnitroarmádních skupin. Počátky některých spadaly do poloviny 20. let či do ještě dřívější doby. V první řadě se nepochybně jednalo o tzv. carjanskou skupinu, která se soustřeďovala okolo Stalina již od počátků občanské

války. Podle Minakova byla pro další neformální skupiny charakteristická větší či menší míra odporu proti komisaři obrany Vorošilovovi a vůči jeho stoupencům z důvodů jeho nekompetentnosti, ale také řevnivost mezi sebou navzájem. Postoje skupin formovaly nejen osobní vztahy, ale také názory na různé aspekty vojenské problematiky. Odlišovaly se názory na strategické plánování, výstavbu armády a celou vojenskou politiku i řadu jiných záležitostí. Elitu dělil také sociálně kulturní či „třídní“ aspekt. Velitelé proletářského a rolnického původu, bývalí velitelé, kteří se vlastním přičiněním a zásluhami dostali na nejvyšší místa, stále nesnášeli bývalé carské poddůstojníky a důstojníky. V Rudé armádě tak svým způsobem pokračoval třídní boj.⁵²

Podle Minakova se vztahy mezi „generálskými“ skupinami vyostřily zvláště na přelomu 20. a 30. let v souvislosti s modernizací armády, která vyvolala další rotaci kádrů. Zdá se, že důstojníci, kteří pracovali na radikální transformaci RKKA, museli překonávat stereotypy a odpor „staré gardy“. Na zasedání Revvojensovětu v říjnu 1930 Tuchačevskij s podporou Jakira, Uboreviče a Triandafilova ostře kritizoval systém školení důstojníků ve vojenském školství, a zvláště ve Vojenské akademii RKKA.⁵³

Do někdy zmiňované tzv. Tuchačevského skupiny odborníci často řadili Uboreviče, Dybenka, Korka, Putnu, avšak podle svědectví jeho spolupracovníka G. Issersona okolo Tuchačevského ve skutečnosti nevznikla žádná skupina, o níž by se mohl opřít. Podle některých svědectví byl jeho nejlepším přítelem Boris Mironovič Feldman, dřívější náčelník jeho štábu a roku 1937 zástupce náčelníka Moskevského VO. S Jakirem, Gamarnikem měl prý dobré, avšak nijak přátelské vztahy. Gamarnik navíc ve sporech Vorošilova s Tuchačevským prý obvykle podporoval Vorošilova. Z ostatních vysokých velitelů měl mít Tuchačevskij nejbližší k Uborevičovi.⁵⁴

Staré osobní animozity z občanské války, zvláště z polsko-sovětské války roku 1920, se promítly do vztahů Tuchačevského s Jedorovem (náčelníkem štábu a generálního štábu), Budonným, ale také do chladných vztahů s Vorošilovem, který se ho ostatně v minulosti několikrát pokusil odstranit. Tuchačevskij a řada dalších vysokých velitelů se s touto stalinskou skupinou výrazně rozcházeli v názorech na vojenskou strategii a způsoby vedení války a modernizaci armády.

Patrně nejsilnější skupinu nové sovětské vojenské elity měla tvořit skupina okolo Jakira a Gamarnika. Patřili k ní především Jakirovi bývalí spolubojovníci ze 45. střelecké divize, mj. Dubovoj a Semjon A. Turovskij, k nimž se připojil Primakov a G. Kotevskij. Minakov zdůrazňuje, že v této skupině bylo společně s vojáky také mnoho bývalých vojenských komisařů, ke kterým ostatně původně náležel sám Jakir. Ten po občanské válce vykonával řadu velitelských funkcí na Ukrajině a od listopadu 1925 velel silnému Ukrajinskému VO. Stalin prý zahrnul Jakira do skupiny podezřelých již v letech 1933–34, a to v souvislosti s manévrováním vedení KS Ukrajiny a ukrajinské vlády v době hladomoru a s jejich výhradami,

keré Jakir sdílel, vůči některým aspektům kolektivizace. Oslabení jeho pozic přineslo rozdělení ukrajinského VO na dva: Kyjevský a Charkovský VO. Jmenování Dubovského velitelem Charkovského VO mělo rozbít jednotu ukrajinské skupiny, která se v letech 1930–31 postavila za Tučačevského, jehož tehdy vyšetřovala OGPU.⁵⁵

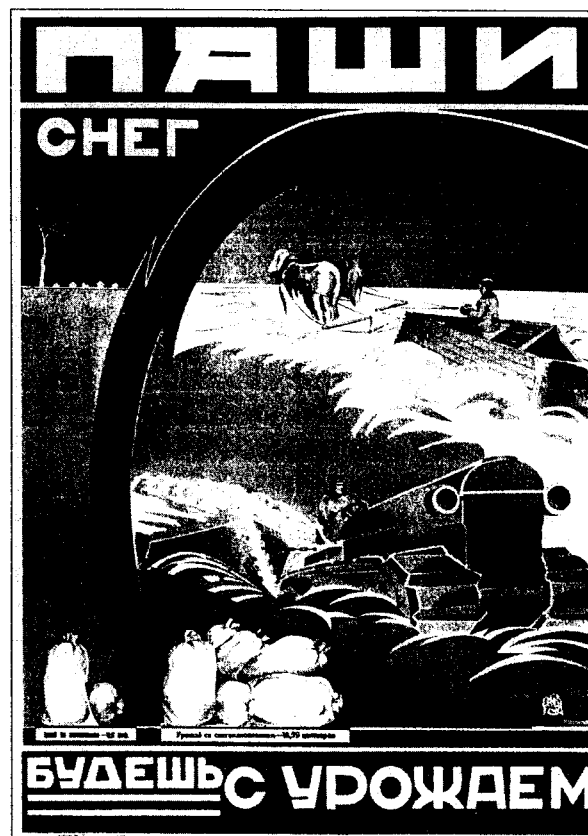
V polovině 30. let se dále zformovala tzv. skupina Sedjakina-Kovtjucha, k níž náleželi mj. Primakov, Ivan Semjonovič Kutjakov, V. Orlov a jim blízcí Michail Prokopjevič Kovaljev, Sergej Michailovič Savickij, přičemž přítelem Kutjakova byl také budoucí maršál Žukov. Všichni důstojníci této skupiny byli také členy Vojenské rady při komisariátu obrany a zastávali názor, že Vorošilov nestačí na své úkoly a že je nutné usilovat o jeho odvolání. Současně se prý ale velmi odmítavě stavěli proti neformální autoritě Tučačevského a Uboreviče. Zvláště komkor Kutjakov měl odmítat jejich „bílou“ minulost a považoval je za představitele obnovující se „vojenské aristokracie“. Kutjakov a Sedjakin také soustavně útočili proti Dybenkovi, který se jako velitel několika vojenských okruhů dostával do stále izolovanějšího postavení. Sovětská vojenská elita byla rozdělena do několika skupinek a jejich členy dělilo ostré osobní soupeření a často antipatie. Zhoršení zahraničně politické situace v roce 1935 odhalilo vážné nedostatky sovětského vojenského plánování a prý vedlo všechny skupiny k závěru, že je nutné odstranit komisaře obrany Vorošilova, i když ve skutečnosti toho nebyli schopni dosáhnout.

Vorošilovovi adresoval 25. února 1935 memorandum Tučačevskij. Kritizoval v něm stávající operační plán RKKA, který se zpracoval pod vedením náčelníka generálního štábu Jegorova. Tučačevského úvahy vycházely z toho, že považoval německo-polskou smlouvu o neútočení z roku 1934 ve skutečnosti za tajné vojenské spojení zaměřené proti SSSR. Konstatoval, že stávající sovětský strategický plán, který si kladl za hlavní cíl zničení polského státu a vycházel z předpokladu, že Finsko, Estonsko a Lotyšsko zůstanou alespoň v první fázi války neutrálními, je již vývojem mezinárodní situace překonaný. Jegorovův plán navíc závisel také na předpokladu, že Německo – nepřátelské k Polsku – zaujme vůči sovětskému útoku blahosklonný postoj, a že by vlastní akcí mohlo dokonce ohrozit týl polské armády z východního Pruska. Rumunsko dále podle těchto předpokladů nemělo podpořit Polsko. Tučačevskij argumentoval, nepochybně oprávněně, že uvedené množství předpokladů již neplatí a že došlo k zásadní změně geopolitické situace v tom smyslu, že se Německo spojí s Polskem k přípravě protisovětské intervence. Estonsko a Lotyšsko měly podle jeho odhadu sice zůstat neutrálními, avšak Finsko již nikoliv. Německo a Polsko by mohly bez problémů obsadit Litvu a z jejích letišť by německé letectvo systematicky bombardovalo Leningrad a Kronštadt. Tučačevskij tak kromě upozornění na výrazné změny v mezinárodní konstelaci vlastně zdůrazňoval, že pokus o likvidaci polského státu by současně znamenal válku s Německem. Upozorňoval

i na nebezpečí války na dvou frontách, na západě a na východě, proti Japonsku, i když hlavní důraz kladl na západní, evropské válčiště.⁵⁶

Zdá se, že Tučačevského argumenty sovětskou vojenskou elitu nezaujaly. Zastávala názor, že německo-polské nebezpečí by bylo možné vyvážit novým spojeneckým svazkem s Francií a Československem, který se tehdy připravoval. 8. března 1935 se však v Kremle konala u Stalina schůzka s Vorošilovem, Gamarnikem a Tučačevským ohledně strategických plánů. Tučačevskij zde dostal příkaz, aby zpracoval článek o válečných plánech Německa, který byl po osobních Stalínových korekturách otištěn ve stranickém listě Pravda.⁵⁷ Otištění tak závažného materiálu ve stranickém listě znamenalo jasný politický signál nejen vůči Německu, ale vyjádření sovětského stanoviska v závěrečných fázích jednání před uzavřením sovětsko-francouzské a sovětsko-československé spojenecké smlouvy.

Tučačevskij se však přes odpor většiny sovětské vojenské elity držel svých názorů a v prosinci 1935 navrhl, aby generální štáb uspořádal velké štábní hry,

které měly prověřit možnosti obrany proti útoku na SSSR. Skutečně se mu podařilo prosadit jejich konání. Hra, jejíž plán schválil Jedorov, který ji také řídil, proběhla od 19. do 25. dubna 1936. Uborevič „velel“ sovětské západní frontě, Tuchačevskij německým vojskům, polským pak Jakir. Začátek byl však poznamenán ostrým sporem Jedorova s Tuchačevským. Ten zastával názor, že německá vojska zaútočí směrem na Ukrajinu, avšak plán hry s podobnou alternativou nepočítal. Jedorov současně vycházel z toho, že na SSSR zaútočí pouze Polsko. Tuchačevského kritika plánu hry však znamenala faktickou kritiku celého generálního štábu a jeho činnosti. Kritiku jeho náčelníka Jedorova a zástupců S. Meženinova, V. Levičeva a Sedjakina. Další spory proběhly ohledně odhadů sil jednotlivých stran a o některé jiné aspekty plánu. Jedorov Tuchačevského námitky odmítl a prý ho měl podpořit samotný Stalin. Hra pak proběhla podle připraveného scénáře. Zdá se, že většina nejvyšších sovětských důstojníků včetně Jakira a Uboreviče tudíž nesdílela Tuchačevského strategické názory. Podporovali stávající strategický plán a úvahy generálního štábu. Uborevič a Jakir navíc spatřovali větší nebezpečí války na východě, ze strany Japonska. V první polovině roku 1936 tak mělo skončit formování dvou vojensko-strategických koncepcí: staré, již reprezentoval Jedorov, podporovaný Jakirem a Gamarnikem, a nové, kterou prosazoval Tuchačevskij.⁵⁸

Dalším problémem, který vyvolával střety a napětí v elitě Rudé armády, představoval problém bojeschopnosti vojenských jednotek, a tudíž schopností velitelů přetvořit plebejskou masu v kvalitní vojáky, v armádu. Tuchačevskij měl v tomto ohledu ve svém perfekcionalismu spory s Jedorovem a Kaměněvem již ve 20. letech, kdy zastával funkci náčelníka štábu. Jeho odsunutí do funkce velitele Leningradského VO bylo podle některých názorů vyvoláno právě jeho tehdejšími spory s Vorošilovem.⁵⁹ Problém bojeschopnosti vyostřila velmi rychlá transformace Rudé armády již v první polovině 30. let. Tuchačevského ostrá kritika výkonnosti jednotek Kyjevského či Běloruského VO mu nepochybně vynesla „vděčnost“ velitelů těchto okruhů, Jakira a Uboreviče, ale i důstojníků generálního štábu Sedjakina a řady dalších. Patrně na Tuchačevského stálé naléhání rozhodlo politbyro 31. března 1936 o založení Akademie generálního štábu RKKK, která měla zvýšit kvalifikaci nejvyšších velitelů armády, ale i o změnách ve struktuře generálního štábu a samotného komisariátu obrany (7. dubna). Tuchačevskij tehdy „přeskočil“ Gamarnika a zaujal druhé místo v hierarchii vojenské elity, neboť byl od 9. dubna 1936 jmenován 1. náměstkem komisaře obrany a náčelníkem Správy bojové přípravy RKKK.⁶⁰

Sovětské vojenské myšlení dospělo v polovině 30. let k vysoké úrovni. Vypracovalo podle některých odborníků nejmodernější a nekomplexnější teorii vedení války, již překonala teprve o 50 let později, v 80. letech minulého století, americká teorie Air Land Battle.⁶¹

K vývoji sovětské vojenské teorie do roku 1937

Ve všech úvahách při transformaci RKKK hrála prioritní roli otázka charakteru příští války, neboť od odpovědi na ni se odvíjelo řešení všech ostatních problémů. V podmínkách diktatury proletariátu, respektive bolševické strany bylo přirozené, že názorová hladina vojenských teoretiků a velitelů byla definovaná a limitovaná marxisticko-leninskými axiomy, a zvláště úvahami Lenina včetně jeho pamfletu Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu, v němž podal svůj pohled na mezinárodní vztahy. Na III. sjezdu sovětu v roce 1925 proto lidový komisař vojenských a námořních záležitostí Frunze v referátu Rudá armáda a obrana Sovětského svazu zdůraznil, že charakter možných ozbrojených střetů států je určován třemi základními charakteristikami: sociálně-třídním systémem státu, množstvím nepřátel a technickými prostředky, které mohou být nasazeny ve válkách.⁶²

Při politicko-třídním definování vztahu státu a války se uplatňovala zvláště Leninova teze, že „každá válka je nerozlučně spjatá s tím politickým systémem..., který ji uskutečňuje...“.⁶³ Z takového přístupu přirozeně vyplýval závěr, že budoucí válka proti SSSR nebude nic jiného než rozšířená reprodukce třídního boje mezi imperialistickou buržoazií a vítězícím proletariátem.⁶⁴ Někteří šli ještě dál a jako Unšlicht v roce 1925 byli přesvědčeni, že válka bude posledním střetem světového kapitalismu se světovým proletariátem.

Základním axiomem pro veškeré úvahy sovětských vojenských teoretiků i oficiálních armádních materiálů stejně jako východiskem pro definování příčin válek se stal jejich třídní charakter. Tuchačevskij proto např. ve stati Příprava nové války proti SSSR roku 1931 zdůraznil, že „současně s růstem krize kapitalismu roste i nebezpečí války. Buržoazie hledá východisko z této situace v nové válce a v novém útoku proti Sovětskému svazu. Zbrojní průmysl v kapitalistických zemích neustále roste, přestože panuje krize“.⁶⁵

Ve 30. letech orientace na revolučně třídní podstatu budoucích válek ještě zesílila a Stalin na XVII. sjezdu VKS(b) roku 1934 podtrhl, že válka bude pro buržoazii nejnebezpečnější i proto, že nebude procházet pouze frontami, ale také týlem nepřítel. Buržoazie nemůže pochybovat o tom, že by přátelé Sovětského svazu v Evropě a Asii udeřili do týlu svým potlačovatelům, pokud by zahájili zločinnou válku proti vlastní dělnické třídě všech zemí.⁶⁶

Sovětská vojenská strategie ve 20. a 30. letech vycházela z možnosti válek jak mezi imperialistickými státy navzájem, tak jejich koalicemi proti SSSR. Část vojenských teoretiků sice předpokládala válku mezi hlavními kapitalistickými státy, většina však zastávala názor, že se bude jednat o válku kapitalistických států proti Sovětskému svazu. Na takové bázi se podle vývoje mezinárodní situace měnily představy o možných nepřátelích. Nejpozději od tzv. válečné paniky v letech 1926–27 byla za primárního nepřítel SSSR považována Velká Británie. K ní

se podle situace měly připojit Francie a zvláště Polsko, pobaltské státy, Finsko, případně také Rumunsko, USA, Jugoslávie, Bulharsko, ČSR a další země by podle sovětských odhadů takovou intervencí podpořily spíše nepřímo. Na Dálném východě byla Čankajškově převratu až do přelomu 20. a 30. let považována za hlavního nepřítele nacionalistická Čína, avšak nejpozději od roku 1931 ji jednoznačně vystřídal Japonsko, které obsazením Mandžuska výrazně zhoršilo strategickou situaci SSSR na Dálném východě a na Sibiři.

V této době sovětské vojenské plánování uvažovalo o třech variantách války:

1) útok Polska, Rumunska, Finska, pobaltských států, s politickou a materiální podporou Velké Británie a Francie, avšak s neutrálním Německem;

2) útok výše uvedených zemí proti SSSR, plus vojenské angažování se Velké Británie a Francie v konfliktu;

3) generální útok ze západu, jihu i východu proti SSSR, jehož by se zúčastnila vojska všech výše zmíněných zemí, britských či též francouzských z jihu (přes Turecko, Persii a Afghánistán), k nimž by se připojilo Japonsko.

Za nejpravděpodobnější se pokládala první varianta.⁶⁷

Po nástupu Hitlera k moci v Německu a formování jeho vojensko-politického bloku s Itálií a Japonskem, ale také (podle sovětských závěrů) s Polskem se hodnocení sovětských strategií postupně, zato radikálně změnilo. SSSR reagoval na novou situaci zásadním přehodnocením své zahraniční politiky, k němuž otevřelo cestu usnesení politbyra z 19. prosince 1933. Stalin dal tehdy souhlas ke vstupu SSSR do ještě nedávno odmítané Společnosti národů, a co bylo důležitější, s uzavřením regionální smlouvy o vzájemné obraně proti agresii Německa. Jejími členy se pokud možná měly stát pobaltské státy, Finsko, Československo, Belgie a závazně Francie a Polsko. Moskva současně trvala na zahájení rozhovorů o konvenci o vzájemné obraně.⁶⁸ V květnu 1935 sice došlo k podpisu dvoustranných spojeneckých smluv SSSR s Francií a Československem, ty však nebyly doprovázeny vojenskými konvencemi, které by stanovovaly úkoly a cíle jednotlivých stran v případném konfliktu, ani dohodami o užší spolupráci ve vojenském plánování. Československo tehdy projevilo zájem o nejnovější a nejmodernější sovětská letadla, konkrétně bombardovací SB-2, ale politbyro je ještě odmítlo prodat. K realizaci čs. zájmu došlo o rok později, kdy ČSR nakoupila v SSSR 30 kusů SB-2 a současně také práva na licenční výrobu. Upravená licenční letadla byla do čs. armády zařazena jako B-71.⁶⁹

Bez ohledu na rychlé proměny zahraničně politického prostředí a změny geopolitické situace neuvažovaly dosud známé strategické plány RKKA o spojení s SSSR. Plány se koncipovaly jen jako jednostranné plány Rudé armády. V tom se nepochybně odrážela nedůvěra ve spojení s buržoazními státy, lavírování sovětské zahraniční politiky a neochota připustit stav, kdy by bezpečnost země závisela na spojení s jiným státem. Souběžně se formovaly názory na strategický charakter možné války.

měli také značnou samostatnost při volbě taktiky a způsobů vedení války.⁷⁰

K charakteristickým rysům formování Rudé armády, jež vyplývalo z jejího pojetí jako třídně politického vojska, patřila absence sboru vysokých vojenských důstojníků, kteří by ji vybavili konzervativismem. Radikální přerušení tradice, likvidace staré a vytvoření zcela nové armády znamenalo, že RKKA musela od carské armády převzít většinou hlavně mladší nižší a střední důstojníky. Tito mladí velitelé získali za občanské války velmi rychle zkušenosti, samostatnost v rozhodování, neboť museli řešit operační problémy během kampaní. Příkladem může být Tuchačevskij, který do 1. světové války vstoupil jako carský poru-

Sovětská odborníci a vojenská historio-
grafie vždy považovali vývoj sovětského vo-
jenského umění za proces, který začal kom-
plexními třídními změnami, jež vyvolala
říjnová revoluce 1917 a které byly okamžitě
aplikované za občanské války. Její charakter
se na východě výrazně odlišoval od způso-
bu vedení války v západní Evropě. Koncep-
ční analýzy zkušeností z tohoto období spo-
lu s pocitem stálého ohrožení stimulovaly
intenzivní vojenský výzkum a diskuse od-
borníků.

Dynamická povaha operací za občanské
války vyplývala z nízkého poměru mezi na-
sazenou vojenskou silou, kdy vojska o síle
150 000 mužů již náležela k velmi silným,
a válečným prostorem. Boje se zde vedly na
obrovské ploše od Pobaltí a Ukrajiny přes
severní Rusko a Kavkaz k Uralu a dále na
Sibiř. Jednotlivé fronty měřily mezi 700–1
800 km a operace směřovaly do hloubky až
několika stovek kilometrů. Takové podmín-
ky v praxi znemožňovaly vytvoření klasické
pevné frontové linie, a pokud ano, pak jen
na krátkou dobu. Naopak povzbuzovaly ve-
litele, aby využívali k dosažení cílů útoků
manévrovací války a úderů do týlu nepříte-
le. Při poměrně rychlém a relativně mané-
rovacím způsobu vedení války se v RKKA
v závěrečných fázích války nově výrazně
uplatnilo jezdeckvo slučované v silné úder-
né svazky. Velitelé front a nižších jednotek

čik a roku 1920 již velel celému Západnímu frontu. Výtečnými schopnostmi se vyznačovali např. Primakov, Gaj, Frunze a řada dalších.

Pro první měsíce existence Rudé armády byl přesto charakteristický bolševický, respektive levičácký amatérismus a povolávání vojenských specialistů řešilo pouze nejtěživější krátkodobé problémy operačního velení. Přesto velení RKKa našlo, bez ohledu na absenci formální vojenské doktríny a teorie, přiměřené řešení hlavních problémů.⁷¹

Problém prostoru, hloubky válčisti, manévrový charakter bojů vyústily v jasné identifikování vzájemných souvislostí mezi frontou a týlem jako prvků jednotné strategické koncepce. Zdá se však, že si v této době velení RKKa ještě plně neuvědomovalo významný faktor hloubky při útočných operacích a pro vojenský systém. Jednou z příčin byl nepoměr mezi pěšími a jezdeckými jednotkami, který v RKKa panoval minimálně do podzimu 1919.

Faktor hloubky se naproti tomu výrazně projevil na taktice RKKa. Prostor útoků sovětských divizí se do konce války výrazně zúžil (na 7–15 km) a divize byly členěny více do hloubky. Základem útoku byl taktický úder prováděný údernými skupinami. Jeho cílem bylo rozrušení nepřátelské fronty a její průlom. Za údernými skupinami obvykle následovaly jezdecké formace, které pronikly do koridoru v nepřátelské frontě a pokoušely se obklíčit ostatní nepřátelské jednotky, jež se pod jejich hrozbou musely stáhnout.⁷²

Zkušenosti ukázali velitelům RKKa, že na taktické úrovni je bojová aktivita výrazně ovlivněna principy nahodilosti, jež vyplývá z podstaty pozemního boje a charakteristik zbraní na bojištích. Základním druhem boje byl střetný boj (vstřečný boj).⁷³ Řešení problému nahodilosti i střetného boje našli ruští velitelé a teoretici v široce chápané myšlence aktivity, iniciativy (aktivnost), v předstávě odvážných, energicky prováděných ofenzivních operací. Od západních armád je odlišoval princip synergismu, kombinace sil, která by nebyla jejich pouhým součtem, ale násobila by je. Do úderu a vševojskového boje měly být současně nasazeny všechny odpovídající druhy vojsk, střelecké jednotky, jezdecké, letectvo, ve specifických případech námořnictvo a v dalších letech i další druhy tak, aby se jejich bojový účinek nejen kombinoval, ale násobil.

Po skončení občanské války řada velitelů publikovala své vzpomínky, zkušenosti a názory na teoretické problémy, nehledě již k tomu, že se oficiálně vytvořila skupina, jejímž úkolem byla analýza zkušeností z války. Počátek procesu formulování sovětské vojenské teorie, který vyvrcholil v polovině 30. let teorií hluboké operace, však patrně položil Frunze. Při reformách vrcholných struktur RKKa shromáždil v jejím štábu, ve vojenské akademii a dalších institucích dvě základní skupiny důstojníků, a vytvořil tak základ pro rozsáhlý vojenský výzkum a koncepční zpracování sovětské vojenské doktríny. Jednu skupinu tvořili především důstojníci, jako byl Svěčin, Šapošnikov, Novickij aj. Jednalo se o vysoce kvalifikované důstojníky carského generálního štábu a očekávalo se od nich, že

syntetizují výsledky diskusí a výzkumu. Druhou skupinu tvořili především mladí velitelé, jakými byli Tuchačevskij či Triandafilov, kteří měli bohaté zkušenosti s velením velkých formací.⁷⁴

Bez větších ohledů na tehdejší stav armády se diskuse soustředily na tři základní otázky: formu a strukturu budoucí armády, unikátní třídní a revoluční povahu bolševického vojenského systému a konečně na povahu a charakter budoucí války. Diskuse ohledně charakteru RKKa se soustřeďovala na již zmíněnou otázku, jaký systém by měla Rudá armáda přijmout. Zda má být budovaná jako kádrová a stálá armáda, jak navrhoval Frunze, Tuchačevskij a řada velitelů, či jako armáda založená na miličním systému opřené o velké průmyslové závody, tak jak to prosazoval především z ideologických důvodů Trockij a jeho stoupenci. Sovětské vedení nakonec sáhlo ke smíšenému systému.

Řešení problematiky vojenského systému vyvolalo současně diskuse ohledně vojenské doktríny. Zatímco se Frunze, Gusev či Tuchačevskij vehementně zasažovali za vypracování a využití jednotné vojenské doktríny, Trockij, Svěčin aj. odmítali myšlenku, že by jednotná vojenská doktrína mohla sloužit jako univerzální rámec pro všechny problémy týkající se armády a její strategie. Další otázkou bylo, jakou strategii by měla RKKa přijmout. Vojenská elita byla rozdělena také v této otázce. Frunze či Gusev prosazovali přijetí ofenzivní strategie, zatímco Trockij, Svěčin aj. prosazovali, mj. s ohledem na stav ekonomiky SSSR a Rudé armády, defenzivní strategii.⁷⁵

Svěčin, Lev Dmitrijevič Morozov, Nikolaj Jevgenjevič Kakurin a další teoretikové si uvědomovali, že Rudá armáda se svým technickým vybavením v žádném případě nemůže měřit s vyspělými kapitalistickými státy stejně jako sovětská ekonomika. To jenom potvrzovalo jejich základní přesvědčení, že by RKKa měla přijmout takový způsob válčení, při němž by využila přednosti obrovské rozlohy země, velké rezervy lidské síly, morální potenciál a soustředit se spíše na obranu.

Šapošnikov se v práci *Mozg armii*⁷⁶ zabýval přípravou války a v této souvislosti především problematikou a úlohou generálního štábu. Neformálním mluvčím skupiny byl však Svěčin, který považoval teorii vojenského umění za součást vojenské vědy a její rozvoj kladl do závislosti na rozvoji ekonomiky a sociálně politických procesů. Ve svých dílech *Historie vojenského umění*, *Strategie a Vývoj vojenského umění* podrobně analyzoval genezi vojenského umění, strategie a osvětlil její principy, zformuloval zásady plánování všech aspektů války (politických, strategických, ekonomických, diplomatických aj.). Jako stoupenec spíše obranné koncepce RKKa ještě ve 30. letech zdůrazňoval, že za zvláštních podmínek může nalézt uplatnění strategie vysílení i v budoucích válkách. Soustředil se na rozpracování zvláště dvou koncepcí: na strategii zničení (*sokrušenija*) a vysílení (*izmor*). On sám preferoval spíše strategii zničení, neboť strategie vysílení, spočívající v dlouhém manévrování, ničení zdrojů zásobování nepřítele, jeho

komunikací atd., by vyžadovala daleko větší vynaložení sil a prostředků než rozhodující úder do „srdce nepřítele“.⁷⁷

Svěčin si za svůj defenzivní a málo ofenzivní přístup a patrně také za svůj původ carského štábního důstojníka vysloužil zdrcující a nespravedlivou kritiku stoupců mohutné motorizované armády, jež by realizovala mimořádně aktivní a agresivní způsob vedení války. Při diskusi o Svěčinově práci Strategie na Komunistické akademii v roce 1931 Tuchačevskij prý neváhal označit jejího autora za „agenta imperialistické intervence“, jeho práci za „poraženeckou“ a škodlivou pro SSSR. Ještě dál šel Konstantin Dmitrijevič Golubov, který jeho „teorii izmora“ odsoudil jako zrádcovskou, a obdobně se vyslovovala řada mladých ambiciózních velitelů.⁷⁸

Nespravedlivá kritika Svěčina z něho pak celkem spolehlivě učinila spojence nejkonzervativnější skupiny vedoucích činitelů Rudé armády, tzv. caricynské

skupiny a bývalých příslušníků a velitelů 1. jízdní armády, pro něž se stal naopak cenným nástrojem využitelným v tiché válce proti modernistům. V čele této skupiny stál komisař obrany Vorošilov a dále Budonnyj, náležel sem také Kulik či Ščadenko a řada dalších. Na základě zkušeností z občanské války zaujali opačný postoj: jednoznačně se vyslovovali pro zachování a posílení role jezdeckta.

Spory těchto tradicionalistů s modernisty je možné datovat nejpozději do roku 1922. Tuchačevskij tehdy na sjezdu veteránů bývalého Západního frontu předvídal snížení významu tradičního jezdeckta a nástup mechanizace, tanků a letectva. Jeho vize vyvolala okamžitou bouřlivou reakci Ščadenka, který „válku motorů“ označil za fikci prezentovanou vojenskými specialisty, aby odvedli pozornost od skutečně rozhodujícího druhu vojsk, totiž od jezdeckta.⁷⁹ Odmítavý vztah Vorošilova a Budonného k možnostem, které dávala moderní technika vojenské vědě, nikoliv k moderní technice jako takové, pokud neomezovala jezdeckto, nevyplýval pouze z jejich osobní animozity vůči Tuchačevskému a mladým velitelům, ale především z jejich vojenské a celkové nevzdělanosti a neznalosti teorie. Své místo měly proto patrně také pocity méněcennosti. Odmítali Tuchačevského návrhy, přidržovali se pokud možná rychle zastarávajícího způsobu vedení války. Vorošilov ještě koncem 30. let zdůrazňoval, že jezdeckto zůstane rozhodujícím faktorem budoucí války. Proto také podíl jezdeckta zůstával v Rudé armádě vyšší než v armádách ostatních zemí a klesal jen pomalu. Negativistický vliv „konzervativců“ se výrazně projevil po skončení tzv. velkého teroru, po roce 1938.

Tuchačevskij rozvíjel ve svých studiích a memorandech (1927, 1930) program celkové modernizace a reorganizace Rudé armády. Položil důraz na technologický aspekt umocněný masovostí a organizací armády. Stalin jeho požadavky zprvu z ekonomických důvodů odmítal. Vzápětí ho pod japonskou hrozbou postavil do funkce, která byla pro další osudy armády klíčová, i když podle některých autorů považoval Tuchačevského pojetí za pouhou fasádu, které by vedla ke vzniku nové vojenské elity. Tu považoval za potenciální hrozbu.⁸⁰

Při porovnání vývoje mechanizace armády a stavu teoretických prací sovětských vojenských teoretiků je zřejmé, že základy teorie hluboké operace byly v podstatě připraveny ještě před vlastní modernizací armády. Z prací Tuchačevského, Triandafilova, Issersona, Semjona M. Bělického aj. je zřejmé, že koncepce úderu do hlubokého nepřátelského týlu silnými mechanizovanými svazky s podporou letectva a dalších druhů vojsk byla v zásadě připravená již na konci 20. let. To však šlo o situaci, kdy RKKA měla ve výzbroji několik desítek zastaralých tanků z občanské války. Tehdy se uvažovalo jen o prolomení nepřátelské fronty na jednom relativně úzkém úseku, zatímco v polovině 30. let již o prolomení fronty ve značném rozsahu. Industrializace zmíněný nedostatek odstranila, a výstavba armády probíhala tak, aby odpovídala teorii. Tyto modernisty, které spojovala názorová příbuznost ohledně základních teoretických otázek, však z vrcholné

elity bolševické strany podporoval patrně jen Ordžonikidze, schopný organizátor, předseda Nejvyšší národohospodářské rady a posléze komisař těžkého průmyslu, který svou povahou mezi ortodoxní stalinskou elitu plně nezapadal. Ordžonikidze prý počátkem 30. let vyvinul značné úsilí, aby Stalin povolal Tuchačevského z Leningradu zpět do Moskvy a svěřil mu funkci náčelníka Správy vyzbrojování RKKA.⁸¹

V červenci 1931 sice při leteckém neštěstí zahynul zástupce náčelníka štábu RKKA Triandafilov spolu s pomocníkem náčelníka správy mechanizace a motorizace RKKA Kalinovským, avšak o několik měsíců později posuzoval štáb RKKA Triandafilovovu práci Hlavní otázky taktiky a operačního umění ve vztahu k rekonstrukci armády.⁸² Jeho zpráva definovala hlavní rysy strategie „hlubokého“ boje, nastiňovala směry vývoje taktiky, operačního umění a nových metod válčení. Triandafilov předpokládal, že moderní výzbroj vytvoří nové příležitosti k současnému útoku na protivníka v celé hloubce jeho taktického postavení. Předpokládal také využití několika sledů tanků různého určení (daleké činnosti, daleké podpory pěchoty, bezprostřední podpory pěchoty), s podporou dělostřelectva a letectva k útokům na protivníkovu první pásmo obrany. Silný úder by zkrátil útok a jeho velký taktický účinek na nepřátelská vojska by vytvořil předpoklady pro vedení „hlubokých operací“ v nepřátelském týlu. Podmínkou byla koncentrace velkých sil a výzbroje ve směru útoku.

Triandofilovovy teze byly projednávány 20. dubna a 20. května 1932 Revvojensovětem a po dalším rozpracování a projednávání 9. března 1935 Vorošilov schválil Instrukci k vedení hlubokého boje. V té době se situace vyvinula tak, že Vorošilov dokonce na zasedání Vojenské rady při NKO v prosinci 1934 musel uznat, že se jedná o nový způsob vedení boje. Přesto si plně ponechal své výhrady a například na zasedání Revvojensovětu v listopadu 1934 ostře kritizoval Tuchačevského koncepci. Ten mu po skončeném zasedání napsal 20. listopadu dopis, v němž si stěžoval na jeho kritiku. Konstatoval, že vnesla mezi nejvyšší velitele zmatek a že u řady z nich zavládl dojem, že armáda a její taktika zůstane bez ohledu na novou výzbroj „starou“. Podle Tuchačevského se v armádě šířily pověsti, že nová taktika a její rozvoj budou zavrženy.⁸³ Současně s Vorošilovem také náčelník generálního štábu Jegorov poukazoval na některé praktické nedostatky této teorie při její realizaci a podtrhl, že rozhodující silou zůstává pěchota, byť ke splnění svých úkolů potřebuje využít všech technických prostředků.⁸⁴ V následujících letech sice byla teorie hluboké operace přijata za oficiální teorii vedení boje Rudou armádou, avšak za zdáním jednotné fronty rozpory přetrvávaly: Vorošilov a další se o ní vyslovovali jen nejhroššími výrazy a šli tak daleko, že dokonce zpochybňovali hodnotu tanků jako takových. Podporu pro své postoje nacházeli v neúspěšných pokusech převést teorii do praxe. Manévry roku 1935 skončily téměř krachem, o rok později dopadly sice lépe, avšak Vorošilovova hlášení zůstávala krajně pesimistická.⁸⁵

Kritika vůči Tuchačevskému, který se stal hlavním „propagátorem“ nové teorie, přicházela z několika směrů. Ideologicky zaměřená, která nabyla na síle zvláště po odsouzení a popravě Tuchačevského a dalších vojenských činitelů v červnu 1937, mj. tvrdila, že se zpronevěřil sovětské ideologii tím, že ignoroval starou pravdu, totiž že sovětský voják díky svým vyšším morálním kvalitám porazí jakéhokoliv nepřítele. Zcela absurdně dokonce argumentovali, že díky proletářskému původu překoná „speciální mobilitu“ buržoazních armád.⁸⁶ Někteří činitelé považovali za téměř zázračnou zbraň sovětské jezdecktvo. Tím se však diskuse vlastně vracela na samotný začátek. K problému, zda údernou silou bude jezdecktvo, nebo naopak mechanizované jednotky, a zda tanky jsou kromě podpory pěchoty vhodné také k provádění samostatných útočných operací. Kritikové v této souvislosti poukazovali na účinnost protitankové obrany, která udělala ve Španělsku na sovětské velitele velký dojem. To musel Tuchačevskij ještě za života uznat. Argumentoval však nutností koordinovaného nasazení všech armádních složek a odmítl představu příští války jako války statické.⁸⁷

Z dostupných materiálů neznáme postoje Stalina, Molotova a ostatních nejvyšších sovětských činitelů v těchto sporech. Vzhledem k tomu, že se však teorie hluboké operace stala základem nového Polního řádu RKKA a že Vorošilov vydal, přes své výhrady, instrukce, na jejichž základě se stala oficiální vojenskou doktrínou Rudé armády, je odůvodněný závěr, že Stalin podpořil modernisty v armádě. Přesto po roce 1935 již nebyly zformovány další mechanizované sbory a plán rozvoje RKKA na 3. pětiletku schválený 28. listopadu 1937 nepředpokládal vytvoření nových mechanizovaných jednotek.⁸⁸

V polovině 30. let však byly principy hluboké operace rozpracovány pro operace prováděné již nikoliv na jednom relativně úzkém směru, ale na poměrně širokém úseku fronty. Z nich vycházel nový Polní řád RKKA schválený 30. prosince 1936 (PU-36). Jeho hlavní myšlenky parafrázoval Tuchačevskij v článku O novém Polním řádu Dělnicko-rolnické rudé armády, který vyšel v armádních novinách Krasnaja zvezda 6. května 1937.

V obecných principech kladl PU-36 důraz na ofenzivu, která sama může zcela zničit nepřátelské síly a zdroje. Mimořádný důraz se kladl i na součinnost jednotlivých druhů vojsk operujících ve směru hlavního úderu, a to v celé jeho hloubce.⁸⁹ Teorie předpokládala, že dojde ke zformování úderných a poutacích skupin. Úderná skupina měla vést útok po hlavní ose útoku, a proto se doporučovalo, aby pro ni byly vyčleněny nejméně 2/3 sil a prostředků. V příznivém případě a za předpokladu, že by RKKA měla velkou převahu, se připouštělo zformování 2 úderných skupin, jež měly působit koordinovaně na hlavním směru. Poutací skupina měla vést diverzní útok, jímž by odvedla pozornost nepřítele a část jeho prostředků. Rezervu měla tvořit asi devítina sil.

V tehdejších dílech se uvažovalo o tom, že by hlubokou operaci prováděly síly jedné úderné armády, jež by útočila na hlavním směru v šířce asi 50–80 km. Za

základ k realizaci prvního nejsilnějšího úderu nepříteli a k rozvíjení úspěchu se považovalo hluboké členění vlastních sil do sledů. Zahrnovalo útočný sled, sled rozvíjející průlom, rezervy, letectvo, výsadková vojska. Úkolem úderného sledu, který tvořily střelecké sbory posílené tanky a dělostřelectvem, byl průlom taktické obrany nepřítele (do hloubky cca 25 km). Sled rozvíjení průlomu sloužil k rozvíjení tohoto úspěchu. Za nevhodnější se považovalo, aby byl nasazen do boje až po průlomu taktické zóny obrany nepřítele, ale existovaly i další varianty jeho nasazení při stanovování postupných úkolů až do hloubky přes 100 km. Rozpracovala se i jeho činnost v operační hloubce nepřítele. Postup vojsk ve všech fázích a hloubkách podporovalo letectvo, dělostřelectvo a v týlu nepřítele měly být nasazeny i výsadkové jednotky.

Nasazení každého druhu vojska mělo brát v úvahu jeho charakteristiky. Pěchota, podle Polního řádu podporovaná tanky a dělostřelectvem jak v ofenzivě, tak případně v obraně, rozhoduje o výsledku bitvy. Dělostřelectvo disponuje největší koncentrací palebné síly, tanky největší mobilitou. Při útoku proto dělostřelectvo a tanky podporují pěchotu také tím, že ničí protitankové kapacity nepřítele. Tankové jednotky musí být v ofenzivě nasazeny v masovém měřítku. Jezdeckto mělo provádět útoky na křídla nepřátelských vojsk, avšak při stavu nasycenosti vojsk moderními bojovými prostředky mělo být připraveno bojovat i jako klasická pěchota. Mechanizované jednotky jsou schopné provádět samostatné úderné operace podporované dělostřelectvem a pěchotou. Letectvo kromě vlastních samostatných úkolů musí podporovat pěchotu ničením živé i materiální síly nepřítele, jeho dopravy, mostů, letadel, a to dokonce i na nepřátelských letištích, a chránit vlastní vojska. Za jeden z nejdůležitějších úkolů letectva byl považován operační a taktický průzkum.

Představa, že letectvo bude velmi úzce spolupracovat s pozemními silami, však vyústila v situaci, kdy letectvo bylo do velké míry podřízeno velitelům pozemních vojsk. V prozatímní instrukci vojenskému letectvu z roku 1936 se předpokládalo, že letecké jednotky budou soustředěny pod velení frontu. Praxe však ukázala, že takové tříštění sil přineslo vysoce negativní důsledky. Bránilo využití leteckých jednotek pro jiné úkoly, radikálně oslabovalo možnost koncentrace sil a téměř zmizela koordinace. Přesto se uvedené uspořádání udrželo ještě na začátku Velké vlastenecké války. V západních vojenských okruzích podléhalo na začátku války plných 45,5 % leteckých sil velitelům VO, respektive frontů. V praxi se stávalo, že leteckým jednotkám veleli dokonce velitelé střeleckých sborů.⁹⁰

Moderní technické prostředky podle autorů PU-36 umožňovaly Rudé armádě ničení nepřátelské bojové sestavy v celé její hloubce. Cizí jednotky měly být obklíčeny a zničeny. Současně však měla být Rudá armáda schopna odpovědět na nenadálý útok nepřítele bleskovým protiútokem. „Polní řád,“ psal Tuchačevskij, „zdůrazňuje, že v soudobém boji, a zejména v soudobé obraně nebudou stabilní,

strnulá křídla. Křídla jsou obvykle dočasným, přechodným jevem. Proto boj o křídla vyžaduje rychlé akce, nenadálé, bleskové údery... Zaútočit na nepřítele tím směrem, kde jsou jeho dělostřelecká postavení, kde jsou jeho ústupové cesty – to je hlavní zásada Polního řádu z roku 1936.“⁹¹ V dalším Tuchačevskij vysvětloval pojetí moderního boje. „Naše technické prostředky svou činností na velkou vzdálenost umožňují působit na nepřítele nejen bezprostředně na čáře fronty, ale i prolamovat nepřátelská postavení a brát je ztečí v celé hloubce jeho bojové sestavy. Při použití dřívějších technických bojových prostředků byl narušován jenom přední okraj nepřátelských postavení... To však umožňovalo nepříteli povolovat své zálohy a likvidovat nebezpečí průlomu. Naproti tomu moderní bojové prostředky umožňují organizovat útok tak, že nepřítel je ničen v celé hloubce, takže jeho zálohy mohou být za přesunu k ohrožovanému úseku zadrženy... Tanky daleké činnosti mají za úkol proniknout do týlu hlavních sil obrany, zničit zálohy a štáby, zničit hlavní uskupení dělostřelectva a odříznout nepřátelským silám ústupové cesty... Dříve než uderíte zasadit společně s tanky daleké činnosti i pěší výsadek na transportérech... V té době útočí na nepřítele pěchota s tanky přímé podpory po celé šířce fronty.“⁹²

Teorie hluboké operace měla umožnit zničení části nepřátelských sil na frontě, vést k obklíčení zbytku a jeho likvidaci, přičemž měly být zničeny i nepřátelské posily. Jednalo se o velmi složitou koncepci s řadou variant vývoje událostí, na něž museli velitelé reagovat. Jedním z principů bylo členění vlastních vojsk do hloubky, do 2 až 3 sledů. Při ofenzivní operaci měla vést úderná skupina útok hlavním směrem a druhý sled podporovat její postup. V případě úspěchu na některém úseku fronty sem měli velitelé soustředit všechny dostupné síly a prostředky, dělostřeleckou palbu a nasadit jednotky druhého či třetího sledu a zálohy. Cílem byla izolace nepřátelských sil a jejich likvidace.

Tankové jednotky se podle role na bojišti členily na tanky bezprostřední a daleké podpory pěchoty (T-26), začleněné do střeleckých divízií, a na tanky daleké činnosti (BT), které měly využít prolomení nepřátelské fronty a operovat v týlu nepřítele. Ty proto zůstávaly pod kontrolou velitelů sborů či vyšších jednotek. Stejným způsobem členil PU-36 také dělostřelectvo. Specifické požadavky kladl na obranu, která měla být charakteristicky především obranou protitankovou. Podle toho měli velitelé volit linii obrany, postavení a její hloubku. Navíc se požadovalo, aby měl velitel k dispozici pohyblivé zálohy a aby chápal obranu nikoliv pasivně, ale aktivně a agresivně.

Takový způsob boje, v útoku či obraně, ovšem kladl mimořádné nároky na velitele na všech úrovních a stupních, na osobní iniciativu celého vojska, přesné stanovení úkolů, ale také včasnou a správnou reakci na nenadálé změny situace. Nároky na průzkum a spojení všech jednotek jsou pak zřejmé.⁹³

Nový Polní řád odrážel řadu specifických rysů Rudé armády a myšlení části

její elity, která k jeho zpracování patrně dostala od Stalina „volnou ruku“. Velký důraz se kladl na útoky na zranitelná nepřátelská křídla, obklíčovací operace, rozvrácení týlu nepřítele. Jednalo se o důležitý posun, pokus precizovat teorii pro útok i obranu a členění vojsk do hloubky, nikoliv lineární princip. Stálým požadavkem byl důraz na dělostřeleckou podporu za všech okolností. Zdá se, že si autoři přece jen uvědomovali omezenou palebnou sílu tanků a limity letectva. V praxi by realizace požadavků PU-36 narazila na řadu obtíží. Jeden z problémů teorie hlubokého boje by při velení a koordinování pohybů vojsk členěných do několika sledů vyplynul z rizika oddělení pěších jednotek od mechanizovaných operujících v hloubi nepřátelského území. Další velké problémy by vyvolalo zásobování těchto vojsk. Na kontroverzní aspekty ostatně poukazovala část vysokého důstojnického sboru RKKA.

PU-36 vlastně završoval dosavadní dramatický vývoj a radikální přestavbu Rudé armády a akcentoval v nejvyšší míře nejmodernější celosvětové trendy, respektive formuloval je. Přinesl důraz na radikálně zvýšenou pohyblivost, na manévrovací válku a rychlé tempo operací a vzájemnou spolupráci a podporu různých druhů vojsk. Mechanizace a nasycení tanky umožnily uvažovat o radikálním prolomení fronty v její šířce, rychlém přeskupování jednotek a využití úspěchu k jeho rozvíjení. Významné byly úvahy o nasazení letectva a nového druhu vojska, výsadkových jednotek v týlu nepřítele. Je ovšem nutné konstatovat, že i když hlavní obrysy teorie vznikaly již ve 20. letech, PU-36 odrážel zkušenosti několika málo předěšlých let a nepochybně by byl dále upravován a modernizován. Jednalo se však o krajně náročnou teorii, jejíž komplexní aplikace v praxi byla nad možností tehdejší Rudé armády, která navíc neměla čas na její osvojení.

O dalším vývoji však nerozhodovala armádní elita, nýbrž nejužší několikačlenná elita bolševické strany soustředěná okolo Stalina, která se rozhodla zahájit vlnu represí, tzv. velký teror, který rozvrátil celý Sovětský svaz, včetně armády.

VI. Rudá armáda a „velký teror“ 1937–38

Z izolovaného SSSR většinou proudily do světa jen informace o pracovních úspěších a výdobytcích při budování socialismu, ale zpráva z 11. června 1937 šokovala celý svět. Sovětský tisk tehdy oznámil, že v předchozích dnech bylo zatčeno 8 nejvyšších důstojníků sovětské armády a obviněno ze zrady a špionáže ve prospěch německých a japonských tajných služeb. Seznam obsahoval jména nejznámějších velitelů: maršála Tuchačevského, komandarma 2-go rango Korka (velitel elitní Frunzeho vojenské akademie), komandarmů 1. rango Jakira a Uboviče (velitelé Kyjevského, respektive Běloruského VO) a dalších.

K jejich zatčení došlo již koncem května. Vyšetřovací orgány komisariátu vnitra (NKVD) řídil samotný komisař vnitra Nikolaj Ivanovič Ježov. Ten prý také osobně vyslyšel Tuchačevského. Dohled nad průběhem měl Stalin, který téměř denně s Ježovem určoval další postup. Byl to také Stalin, který 2. června před 116 nejvyššími činiteli a důstojníky armády na zasedání Vojenské rady při komisariátu obrany zdůrazňoval, že zatčení byli bez jakýchkoliv pochyb zapojeni do vojenského spiknutí proti sovětské moci, které podporovali a financovali němečtí fašisté a zvláště německá armáda – Reichswehr. Několikrát podtrhl, že všichni vykonávali špionážní činnost, a že dokonce předali německé straně nejtajnější operační plán sovětské armády.⁹⁴ 12. června 1937 obviněné důstojníky rozšířené zasedání vojenského kolegia Nejvyššího soudu odsoudilo k nejvyššímu trestu a ještě téhož dne byli popraveni. Gamarnik, náčelník politické správy Rudé armády, raději spáchal sebevraždu, než aby se nechal zatknout. Zatčením těchto nejvyšších důstojníků začala v Rudé armádě nová fáze represí.

Odborníci často zastávali názor, že represe a čistky zdecimovaly velitelské kádry sovětské armády do té míry, že RKKA proto nebyla po přepadení Německem schopna čelit útoku jeho armád. Katastrofální neúspěchy Rudé armády v prvních měsících Velké vlastenecké války tak byly fakticky připsány na vrub stalinským represím.⁹⁵ Skutečností zůstává, že oběťmi represí se stali patrně nejlepší a zasloužilější důstojníci, které měla armáda k dispozici. Řada z nich se aktivně podílela na vypracování vysoce moderní strategie a taktiky RKKA. Současně se však ukazuje, že za velkého teroru v letech 1937 a 1938 nebylo zlikvidováno takové množství důstojníků, jak se odborníci domnívali. Byl to nepochybně enormně prudký početní nárůst armády (z 1,6 milionu mužů k 1. lednu 1938 narostl na 3,2 milionu vojáků k 21. květnu 1940 a dále až na 5,5–5,7 milionu k počátku války) a výrazné nedostatky v celém systému řízení a velení armády a v zastaralé taktice i strategii, které rozhodující mírou degradovaly její bojovou sílu.⁹⁶

Řada autorů považovala represe Rudé armády za „ježovštinu“, zvláštní jev odtržený od reality, jako by se Stalin soustředil pouze na armádu. Ve skutečnosti Stalin u armády nečinil výjimku a represe ji zasáhly stejně jako ostatní vrstvy obyvatelstva. Ježovština byla také často interpretována jako operace, která přicházela „shora“ a armáda byla objektem politiky bolševické strany, respektive jejího stalinského vedení. Ve skutečnosti se jednalo o vskutku dialektický vztah, kdy špičky režimu represe sice rozpoutaly a povzbuzovaly, ale jejich hnací síla přicházela od NKVD a také z armády samé. Vojáci, důstojníci a političtí komisaři i vojenské soudnictví se do kampaně plně zapojili a zúčastnili se decimace důstojnického sboru. Zdá se také, že převládající představa, že všichni důstojníci vyloučení z armády z politických důvodů byli uvězněni, či přímo popraveni, je poněkud přehnaná. Tisíce důstojníků byly z armády odstraněny v atmosféře všeobíhajícího strachu na základě iniciativy základních organizací VKS(b), či na základě jejich spojení s tzv. nepřáteli lidu a cizinci.

K počtu obětí teroru v armádě

Proudy zatýkání, vylučování z bolševické strany a z armády se prolínaly a zvyšovaly napětí, psychózu a psychologické účinky teroru.

Tabulka č. 8 Bilance čistek v RKKa v roce 1937

Důvody vyloučení	Vyloučeno v roce 1937	Zpět přijato v 1938–39	Fakticky uvolněno
Uvěznění	4 474	206	4 268
Uvolněno (vyloučení z VKS(b) za spojení se spiklenci)	11 104	4 338	6 766
Uvolnění z polit. morálních důvodů ¹⁾	1 139	109	1 030
Uvolněno pro úmrtí, invaliditu a nemoc	1 941	8	1 933
Celkem	18 658	4 661	13 997
Procento tabul. počtů	13,1	–	9,7

¹⁾ Za alkoholismus, rozkrádání lidového vlastnictví aj.

Pramen: Upraveno z dokumentu O rabotě za 1939 god 1990, s. 188.

Souběžně, ale jen s malým zpožděním, probíhal opačný proces. Komisařát obrany byl pod tlakem velkého množství žádostí vyloučených důstojníků nucen provádět přezkoumání jejich případů a řada z nich byla opět do armády přijata. Navíc fungoval proces normálního vyřazování důstojníků z příslušných škol a jejich dosazování do uvolněných funkcí. Na základě údajů Ščadenka, který od listopadu 1937 zastával funkci náměstka lidového komisaře obrany a náčelníka-Správy pro velitelský sbor RKKa, je zřejmé, že vlna „očisty“ armády od tzv. nepřátel lidu byla ve skutečnosti součástí vnitrostranické čistky a celostátních represí.

Ščadenko ve své svodce z 5. května 1940, která je jedním z mála přehledných materiálů, jež vypovídají šířeji o čistkách v armádě, podal přehled počtů uvolněných důstojníků a důvodů jejich uvolnění. Roku 1937 bylo podle něho z armády (data nezahrnují vojenské letectvo a válečné námořnictvo) propuštěno 18 658 důstojníků, tj. 13,1 % tabulkových počtů. Z nich bylo 2 194 politických pracovníků armády.⁹⁷ Přehled o čistkách v armádě poskytnou následující tabulky.

Tabulka č. 9 Bilance čistek v RKKa v roce 1938

Důvody vyloučení	V roce 1938	Přijato	Uvolněno
Uvěznění	5 032	1 225	3 807
Uvolněno (vyloučení z VKS(b) za spojení se spiklenci)	3 580	2 864	716
Propuštění na základě rozkazu lid. komisaře obrany z 24. 6. 1938 ^{a)}	4 138	1 919	2 219
Uvolnění z polit. Morálních důvodů ¹⁾	2 671	321	2 350
Uvolněno pro úmrtí, invaliditu a nemoc	941	4	937
Celkem	16 362	6 333	10 029
Procento tabul. počtů	9,2	–	5,6

^{a)} Uvedeným rozkazem komisaře obrany Vorošilova byli z armády propuštěni důstojníci polské, německé, finské, estonské aj. národností, narození mimo území SSSR, anebo ti, co měli „spojení se zahraničím“.

¹⁾ Za alkoholismus, rozkrádání lidového vlastnictví aj.

Pramen: Upraveno z O rabotě za 1939 god 1990, s. 188.

V roce 1938 bylo podle téhož pramene z armády propuštěno 16 362 důstojníků, tj. 9,2 % tabulkových počtů. Z nich bylo 3 282 politických pracovníků, ale značná část původně vyloučených byla opět do armády přijata.

V roce 1939 je již patrný jasný zlom. Uvězněno bylo jen 73 důstojníků, z VKS(b) a armády propuštěno 284 důstojníků a dalších 238 důstojníků bylo propuštěno z morálních důvodů. Největší podíl propuštěných 1 878 důstojníků z RKKA, který činil 0,7 % tabulkových počtů, připadal na zdravotní problémy či úmrtí (1 283 mužů).

Ze Ščadenkových údajů je zřejmé, že z politických důvodů bylo v roce 1937 z armády propuštěno 15 572 důstojníků, tj. plných 85 % všech propuštěných. Roku 1938 se tento podíl poněkud snížil, ale stále převládal. Z politických důvodů bylo z RKKA propuštěno 8 612 důstojníků, což činilo 52 % všech, kteří armádu museli opustit.

Poněkud podrobnější pohled na úvodní dynamiku teroru v období od 1. března 1937 do 1. března 1938 dává Ščadenkova dílčí zpráva z 11. března 1938, adresovaná Stalinovi, Molotovovi, Vorošilovovi a tajemníkovi ÚV VKS(b) Andreji Andrejeviči Andrejevovi. V průběhu tohoto jednoho roku bylo z armády propuštěno 21 168 důstojníků. Z politických důvodů (pro vyloučení z VKS(b), za účast ve spiknutí či špionážní činnost a za spojení s „nepřáteli lidu“) bylo z RKKA propuštěno 17 413, tedy 82 % všech propuštěných. Z nich bylo v době zpracovávání zprávy již odsouzeno 5 329 důstojníků. Ze služebních či morálních důvodů (alkoholismus, tzv. morální rozklad, majetkové zločiny) bylo z armády propuštěno 2 091 lidí a v důsledku přirozeného úbytku 1 664 důstojníků.⁹⁸

Největší množství propuštěných připadalo na období červen–listopad 1937, kdy vojenské rady okruhů dostaly právo propouštět a vězňit důstojníky až do úrovně velitelů pluků a jim odpovídajících hodností.

Z tabulky je zřejmé, že hlavní vlna represí proběhla více méně ve chronologické shodě se začátkem hlavní vlny represí v celém SSSR, která začala vydáním rozkazu lidového komisaře vnitra Ježova č. 00447 O represivní operaci proti bý-

Tabulka č. 10 Počty propuštěných důstojníků z RKKA podle čtvrtletí v roce 1937

Březen–květen	3 146
Červen–srpen	10 682
září–listopad	4 801
prosinec 1937–únor 1938	2 529

Pramen: Dok. č. 35, Iz doklada J. A. Ščadenko, In: Represii v Krasnoj armii 1996, s. 304.

valým kulakům, zločincům a dalším protisovětským elementům, ze 30. července 1937.⁹⁹ Přesto však již předtím množství represí kvantitativně rostlo, neboť zatímco za první tři měsíce roku 1937 bylo z politických důvodů z armády propuštěno 577 mužů, pak od 1. dubna do 10. června to bylo již plných 4 370.¹⁰⁰

Někteří důstojníci byli propuštěni z armády po svém uvěznění, ale většinu nejprve vyloučili ze strany a pak teprve z armády. Na plénu ÚV VKS(b) v únoru až březnu 1937 komisař obrany Vorošilov zdůrazňoval, že velitelský sbor se nesmí stát apolitickým, a tudíž že se bezpartijní nesmějí stát veliteli, respektive příslušníky načkomsostava.

Souvislost mezi vyloučením z bolševické strany a odhalováním „nepřátel lidu“ je patrná z interního dokumentu ze zasedání vojenské rady Kyjevského VO 26. března 1938, který skýtá podrobnosti o propuštění důstojníků z armády v době teroru. V první řadě se v něm poněkud alibisticky konstatovalo, že rozkaz k „očistě armády“ přišel přímo od Stalina a Vorošilova. Ten dal také členům vojenských rad rozkaz, aby vypracovali seznam kandidátů, straníků i nestraníků, vhodných pro funkce a místa uvolněná obětmi teroru.¹⁰¹ Z tohoto i dalších materiálů je zřejmé, že Moskva, respektive komisariát obrany, záměrně vytvářel napětí v celém vojenském aparátu a jednotkách a podněcoval k denunciaci. Příkazy totiž následovaly po tom, co armádní noviny Krasnaja zvezda v souvislosti s likvidací Tuchačevského skupiny vyzvaly všechny stranické organizace v RKKA, aby pomohly orgánům NKVD k odhalení „nepřátel lidu“.

V souvislosti s postupem vyšetřování orgány NKVD se rychle rozšiřoval okruh obětí i na ty, kteří byli ve spojení (v podstatě jakémkoliv) s těmi, kteří byli označeni za nepřátele lidu. Pozdější plukovník I. T. Starinov situaci vylíčil v pamětech: „Krátko po mém příjezdu byl můj zástupce pro materiálně technické zásobování Dmitrij Ivanovič Vorobjov obviněn ze spojení s trockisty. Jediným důvodem pro toto obvinění bylo jeho přátelství s plukovníkem N. M. Itapovem, který byl nedlouho před tím prohlášen za nepřítele lidu. Inženýr P. I. Marcinkovič a Vorobjovův pomocník Michail Nikitič Nikitin se ho na stranické schůzi pokoušeli bránit. Ale byli přítomni nepřítel a Vorobjov byl vyloučen ze strany.“¹⁰² Následovalo propuštění z armády, ale po necelém roce bylo Vorobjovo obvinění prohlášeno za nesprávné a bylo mu obnoveno členství v bolševické straně a znovu přijat do RKKA.

Vybičovaná atmosféra špionomanie a podezřívání nutila všechny ke zvýšené aktivitě a udavačství. Jakákoliv výjimka mohla mít těžké důsledky. A. T. Stučenko, který tehdy studoval na Frunzeho vojenské akademii, na takovou situaci vzpomínal takto: „Naše stranická skupina držela pohromadě. Mezi sebou jsme nehledali ‚nepřátele lidu‘ a pevně jsme odolávali všem útokům zvnějška. Proto jsme začali být obviňováni ze ztráty revoluční bdělosti a naší stranické skupině hrozilo rozpuštění.“ Měli ale štěstí, neboť se za ně proti útokům politického komisaře postavil jejich velitel a po několika měsících hrozba padla. Většina případů ale neskon-

čila takovým způsobem a byli to řadoví členové strany a armády, kteří přispěli k tomu, že se ježovština vyvíjela tak iracionálně a nepředvídatelně.

Nejednoznačnost zaměření represí je zřejmá z dobové terminologie. Ve zmíněném dokumentu Kyjevského VO se hovoří o nahrazených či vyměněných důstojnících, nikoliv postižených přímo represemi. K 25. březnu 1938 bylo v tomto vojenském okruhu sesazeno 2 922 důstojníků, kteří byli současně propuštěni z armády. Z nich 1 066 orgány NKVD uvěznily. Z toho je zřejmé, že propuštění z armády a represe byly součástí jednoho procesu. Ščadenko aj. materiály ostatně hovoří o „očistě“ armády, která ovšem zahrnovala širokou škálu postihů.

Tabulka č. 11 Změny na nejvyšších funkcích v Kyjevském VO v letech 1937–38 (do 25. 3.)

Funkce	Počty	Sesazeno	Podíl sesazených (v %)
Velitel sboru	9	9	100
Velitel divize	25	24	96
Velitel brigády	9	5	55
Velitel pluku	135	87	64
Velitel opevněného prostoru	4	4	100
Náčelník štábu:			
Sboru	9	6	67
Divize	25	18	72
Pluku	135	78	58
Opevněného prostoru	4	3	75
Samostatných jednotek	24	19	84

Pramen: Suvenirov 1989, s. 47–48.

Do značné míry jsme snad schopni postihnout celkovou kvantitativní stránku represí důstojnického sboru v RKKA, avšak podstatně méně již další osudy vojáků, kteří byli vyloučeni z VKS(b) a posléze armády a již do ní nebyli opět přijati.¹⁰³ V civilním sektoru vyloučení z VKS(b) často předcházelo zatčení a stejný postup se aplikoval i v případě důstojnického sboru. Výše uvedené tabulky proto dávají přehled o tom, kolik důstojníků bylo propuštěno z politických a jiných důvodů. Avšak jedním z dalších důvodů vyloučení z VKS(b), a v důsledku toho také z armády, bylo uvěznění, respektive obvinění z trestného činu a od-

souzení příslušného důstojníka. A. T. Ukolov a V. I. Ivkin zpracovali na základě svodek Vojenského kolegia Nejvyššího soudu SSSR a vojenských tribunálů statistiku počtu odsouzených příslušníků sovětské armády v letech 1936–40 a zvláště klasifikaci odsouzených podle trestních činů. Jejich statistika zahrnuje nejen důstojníky a poddůstojníky, ale také mužstvo.

Tabulka č. 12 Počty odsouzených příslušníků RKKA v letech 1936–40

	Střední a vyšší komnačsostav	Nižší komnačsostav	Mužstvo	Celkem
1936	376	740	2 700	3 816
1937	1 559	1 488	5 634	8 681
1938	1 618	1 420	5 312	8 360
1939	1 277	1 347	5 203	7 826
1940	1 450	8 192	28 885	38 527
z toho za kontrarevoluční činnost:				
1936	79	166	680	925
1937	957	578	2 544	4 079
1938	756	366	2 010	3 132
1939	365	98	636	1 099
1940	61	160	1 382	1 603

Pozn.: Údaje za rok 1937 nezahrnují účastníky tzv. vojensko-fašistického spiknutí a dalších, kteří byli odsouzeni Vojenským kolegiem Nejvyššího soudu SSSR. Nárůst v roce 1940 je dáván do souvislosti s neúspěchy v průběhu sovětsko-finské války 1939–40.

Pramen: Upraveno z Ukolov, Utkin 1993, s. 57.

Celkově bylo tedy v letech 1936–40 za kontrarevoluční zločiny v armádě odsouzeno 10 838 vojáků. Z nich 2 218 náleželo ke středním a vyšším důstojnickým kádrům. Je ovšem nutné zdůraznit, že uvedené údaje nejsou úplné a nezahrnují mj. dosud nezpracovaná data o těch, kteří byli např. odsouzeni Zvláštní poradou NKVD či jinými mimosoudními orgány. Komisařiát vnitra totiž dostal usnesením politického byra z 8. dubna 1937 nové směrnice pro instituci Zvláštní porady, která se skládala z náměstka komisaře vnitra, zmocněnce NKVD pro RSFSR, náčelníka Hlavní správy milice a komisaře vnitra té republiky, na jejímž

území případ vznikl. Porada za přítomnosti prokurátora měla právo odsuzovat lidi na 5 roků vězení, 5 let vyhnanství apod., ale v tzv. nebezpečných případech, pod které spadala špionáž, zrada, diverze či teroristické akce, měla právo odsuzovat až na 8 roků vězení. Roku 1937 Zvláštní porada odsoudila celkem 17 911 lidí a roku 1938 už 45 768, avšak neznáme bližší údaje o jejich původu.¹⁰⁴

Pokud se týká výše trestů odsouzených vojáků, máme k dispozici pouze údaje od roku 1938, nikoliv z předchozích let, a navíc pouze za celou armádu a všechny druhy zločinů, tedy včetně politických. U těch pro rok 1938 můžeme předpokládat nejen většinu případů, ale také nejvyšší tresty.

Tabulka č. 13 Výše trestů odsouzených příslušníků RKKK

	1938	1939	1940
Celkem odsouzeno	8 360	7 826	38 527
k nejvyššímu trestu (smrti)	52	112	528
k odnětí svobody:			
do 3 let	2 201	3 292	–
na 3–5 let	2 841	2 283	17 053
více než 5 let	2 094	812	7 733
do discipl. praporů na 6–24 měsíců	–	–	11 759
tresty nespojené s odnětím svobody	832	512	1 454
podmíněně odsouzeno	340	842	–

Pramen: Ukolov, Utkin 1993, s. 59.

Podle Ščadenkových údajů tak bylo z armády, letectva a politické správy RKKK v průběhu tzv. ježovštiny propuštěno 34 301 důstojníků, z toho z politických motivů 24 190 důstojníků. Dalších 4 138 pak bylo nuceno opustit armádu na základě rozkazu komisaře obrany z 24. 6. 1938, neboť je a priori považovali za nespolehlivé. Byli totiž sovětskými občany takové národnosti, jejichž, resp. jejich předků, původní mateřská země byla nyní potenciálním útočníkem (Němci, Poláci, Finové aj.) Dalších více než 3 000 důstojníků bylo propuštěno z válečného námořnictva. Samotný Ščadenko ovšem přiznal, že velké množství z nich bylo odsouzeno a propuštěno z armády nespravedlivě. Proto musel v srpnu 1938 zřídit speciální komisi, která přezkoumávala odvolání propuštěných důstojníků. Projednala na 30 000 případů a z propuštěných roku 1937 bylo do armády opět přijato 4 661 a z roku 1938 pak 6 333 důstojníků.¹⁰⁵ Část ostatních

byla uvězněna v táborech Gulagu a ti, kteří přežili, byli na nátlak nového komisaře obrany Timošenka po květnu 1940 propuštěni a přijati zpět do armády. Tehdy se jednalo asi o 4 000 důstojníků.

Dostupné statistické údaje ukazují, že kvantitativní dopad čistek a represí na RKKK byl podstatně menší, než se dosud odhadovalo. Někteří ruští autoři (V. S. Koval) hovořili o likvidaci celého důstojnického sboru, jiní „jen“ o polovině jeho stavů. Podle názoru V. G. Klevcova bylo v letech 1938–39 fyzicky zlikvidováno 35 500 důstojníků, zatímco D. A. Volkogonov hovořil o 36 761 „represirovaných“ důstojníků a J. A. Gorkov o 48 773 atd.¹⁰⁶ Na základě Ščadenkových dat a jeho roční zprávy z roku 1940, která zůstane patrně ještě dlouho důležitým materiálem, je možné odvodit celkový stav „načsostava“ v příslušných letech. Roku 1937 čítal asi 144 300 důstojníků a z nich bylo z politických důvodů propuštěno a do roku 1940 se do RKKK nevrátilo 11 034 mužů. Jednalo se tedy o 7,7 %. V roce 1938 tvořilo načsostava asi 179 000 mužů. Z nich bylo z politických důvodů perzekvováno 6 742, tj. 3,7 % celkového stavu. V následujícím roce měla rychle expandující armáda 282 300 důstojníků a z nich bylo 205, tj. 0,08 % odstraněno z politických důvodů.

Stejná situace panovala také ve vojenském letectvu, z něhož v letech 1937–38 bylo propuštěno 5 616 důstojníků od středního načsostava výše. Z nich se však po přezkoumání jejich případů vrátilo zpět 892. Letectvo samo mělo roku 1937 asi 13 000 a roku 1940 již na 60 000 důstojníků. Za dva roky 1938 a 1939 bylo do RKKK zařazeno více než 158 000 velitelů na různých úrovních a politických pracovníků, tj. 2,5× více než za předchozích 10 roků.¹⁰⁷

Příčina dřívějších odhadů vysokých procentuálních ztrát důstojnického sboru RKKK v průběhu dvou let čistek tkví ve velkém podcenění početních stavů důstojnického sboru sovětské armády. Například dnes již klasičtí autoři J. Erickson a R. Conquest odhadovali počty sovětského načsostava na 80 000, respektive 70 000 mužů. Zatímco Ericksonův odhad, že z armády bylo propuštěno mezi 20–30 000 důstojníků, se blíží realitě, jeho odhad kvantitativního dopadu na armádu je vysoký. Ještě vyšší je u Conquesta, který uvažoval o 35 000 uvězněných důstojníků ze sboru 70 000 důstojníků. V tomto případě by počet uvězněných dosáhl plné poloviny důstojníků a jeho odhad, že z politických pracovníků RKKK bylo zatčeno nejméně 20 000, je několikanásobně nadhodnocený.¹⁰⁸ Oba autoři a s nimi prakticky všichni další, kteří publikovali své práce do přelomu 80. a 90. let 20. století, tj. do doby, kdy se částečně otevřely sovětské archivy, pak předpokládali, že většina obětí ježovštiny byla zatčena a popravena či alespoň uvězněna.

Represe zasáhly všechny stupně velení RKKK, od velitelů čet a rot až po velitele vojenských okruhů. K počátku listopadu 1937 bylo sesazeno a zčásti zatčeno 7 velitelů vojenských okruhů a 12 jejich zástupců, 20 velitelů sborů, 36 velitelů divizí, 19 brigád, 134 pluků a 229 praporů atd. Z teritoriálního pohledu do-

padla počáteční vlna represí na jednotlivé vojenské okruhy následovně a z údajů, které na rozdíl od řady jiných zahrnují také letectvo a válečné námořnictvo, je do jisté míry možné odvodit i poměr mezi propuštěnými a uvězněnými důstojníky RKKA.

Tabulka č. 14 Počty propuštěných a uvězněných velitelů RKKA od 1. 1. do 1. 11. 1937

Vojenský okruh	Propuštěno	Uvězněno
Moskevský	1 252	363
Leningradský	1 015	60
Běloruský	1 215	279
Kyjevský	1 126	382
Charkovský	780	257
Severokavkazský	569	101
Povolžský	315	106
Uralský	297	102
Sibiřský	204	128
Zakavkazský	395	138
Středoasijský	136	98
Zabajkalský	295	14
Dálněvýchodní armáda	1 867	642
Letectvo	1 205	285
Námořnictvo	705	171

Pramen: Jakupov 1991, s. 171. (Autor se odvolává na dokumenty z Ústředního archivu sovětské armády, avšak neuvedl o nich bližší údaje.)

Polský odborník P. Wiczorkiewicz dospěl na základě podrobného vyhodnocení archivních i publikovaných materiálů k následujícím údajům, které je ale, jak sám zdůraznil, nutné stále považovat za orientační.

Jistý přehled může poskytnout srovnání s předchozími vlnami čistek a s represemi v civilní sféře. Z příkazu Moskvy jich proběhlo v bolševické straně v letech 1921–39 několik. Některé měly plošný charakter a proběhly ve všech organizacích po celém Sovětském svazu, jiné byly omezeny na vybrané oblasti. Cílem

Tabulka č. 15 Represe důstojnického sboru RKKA v letech 1935–39

Uvolnění				
	Celkem	Bez zemřelých a nemocných	Z polit. důvodů	Uvěznění
Pozemní vojska	51 135	43 636	29 517	12 000
Letectvo	6 965	5 940	4 020	1 635
Námořnictvo	4 850	4 140	2 800	1 140
Celkem	63 000	53 715	36 335	14 775

Pozn.: Kurzivou jsou označeny odhady.

Pramen: Wiczorkiewicz 2001, s. 908.

všech ale bylo očistit VKS(b) od trockistů, oportunistů, členů, jejichž sociální původ byl neslučitelný s členstvím ve straně, kteří byli politicky či jinak nespolehliví, ale i od pasivních členů. Záměrem bylo posílit bolševickou stranu, zbavit se nežádoucích lidí a udělat z ní účinnější nástroj centra. Čistky v civilních organizacích strany probíhaly s nejrůznější intenzitou, od čistě formálního průběhu po radikální postup. Důležité místo měl při hodnocení sociální původ a ovšem politické postoje hodnoceného. Ve dvou vlnách čistek, které proběhly v letech 1933–35, bylo hodnoceno 1,916 milionu členů a kandidátů VKS(b) a z nich bylo 18,3 % vyloučeno.¹⁰⁹

Červnové plénum ÚV VKS(b) v roce 1935, na němž byl z ústředního výboru za „politický a osobní rozklad“ vyloučen bývalý tajemník prezidia ústředního výkonného výboru SSSR Abel Safronovič Jenukidze, vneslo do sovětské politiky nový prvek. Od nynějška mohli být postaveni „mimo zákon“ nejen bývalí straníční frakcionáři, ale i ti členové bolševické strany, v podstatě stalinisté, kteří zastávali vůči nepřítelům smířlivější postoje, nebo měli jiné názory než Stalin. Právě Jenukidze byl exemplárním případem.

Čistky a represe, které následovaly, byly podstatně ostřejší a jejich cílem byla již fyzická likvidace postižených. Svě členy prověřovaly základní organizace a jejich rozhodnutí schvalovaly nadřízené stranické orgány.¹¹⁰ Vzhledem k tomu, že členství ve VKS(b) bylo předpokladem k zastávání funkcí a často i některých pracovních činností, znamenalo vyloučení ze strany sesazení z funkce a i ztrátu zaměstnání a oproti dřívějším čistkám zvýšené nebezpečí represí ze strany NKVD. Vyloučení ale vždy znamenalo velké trauma a jeho důsledky se projevovaly také v prudkém nárůstu sebevražd.¹¹¹

Několika vlnami čistek prošla po občanské válce také armáda. V polovině

20. let, v souvislosti s tzv. Frunzeho reformami, proběhla v armádě čistka důstojnického sboru a politického aparátu, která směřovala proti stoupencům Trockého. Šlo tedy o součást vnitrostranického boje v bolševické straně.

O několik roků později, na přelomu 20. a 30. let, následovala další kampaň, tentokrát zaměřená na „očistu“ armády od bývalých důstojníků staré carské armády, kteří v ní ještě zbývali. Čistku ale již neomezili na jejich pouhé vyloučení z armády. Orgány státní bezpečnosti OGPU šly dále a zinscenovaly obvinění některých z nich z přípravy spiknutí. V této souvislosti byl mj. na počátku 30. let vyšetřován také Tuchačevskij, jehož jméno se objevilo ve výpovědi jednoho ze zatčených. V polovině srpna 1933 nařídil ÚV VKS(b) provést další čistku, tentokrát ve stranických organizacích RKKA. Ta byla součástí zmíněné a v podstatě celoplošné čistky ve stranických organizacích. Celkově z armády v průběhu 20. a za první polovinu 30. let podle vyjádření komisaře obrany Vorošilova vyloučili 47 000 důstojníků.¹¹²

Při vyšetřování zinscenovaných obvinění řady ředitelů průmyslových podniků a jejich zástupců, kteří byli později zahrnuti pod tzv. paralelní trockistické centrum, „získali“ vyšetřovatelé NKVD také důkazy o existenci tzv. vojensko-trockistické organizace v armádě. Jejimi členy měli být mj. zástupce velitele Leningradského VO Primakov a vojenský atašé na sovětském vyslanectví v Londýně Putna. 14. srpna 1936 byl v Leningradě zatčen Primakov a 20. srpna v Moskvě Putna. Při výslechu koncem srpna Putna přiznal, že byl v letech 1926–27 členem trockisticko-zinovjevovské opozice, ale především měl potvrdit, že v armádě skutečně existuje paralelní trockistické centrum.¹¹³

V té době již Stalin a jeho nejbližší spolupracovníci přistoupili k realizaci řady kroků, jež vyústily v tzv. velký teror. Koncem září 1936 byl odsunut Genrich Grigorjevič Jagoda a novým komisařem vnitra se stal Ježov. Od druhé poloviny roku 1936 zintenzivnělo zatýkání a procesy s důstojníky RKKA. NKVD současně systematicky soustřeďoval materiály proti nejvyšším armádním činitelům a počátkem prosince Ježov na konferenci NKVD zdůrazňoval nutnost zesílit aktivity NKVD v armádě. Položil tehdy řečnickou otázku: „Jestliže jsou sabotáže v průmyslu, proč nejsou také v armádě?“¹¹⁴ Na přelomu let 1936 a 1937 Stalin prováděl sérii složitých kádrových změn ve funkcích prvních tajemníků VKS(b) v krajích a oblastech, ale také republikových organizací v Bělorusku a Tádžikistánu. Současně, 22. ledna 1937, dalo politbyro VKS(b) pokyn k přípravě druhého „moskevského“ procesu proti 17 trockistům (Pjatakov, Sokolnikov, Radek).¹¹⁵

Samotný proces ještě bezprostředně neznamenal rozpoutání hlavní vlny represí. Stal se ale součástí přípravné etapy naplněné propagandistickými útoky proti trockistům a dalším nepřátelům. Velkou roli sehrálo dlouhé plénum ÚV VKS(b), které zasedalo od 23. února do 5. března 1937. Rezoluce pléna přijatá 2. března již označovala trockisty nikoliv za pouhou politickou opozici, nýbrž za nepřátele všeho sovětského lidu a země. Požadovala, aby orgány NKVD a jednot-

livá ministerstva rozpracovala opatření k odhalení a likvidaci „škůdcovství a špiónáže ve svých komisariátech“.¹¹⁶

O stavu armády a jejích kádrů hovořili na plénu Vorošilov a Gamarnik, náčelník Hlavní politické správy RKKA a náměstek komisaře obrany. Vorošilov celkově hodnotil armádu jako plně bojeschopnou a věrnou straně i státu. Předseda rady lidových komisařů Molotov ale viděl situaci v RKKA poněkud jinak. Požadoval totiž, aby byla zlikvidována škůdcovská, špiónážní a diverzní činnost trockistů také v armádě, kde byla odhalena jen v malé míře. Zdůrazňoval, že armáda musí být dále prověřována.¹¹⁷

Sovětské sdělovací prostředky a tisk publikováním šablonovitých příběhů a zpráv o akcích cizích rozvědek a jejich „trockisticko-bucharinských agentur“ přímo v SSSR vybičovaly v zemi špionománii. V této atmosféře podnikl Stalin rozhodující krok k definitivní uzurpaci moci. Členům politbyra zaslal materiál, v němž si stěžoval na to, že přípravu tajných materiálů pro politbyro mají na starosti tajemníci ÚV VKS(b), kteří pracují mimo Moskvu (Andrej Alexandrovič Ždanov), či jsou vytíženi dalšími funkcemi (Kaganovič, Ježov), případně jsou z titulu své funkce často na služebních cestách mimo centrum (Andrejev). Stěžoval si, že sekretariát není schopen plnit své úkoly. Stalin proto navrhoval, aby byla při politbyru vytvořena stálá komise pro přípravu a v případě potřeby také k řešení tajných záležitostí (a tajné bylo v SSSR téměř vše) ve složení: Stalin, Molotov, Vorošilov, Kaganovič a Ježov.¹¹⁸

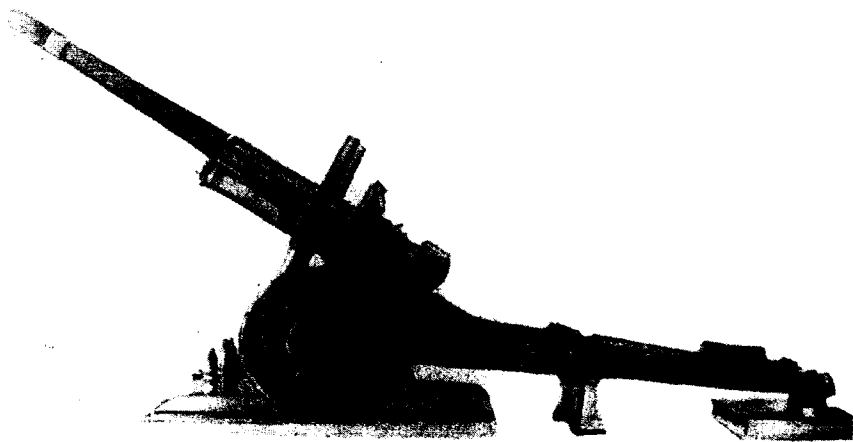
14. dubna 1937 politbyro Stalinův návrh nejenže schválilo, ale ještě ho rozšířilo. Vytvořilo dvě stálé komise. Jednu pro tajné záležitosti včetně problematiky zahraniční politiky ve složení Stalin, Molotov, Kaganovič, Vorošilov a Ježov. Druhá měla mít na starosti naléhavé záležitosti ekonomiky. Tvořil ji Molotov, Stalin, Vlas Jakovlevič Čubar, Mikojan a Kaganovič.¹¹⁹ V podstatě se tak oficiálně zformovalo úzké vedení (Stalin, Molotov, Kaganovič, Vorošilov, krátce také Ježov), které si uzurpovalo nejen bolševickou stranu, ale i vládu. Užší vedení od tohoto okamžiku rozhodovalo o všech problémech a otázkách. Nicméně 25. dubna učinilo ještě jeden krok ke koncentraci v absolutní moc. Rozhodnutím politbyra byla zrušena Rada práce a obrany a její funkce převzal Výbor obrany SSSR, který vznikl formálně při radě lidových komisařů. Jeho předsedou byl Molotov a členy Vorošilov, Kaganovič, Čubar a Mežlauk.¹²⁰ Vzhledem k tomu, že se formálně jednalo o pouhé výbory, nešlo o přímé porušení sovětských zákonů, i když se fakticky jednalo o mimoústavní orgány.

Souběžně od poloviny března do poloviny května probíhala další vlna personálních změn, a to jak na úrovni prvních tajemníků republik a oblastí, tak v institucích. Represe opět zasáhly armádu. Podle Žukova se soustřeďovaly na ty důstojníky, kteří prošli občanskou válkou, a podléhali tudíž Trockému jako tehdejšímu komisaři války a předsedovi Revoluční vojenské rady, a již z tohoto titulu byli podezřelí. Zpočátku se jednalo o relativně nízké počty důstojníků. Dne

11. března byl zatčen velitel Uralského VO Ivan Ivanovič Garkavij a jeho zástupce Matvej Ivanovič Vasilenko a krátce na to došlo k zatčení několika vysokých důstojníků na Dálném východě, náčelníka Frunzeho vojenské akademie Korka a náčelníka Správy důstojnického sboru komisariátu obrany Feldmana.

Počátkem května provedlo stalinské vedení úpravy v systému velení v armádě, které měly charakter bezpečnostních „pojistiků“. Na základě rozhodnutí politbyra se rozkazem komisaře obrany Vorošilova z 10. května ve vojenských okruzích vytvořily vojenské rady, které příslušný okruh řídily, a v RKKA byl obnoven institut vojenských komisařů.¹²¹ Ihned poté následovaly personální změny ve velení řady vojenských okruhů: Uborevič byl přesunut z Běloruského do Středoasijského okruhu, Jakir z Kyjevského do Leningradského a vzápětí do Zakavkazského okruhu. Levandovskij přešel ze Zakavkazského do Leningradského, aby krátce na to byl odeslán na Dálný východ, Bělov přešel z Moskevského VO do Běloruského. Tuchačevskij byl zbaven funkce zástupce komisaře obrany a poslán do Povolžského okruhu. Náčelník politické správy Gamarnik se stal členem vojenské rady Středoasijského VO.

Ve stejné době bylo likvidováno velení sovětské vojenské rozvědky, o němž Stalin měl 18. května prohlásit, že se dostalo do „německých rukou“. Dne 8. června byl její velitel Semjon Petrovič Urickij sesazen (později byl zatčen a popraven) a nahrazen Berzinem. Ten pak nechal orgány NKVD pozatýkat 20 vedoucích činitelů rozvědky, ale narůstající represe postihly i jeho. 1. srpna byl sesazen a jeho nástupce A. M. Nikonov vydržel ve funkci jen několik dnů. Situace se nakonec vyvinula tak, že 5. září politbyro schválilo zástupcem náčelníka vojenské rozvědky Ježovova muže, Semjona Grigorjeviče Gendina, a její řízení prakticky převzal Ježov osobně. Zásahy rozvrátily ústřední aparát služby a celou její orga-

152mm kanónová houfnice vzor 1937 (ML-20)

nizaci, neboť represe postihly několik stovek lidí, minimálně polovinu vojenských zpravodajských důstojníků.¹²² Důsledky byly v předvečer války drtivé. Ve všech verzích sovětských strategických plánů od roku 1938 do jara 1941 se konstatovalo, že komisariát obrany a generální štáb je vypracovaly, aniž by měly k dispozici „dokumentární“ (tj. zpravodajské) údaje o cizích armádách. V protokolu o předání funkce komisaře obrany bylo zdůrazněno, že vojenská rozvědka náleží k nejslabším místům v činnosti komisariátu obrany.¹²³

Pak události dostaly spád a začalo rozsáhlé zatýkání a v polovině května šly počty zatčených vysokých důstojníků již do stovek. Po popravě Tuchačevského a 7 dalších důstojníků bylo během 10 dnů uvězněno 980 důstojníků a politických pracovníků.¹²⁴

21. června komisaři obrany a vnitra, Vorošilov a Ježov, vydali společný rozkaz č. 82, který schválil také nejvyšší prokurátor SSSR Andrej Januarovič Vyšinskij. Odpovědným orgánům přikazoval, aby netrestaly ty příslušníky armády, kteří byli sice členy kontrarevolučních, fašistických a zrádcovských organizací, nebo věděli o jejich existenci, ale sami se dobrovolně a zcela přiznají. A zároveň, což bylo podstatné, odhalí všechny další spolupachatele. Rozkaz navíc přikazoval vojenským radám okruhů, armád a flotil, aby okamžitě do Moskvy nahlásily všechny takové případy a předaly seznamy takto odhalených zločinců zapojených do kontrarevolučních spiknutí proti SSSR. Současně také měly navrhnout možnosti dalšího využití každého zločince, který se přiznal, v RKKA.¹²⁵ Rozkaz č. 82 tedy přímo vyzýval k udávání a vyřizování si vzájemných účtů, vyvolával nedůvěru, podezřívavost a udavačství. To byl ostatně jeho záměr.

Výsledky široce pojatého pátrání se dostavily. 26. července předložil Ježov Stalinovi seznam 138 příslušníků armády s návrhem, aby byli podrobeni represím v první kategorii, tj. aby byli popraveni. Stalin a Molotov vyslovili bezvýhradný, ba nadšený souhlas.¹²⁶

Teror přerůstá ve „velký teror“

Užší vedení politbyra souběžně s personálními změnami v armádě, které je možné chápat jako přípravu na vlnu represí, provedlo první čistku v samotném ÚV VKS(b). Jednalo se především o první tajemníky krajských a oblastních výborů, ale také o 5 ministrů republikových vlád. Z funkce prvního tajemníka KS Kyrghyzie byl např. sesazen Moris Lvovič Bělockij, v KS Turkmenistánu J. A. Popk, z funkce komisaře zahraničního obchodu Rozengolc a řada dalších.¹²⁷ Souběžně probíhaly kádrové přesuny a čistky na nižších stupních, kterým Stalin zřetelně přikládal mimořádný význam. Krokem k nim bylo „uvolnění“ stranické kritiky. V březnu a dubnu dostali členové VKS(b) v rámci „stranické demokracie“ právo kritizovat a na konferencích sesazovat funkcionáře na nejnižších úrovních stra-

nického aparátu. V květnu a červnu se totéž opakovalo na vyšších úrovních. Od 1. ledna do 1. července 1937 tak bylo z VKS(b) vyloučeno na 20 500 členů, většinou tzv. starých bolševiků, ale ve druhé polovině 1937 už počet vyloučených dosáhl asi 97 000 členů. Opět se jednalo většinou o tzv. staré bolševiky.¹²⁸

V červnu (23.–29. 6.) 1937 se konalo další plénum ÚV VKS(b), které symptomaticky začalo zprávou Ježova o provedených represích. Až poté vylechli účastníci zprávu Alexandra Sergejeviče Jakovleva o přípravě volebního zákona pro volby do sovětů. Žukov zdůrazňuje skutečnost, že ve svém referátu o volebním zákoně, který zpracovávala komise pracující pod jeho vedením a který schválilo politbyro, Jakovlev hovořil opět o volbách z několika kandidátů do jedné funkce. Navíc měl zvítězit ten, který by dostal absolutní většinu hlasů, a právo navrhnout kandidáty měly mít všechny společenské organizace, tedy již nikoliv výhradně bolševická strana. Uvedená ustanovení vycházela ze Stalinových názorů, které on sám a jeho souputníci v předchozích letech, již od přípravy nové ústavy, několikrát veřejně proklamovali, a v nichž se vyjadřovali ve prospěch rotace kádrů. Před stranickou i státní byrokracií od nejnižších úrovní vyvstávalo silné riziko, že by nemuseli být zvoleni, a tudíž ohrožení další životní dráhy, o kariéře nemluvě.¹²⁹

Podle Žukova chtěl Stalin již novou sovětskou ústavou z roku 1936 a volebním zákonem „zatřást“ dosud téměř neotřesitelnými pozicemi nebývale silných byrokratických aparátů a zvláště prvních tajemníků na středních i vyšších organizačních článcích stranické byrokracie. Řada z nich si v regionech vytvořila silné mocenské pozice a fakticky je změnila ve své „pašalíky“.¹³⁰

Teror předcházejících měsíců měl podle jeho teorie umlčet členy ÚV a přimět je, aby bez odporu akceptovali nový, z jejich hlediska nepřijatelný volební zákon. Otevřený odpor si nemohli dovolit, a proto prý využili stejné zbraně, která dosud mířila proti nim. Zdůrazňovali totiž nebezpečí, že za kandidáty budou navrženy také nevhodné osoby, které by případně mohly být i zvoleny. V této souvislosti pak podtrhovali, že se opět aktivizují síly nepřátelské sovětské moci: kulaci, trockisté, kněží, věřící aj. Poslední dne zasedání ÚV VKS(b) požadoval kandidát na členství v politbyru a první tajemník západosibiřského kraje Robert Indrikovič Ejche na užším vedení strany, aby byly opět vytvořeny tzv. trojky, které by dostaly právo určit počet lidí, jež by bylo třeba vysídlit, uvěznit či popravit. Žádal o právo osobně, bez kontroly, soudu a vyšetřování rozhodovat o obviněných a vynášet rozsudky smrti.¹³¹ Ejche ostatně soustavně a dlouhodobě zdůrazňoval potřebu „zničit nepřítele“. Na konferenci stranické organizace západosibiřského kraje 1. února 1937 konstatoval, že předchozí čistky vyhnaly ze strany velké množství nepřátel, ale „všichni nepřátelé ještě nejsou zničeni. Je nezbytné všemožně zesílit práci na odhalení trockisticko-bucharinských banditů“.¹³²

Červnové plénum 1937 znamenalo nejen další posun k plošnému teroru, ale i nové otřesy pozic stranických aparátů a byrokratů. Masivní vylučování členů a kandidátů ÚV na něm dosáhlo bezprecedentních rozměrů. Na XVII. sjezdu

VKS(b) v únoru 1934 bylo do ÚV zvoleno za členy a kandidáty 139 lidí. Roku 1935 byl vyloučen Jenukidze, v následujícím roce pak Sokolnikov, Pjatakov a Tomskij spáchal sebevraždu. V první polovině roku 1937 (do červnového pléna) bylo vyloučeno dalších 11 členů a kandidátů a 1 spáchal sebevraždu. Na červnovém plénu bylo vyloučeno již 15(!) členů a 16 kandidátů, tj. 31 lidí z ÚV VKS(b). Plénum také přijalo schéma univerzálního spiknutí, které nastínil Ježov.¹³³

Stalin roku 1937 porušil své zvyky a na rozdíl od předešlých let neodjel na dovolenou na jih země. Evidentně chtěl sám řídit vlny událostí. Na pozadí stále se zhoršující mezinárodní situace a rostoucího očekávání války se rozhodl podniknout další čistku strany, byrokratických aparátů a celé společnosti. 2. července politbyro schválilo text telegramu, který byl určen prvním tajemníkům oblastních a krajských výborů VKS(b). Zdůrazňovalo se v něm, že: „Velká část bývalých kulaků a zločinců, poslaných svého času z různých oblastí do severních a sibiřských rajonů, se po uplynutí doby vysídlení vrátila do své [původní] oblasti, kde jsou hlavními iniciátory protisovětských a diverzních zločinů všech druhů jak v kolchozech, tak dopravě a některých dalších odvětvích průmyslu. ÚV VKS(b) ukládá všem oblastním, krajským a republikovým představitelům NKVD, [aby] provedli soupis všech vrátivších se kulaků a zločinců, kteří se vrátili do místa bydliště s tím, aby po administrativním přezkoumání jejich případů trojkami byli nejnebezpečnější z nich okamžitě uvězněni a popraveni, ostatní, méně aktivní, ale přesto nepřátelské elementy, byly sepsány a poslány do oblastí, které určí NKVD. ÚV VKS(b) určuje pětidenní lhůtu [na to, aby] na ÚV byly poslány [návrhy] na složení trojek a také počty [lidí] podléhajících popravě, stejně jako množství těch, kteří budou vysídleni.“¹³⁴

Telegram politbyra připravoval zcela zásadní kvantitativní rozšíření represí. Jestliže dříve směřovaly především do bolševické strany a proti těm, které z ní pro opozici vyloučili, pak od nynějška měly zasáhnout nesrovnatelně širší spektrum sovětské společnosti, které čítalo stovky tisíc lidí. Kratičká pětidenní lhůta, kterou politbyro stanovilo podřízeným orgánům na zaslání návrhů složení trojek a počtů obětí, snad měla omezit požadavky krajů a oblastí na rozsah represí, i když orgány NKVD již delší dobu sledovaly a připravovaly seznamy bývalých kulaků a „protisovětských živlů“.

Politbyro uvolnilo lavinu, která možná přesáhla i jeho představy. Jen v průběhu následujícího měsíce dostal ústřední výbor žádosti z 50 krajů, oblastí a autonomních republik z celkového počtu 63. Návrhy počtů osob, které podle těchto požadavků měly být buď popraveny nebo vysídleny, dosáhly výše čtvrt milionu lidí.¹³⁵ Je zřejmé, že místní činitelé NKVD a VKS(b) měli jasnou představu o počtech lidí, které hodlali zlikvidovat, a byli Moskvě schopni promptně předložit požadované údaje. Ty pak politbyro mezi 5.–11. červencem a v dalších týdnech schvalovalo. V Čuvašské autonomní republice např. přesně věděli, že potřebují dát popravit 86 kulaků a 54 zločinců a deportovat 676 kulaků a 201 zločinců.

První tajemník moskevského výboru VKS(b) Nikita Sergejevič Chruščov věděl přesně, že potřebuje postihnout represemi 41 805 kulaků a zločinců. Náčelník NKVD západosibiřského kraje Mironov byl schopen již 8. července hlásit Ježovovi, že registruje 25 944 lidí. Z toho 10 924 v první a 15 036 ve druhé kategorii.¹³⁶

Je otázkou, jaký byl cíl uvedeného telegramu. Zda využít situace a otrástit pozicemi místních funkcionářů, či spíše ho považovat za pokus o uklidnění funkcionářů znepokojených předchozími Stalinovými kroky, ústavou, a především návrhem volebního zákona. Téhož dne totiž list bolševické strany Pravda zveřejnil návrh volebního zákona, který stále obsahoval články o volbách z několika kandidátů, a zaručoval všeobecné a tajné volební právo.

Spekulace o tom, že teroristická kampaň měla zklidnit byrokracii, by podporovalo pozdější rozhodnutí, které obsahoval rozkaz NKVD o jejím časovém omezení. Začít měla 5.–15. srpna a skončit mezi 5.–15. prosincem, tedy krátce před zahájením voleb do sovětu všech stupňů včetně Nejvyššího sovětu. Svým způsobem by se tedy jednalo o drastickou součást předvolební kampaně, která měla zastrašit obyvatelstvo, byrokratům dát jistotu, že budou zvoleni, a současně jim poskytnout možnost, aby si „vyřídili účty“ se svými konkurenty a nepřáteli. Skutečností také zůstává, že v říjnu 1937 se ÚV VKS(b) skutečně rozhodl zrušit dříve oznámený způsob voleb a na poslední chvíli zavedl klasický stalinský model, kdy na jednu funkci kandidoval jediný prověřený kandidát. Pro byrokracii uvedené rozhodnutí muselo znamenat uklidnění.¹³⁷ Pokud ho snad považovala za vítězství, pak se jednalo o vítězství Pyrrhovo, neboť vlny teroru se převalily i přes ni.

Tlak z regionů byl prý tak silný, že 12. července musel náměstek komisaře vnitřní Michail Petrovič Frinovskij vydat orgánům NKVD příkaz, aby ještě nezačaly operaci proti kulakům. Místo toho se měli zúčastnit porad, z nichž první se konala v Moskvě 16.–18. července.¹³⁸ Záznam z konference není k dispozici. Evidentně se jednalo o přípravu operace, avšak bylo by důležité znát postoje účastníků, i když by se daly se značnou mírou pravděpodobnosti odvodit. Především by bylo důležité znát, jaké dostali instrukce, zda Moskva povzbuzovala místní iniciativu, či ji brzdila. Zajímavý by byl i problém vlastní techniky operace, výběr obětí, a především výběr cílových skupin obyvatel, proti nimž měla směřovat.

Mezi telegramem politbyra ze 2. července a Ježovovým rozkazem č. 00447 ze 30. července, který detailně instruoval podřízené složky o cílech a průběhu operace, jsou totiž poměrně značné rozdíly. Stalinův telegram hovořil o kulacích a zločincích, kteří se po vykonání trestu vrátili domů. Rozkaz č. 00447 ale výrazně kvantitativně i kvalitativně rozšiřoval rozsah obětí. Teror mířil proti několika velkým skupinám obyvatelstva: stranickým, státním a hospodářským funkcionářům včetně armádních důstojníků, bývalým opozičníkům, kteří byli vyloučeni za VKS(b), ale také loajálními stalinstům, kteří se s ním plně neztotožnili, a „lidem minulosti“, tj. bývalým carským úředníkům, bělogvardějcům, eserům a pří-

slušníkům dalších politických stran, kněžím, kulakům, staré inteligenci a dále lidem označených za teroristy, bandity, kriminální recidivisty, a dokonce zloděje koní. Současně se vztahoval nejen na ty, kteří byli na svobodě, ale i na ty, kteří dleli ještě ve vyhnanství či byli vězněni v pracovních táborech, a hlavně stanovoval celkově výrazně tvrdší tresty. Zatímco Stalinův telegram v případě „méně nebezpečných elementů“ hovořil o jejich vysídlení, podle rozkazu č. 00447 měli být posláni do pracovních táborů na dobu 8 až 10 let. Nejnebezpečnější z nich však měli být na stejnou dobu uvězněni.¹³⁹

V rozkaze Stalin, respektive Ježov, stanovili množství lidí, kteří v jednotlivých regionech podléhali represím. Požadavky na počty uvězněných snížili z požadovaných asi 207 000 na 187 450 lidí. V případě 18 regionů je zvýšili, u 22 naopak snížili. V první kategorii, tj. těch, kteří měli být popraveni, požadavky z regionů u 19 snížili, u 17 zvýšili a ve 4 případech zůstaly nezměněny. Některé místní požadavky byly poměrně výrazně sníženy: Bělorusko např. požadovalo o svolení popraviti 3 000 lidí, schválený limit činil jen 1 000. Pro Moskvu snížili výši popravených z požadovaných 8 500 na 5 000.¹⁴⁰ Celkem se rozkaz podle takto stanovených čísel vztahoval na 268 950 budoucích obětí.

„Směrná“ čísla obětí, která byla stanovena rozkazem č. 00447, měla „orientační povahu“, což znamená, že je regionální úřady a trojky nemusely naplnit, i když se dalo oprávněně předpokládat, že jich dosáhnou. Představitelé svazových republik a náčelníci krajských i oblastních správ v rámci NKVD je však nesměli překročit. Mohli ovšem požádat o jejich „zdůvodněné“ navýšení.

Na rozdíl od dřívějších represivních kampaní se v červenci 1937 politbyro a ústřední orgány NKVD vzdaly jednoho z nejdůležitějších práv, které si dosud chránily, totiž schvalovat všechny rozsudky smrti. Rozhodnutí o tom, kdo se stane obětí teroru, kdo bude popraven, či jen uvězněn, přenechal Stalin z velké míry na místních trojkách, jejichž složení jmenovitě určoval rozkaz č. 00447. Výjimku tvořil jen okruh lidí, kteří spadali pod nomenklaturu. V jejich případě měly orgány NKVD nejdříve získat povolení k zatčení a také jejich trest měly schválit nadřízené složky. Předsedou trojek byl náčelník oblastního či krajského oddělení NKVD, členy straníční funkcionáři, případně i prokurátor oblasti. Do Moskvy pouze průběžně předávaly statistické údaje o počtech popravených a uvězněných lidí a kategorii, za jaké zločiny byli potrestáni. Do Moskvy zasílaly také protokoly a další materiály.¹⁴¹

Z centra byli současně do jednotlivých regionů posláni zmocněnci zvláštní komise NKVD se zmocňovacími listinami, které podepsal samotný Stalin a Ježov. Každý ze zmocněnců měl k dispozici skupinu vyšetřovatelů a byl vybaven mimořádnými pravomocemi k zatýkání všech lidí na území daného regionu. Místní orgány NKVD měly povinnost zmocněnci předložit seznamy lidí určených k represím a zmocněnci v nich mohli provádět korektury, a realizovat tak záměry Moskvy.¹⁴²

J. Arch Getty v této souvislosti zdůrazňuje, že Stalin si musel uvědomovat, že v atmosféře prudce narůstající hysterie budou „orientační“, tj. maximální a bez povolení nepřekročitelná čísla, místní trojky považovat za cíl, jehož musí být dosaženo. Navíc, aby dokázaly svoji bdělost a rozhodnost při potírání „nepřátel lidu“, vlastně musely žádat o zvýšení těchto limitů. Skutečně: po zbytek roku 1937 a v roce následujícím lokální straničtí činitelé a velitelé příslušných správ NKVD požadovali další a další zvyšování počtů obětí. Např. Západosibiřská oblast dostala kvótu 17 000 lidí (z nich 5 000 v 1. kategorii). Do začátku října zde ale orgány NKVD pozatýkaly více než 25 000 lidí a téměř 14 000 z nich bylo trojkami odsouzeno k trestu smrti. Obdobná situace byla v Omské a dalších oblastech.¹⁴³ Politbyro, respektive Stalin a Ježov jim většinou vyhověli. Jen mezi 28. srpnem a 15. prosincem 1937 schválili zvýšení počtů obětí v 1. kategorii o téměř 22 500 lidí a o 16 800 ve 2. kategorii. Do 31. ledna 1938 zvýšili limity o dalších 57 200 lidí, z nichž bylo 48 000 v 1. kategorii. V dalších měsících (do 29. srpna 1938) pak svolili k represím dalších téměř 90 000 lidí.¹⁴⁴ V důsledku zvyšování limitů daných rozkazem č. 00447 se celkový počet povolených zatčení zvýšil téměř 3×, na 753 315 lidí.¹⁴⁵ Množství lidí bylo pak postiženo na základě série jiných rozkazů.

V praxi se prosadil typický rys stalinských kampaní. Proces stanovování stále nových limitů se rozplynul v chaosu. Stalin si na jedné straně vyhradil právo stanovovat hranice teroru, ale na straně druhé sám osobně, či prostřednictvím Ježova, naléhal na další a další zatýkání a represe a schvaloval nové, zvýšené limity. Osobně např. schválil zvýšená směrná čísla pro Krasnojarskou a Smolenskou oblast, Baškirií a další regiony, aniž by jeho rozhodnutí formálně schválilo politbyro.¹⁴⁶

Je logické, že Stalin a lokální činitelé využili represí k likvidaci svých nepřátel i možných protivníků. Údery Stalina mířily i na sovětskou elitu, v případě armády na její velitelský sbor. Z 85 členů Vojenské rady, která se počátkem roku 1935 vytvořila při komisariátu obrany, 1 člen (S. S. Kameněv) zemřel v roce 1936, dva členové spáchali v očekávání zatčení sebevraždu a ostatních 76 bylo v letech 1937–38 vystaveno represím. Z nich 2 zemřeli ve vězení a 66 jich bylo popraveno. Ze členů rady se tak represím „vyhnulo“ pouze 9 členů, a 3 z nich ještě tento osud čekal po 2. světové válce. Nedotkly se tedy pouze 6 členů (Vorošilova, Budonného, Timošenka, Šapošnikova, Josifa Rodionoviče Apanasenka a Oka Ivanoviče Gorovnikova). Nebylo jistě náhodné, že kromě Šapošnikova všichni za občanské války veleli jednotkám 1. jízdní armády, u níž Stalin působil.¹⁴⁷

Dalším cílem represí byly tzv. národní kontingenty, tj. likvidace sovětských občanů cizí národnosti, německé, polské, finské, pobaltských států, ale také japonské, čínské, korejské a řady dalších. Podle Ježovových slov se mělo jednat o likvidaci „potenciální zpravodajské základny“ nepřátelských států. NKVD proto od konce července 1937 vydávalo rozkazy k represím těchto obětí. 20. čer-

vence dalo politbyro na Stalinovu žádost Ježovovi příkaz, aby nechal uvěznit všechny německé občany včetně emigrantů, kteří pracovali v sovětském zbrojním průmyslu. Příslušný rozkaz byl posléze rozšířen na sovětské občany německé národnosti. 11. srpna pak Ježov rozkazem č. 00485 o likvidaci polských diverznic a špionážních skupin a vojenských organizací uvolnil cestu k pronásledování Poláků a polské menšiny v SSSR. Podobné operace proti výše zmíněným národnostem probíhaly od počátku roku do listopadu 1938 a celkově postihly asi 350 000 lidí, z nichž asi 24 000 bylo popraveno.¹⁴⁸

Zatímco stalinská elita vyvíjela přímo i nepřímo tlak na prohlubování teroru, spontaneitu daly represím lokální orgány. Vylučování z VKS(b) bylo záležitostí členských schůzí a stranického byrokratického aparátu a vyloučení z VKS(b) velmi často předcházelo zatčení, kdy NKVD pouze „dodalo“ důkazy. Jiným druhem rozmanitých lokálních iniciativ byl jistý druh „soutěžení“ mezi jednotlivými regionálními odděleními NKVD. Z hlediska jejich hodnocení nadřízenými orgány bylo nepřijatelné, aby některá oblast či oddělení zaostávaly při likvidaci „nepřátel lidu“. Tím by na sebe přivolaly pozornost Ježova a následné vyšetřování a represe.¹⁴⁹ Průběh celé kampaně, respektive řady operací, které probíhaly na základě různých rozkazů, se ale Moskvě evidentně vymykal z kontroly.

V únoru 1938 proto Ježov poslal nejvyšším orgánům NKVD na Ukrajině a do dalších oblastí dopis. V něm jim na jedné straně gratuloval k úspěchům, ale současně je upozorňoval na řadu chyb a „vážných nedostatků“ v práci místních orgánů NKVD. Odmítl tendenci postihovat spíše velká množství relativně neškodných lidí než skutečné „kontrarevoluční předáky“. Cílem operace neměli být podle něho bývalí bělogvardějci, ale jejich velitelé, nikoliv věřící a členové sekt, nýbrž jejich kněží. Kritizoval své podřízené, že ignorují direktivy ÚV VKS(b) a „rychle a formálně naplňují směrná čísla“.¹⁵⁰ Z Ježovova dopisu je zřejmé, že lokální orgány ignorovaly instrukce Moskvy, která zdůrazňovala, že cílem represálií by se měly stát především osobnosti schopné organizovat případnou opozici. Moskva tedy zdůraznila nikoliv kvantitu, ale spíše kvalitu v podobě likvidace elit, které považovala za nepřátelské.

Podrobnější výzkum průběhu represí v Turkmenistánu ukázal, že politbyro pro tuto republiku schválilo 3 225 poprav. Místní orgány ale nechaly popravit 4 037 lidí, což jen potvrzuje místní „iniciativní“ přístup k realizaci represí.¹⁵¹ Stejný závěr platí pro další regiony. Smolenské oblasti stanovila Mosva limit 4 000 poprav, ale oblastní orgány nechaly popravit asi 4 500 lidí a v represáliích pokračovaly. Obdobný přístup jako lokální orgány měli pracovníci zvláštních oddělení státní bezpečnosti NKVD v armádě (OO GUGB NKVD, vojenská kontrarozvědka), ale i samotný Ježov. Proces zatýkání nomenklaturních pracovníků, specialistů, vojáků a zvláště poddůstojníků a důstojníků byl však upraven usnesením rady lidových komisařů a ÚV VKS(b) ze 17. června 1935, podle něhož orgány NKVD musely nejprve získat souhlas prokurátora, odpovídajícího stranic-

kého orgánu, v jehož nomenklatuře se dotyčná osoba nacházela, a příslušného komisaře. V armádě upravoval konkrétní postup Vorošilovův rozkaz č. 187 z 23. září 1935.¹⁵² Ten se sice porušoval a z armády byli z politických příčin propouštěni i důstojníci, ale takových případů bylo zatím relativně málo.¹⁵³

Situace se však stala kritickou v okamžiku, kdy propukly masové represe. Stížnosti armádních i dalších orgánů na zatýkání jejich pracovníků, na které se vztahovalo usnesení z roku 1935, reagovali Ježov, případně jeho náměstek Frinovskij, „uklidňujícími“ telegramy, v nichž ujišťovali stěžovatele, že zatčení bylo schváleno příslušným komisařem.¹⁵⁴

K zatýkání armádních důstojníků tedy orgány NKVD neměly automatické právo a s příslušnými žádostmi o povolení se musely obracet na komisaře obrany a v případech vysoce postavených důstojníků, kteří byli v nomenklatuře ÚV VKS(b), až na Stalina. Ten v inkriminovaných letech obdržel 383 seznamů, které obsahovaly jména tisíců příslušníků armády, ale také lidí z hospodářských, stranických a státních institucí. Součástí seznamů byl také návrh na trest, který téměř vždy zněl „k nejvyššímu trestu“. Stalin, někdy s Molotovem, seznamy – často s eufemistickými poznámkami – téměř bez výjimky schvalovali.¹⁵⁵

Ježov měl ale patrně ještě větší ambice. Zdá se, že se chtěl stát teoretikem a v průběhu masových represí prosazoval tezi o mimořádně rozvětveném spiknutí v SSSR. Již na plénu ÚV VKS(b) v červnu 1937 totiž zdůrazňoval, že se vytvořilo protisovětské „centrum center“, jakýsi koordinační a řídicí protisovětský orgán. Rozvíjel tak Stalinovu představu, že došlo ke sjednocení všech protisocialistických sil a za jejich jádro považoval skupiny napojené na Bucharina a několik dalších center, k nimž řadil mj. „spiklence“ v armádě a NKVD samé.

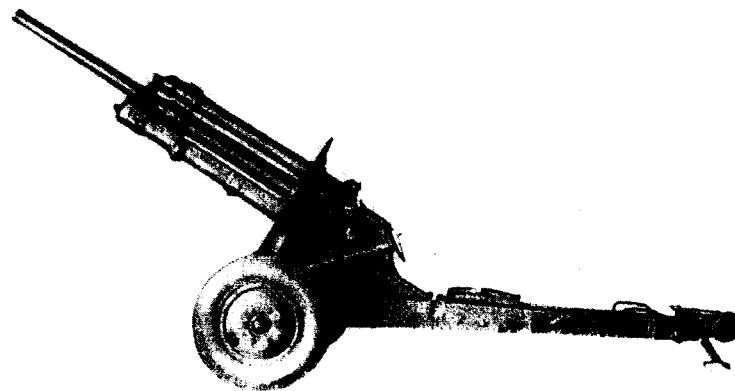
Stalinova a Ježovova schémata se přidržovali Ježovovi nejvyšší podřízení. Zvláštní oddělení státní bezpečnosti v armádě v této době kromě úvodního hlavního procesu proti domnělým účastníkům „vojensko-trockistického spiknutí“ (Tuchačevskij a další) zfabrikovalo řadu dalších spiknutí: „vojensko-fašistické lotyšské spiknutí“ (Vacetis, Alksnis aj.), „vojensko-eserské spiknutí“ (Bělov, Ivan Ksenofontovič Grjaznov aj.), „vojensko-monarchistické spiknutí“ (Alexandr I. Verchovskij, Michail A. Batorskij aj.). Celkem v letech tzv. velkého teroru předalo NKVD komisariátu obrany ne méně než 40 spisů týkajících se spiknutí, které „odhalilo“ v jednotkách armády. Neznamenal to, že Ježov byl vždy úspěšný. Dvakrát požádal Vorošilova o svolení k zatčení jeho náměstka Andreje Vasiljeviče Chruleva, který se později za Velké vlastenecké války projevil jako mimořádně schopný náčelník týlových složek sovětské armády. Neuspěl. Iniciativně se proto obrátil se stejnou žádostí přímo na Stalina, ale také marně.¹⁵⁶

Výsledek represí nejvyšších důstojníků RKKA byl ale drtivý. Z pěti maršálů SSSR byli tři (Tuchačevskij, Jegorov a Bljucher) popraveni. Také z pěti komandarmů 1. stupně byli popraveni tři. Z 10 komandarmů 2. stupně zemřel jeden ve vězení, ostatních 9 bylo popraveno. Jediný armádní komisař 1. stupně (Gamar-

nik) spáchal sebevraždu. Stejně se zachoval jeden z armádních komisařů 2. stupně, ostatních 14 bylo popraveno. Dále bylo zavražděno 60 komkorů ze 67, 136 komdivů ze 199, 221 kombrigů ze 397.¹⁵⁷

Z dostupných částí stenografického záznamu ze zasedání Vojenské rady, které se konalo 21.–27. listopadu 1937, je zřejmé, že velká většina velitelů vojenských okruhů považovala dosavadní represe a čistky za ještě nedokončený proces, který bude dále pokračovat. Velitel Kyjevského VO Ivan Fjodorovič Fedko např. konstatoval, že z jednotek okruhu bylo zatím uvolněno 1 894 důstojníků. Zdůraznil ale, že několik stovek dalších se dále prošetřuje z účasti na spiknutí a že je bude třeba co nejdříve odstranit z armády. Podobně se vyjádřili velitelé Sibiřského, Povolžského a zvláště Severokavkazského okruhu, jehož velitel Sergej Jefimovič Gribov podtrhl, že sice bylo z jednotek okruhu odstraněno 675 důstojníků a z nich 227 uvězněno či popraveno, ale konstatoval, že represe nekončí, neboť „odhalování škůdcovsko-diverzní činnosti u Kozáckého sboru a u 31. divize teprve začíná“.¹⁵⁸

Shromáždění vojenští velitelé, bez ohledu na své skutečné názory, prakticky nemohli postupovat jinak, neboť v hysterické atmosféře mohli být okamžitě obviněni ze ztráty bdělosti, či dokonce z toho, že brzdí „očistu armády“. Ostatně jak Fedko, tak Gribov se rovněž stali oběťmi represí. Stejný osud postihl také Dybenka, velitele Leningradského VO, který jako jeden z mála hovořil o represích jako o ukončené záležitosti. Dokonce vyslovil i zastřenou stížnost na důsledky teroru. Podle něho se totiž promítaly do zhoršení kvality důstojnického sboru, kdy některým divizím veleli nařichlo povýšení majori a tankovým brigádám kapitáni. Represe ničily morálku důstojníků, iniciativu a navodily stav všeobjímající nejistoty. Velmi usnadnily vzestup kariéristům, kteří se zasloužili o odhalení „nepřátel lidu“.

122mm houfnice vzor 1938 (M-30)

Zdá se, že stejně jako v civilním sektoru se i v armádě kampaň začala Moskvě vymykát zpod kontroly. Svědčí o tom Vorošilovův rozkaz č. 163 ze 17. října 1937, kterým vojenským radám VO zakazoval, aby bez jeho schválení propouštěly jakékoli důstojníky a odborníky z armády. Současně se pokoušel vnést systém do činnosti komisií a rad vojenských okruhů při vylučování. Komise vojenského okruhu, která rozhodovala o propouštění důstojníků z armády, musela postoupit příslušnou dokumentaci ke schválení vojenské radě okruhu. Ta jí dále předávala speciální komisií při komisariátu obrany, kterou Vorošilov svým rozkazem současně nařizoval vytvořit. Konečné rozhodnutí vydával až samotný komisař obrany.¹⁵⁹ Rozkaz se vztahoval jen na propouštění důstojníků a odborníků z armády, nicméně také NKVD muselo postupovat instanční cestou a vyžádat si nejprve souhlas komisariátu, respektive komisaře obrany se zatčením důstojníků.

Podobný rozkaz, který měl evidentně zavést systém a kontrolu do vylučování komunistů z VKS(b) v armádních organizacích, vydal 25. února 1938 Lev Zacharovič Mechlis, nový náčelník Politické správy RKKK, která měla statut vojenského oddělení ÚV VKS(b). Konstatoval v něm, že řada stranických organizací vyloučila své členy neoprávněně. Základní organizace musely na příštích materiálech s návrhem na vyloučení každého člena VKS(b) zařazeného do funkce od velitele a vojenského komisaře pluku výše, nejprve zaslat ke schválení Politické správě RKKK. Až po získání jejího souhlasu mohly zahájit proces vedoucí k vyloučení příslušného člena z VKS(b).¹⁶⁰

Je možné konstatovat, že celá represivní operace z let 1937–38 byla stěžejní plánovanou a centrálně řízenou akcí, která by probíhala za pevného řízení z centra a proti takovému okruhu obětí, které by vyžadovala Moskva. Ta si udržela do jisté míry kontrolu nad počty obětí a nad represemi některých vrstev obyvatelstva. Ve specificky stanovených oblastech nomenklatury, ke kterým náležela také armáda, i nad osudy jednotlivců. V tomto ohledu ale musela evidentně svoje pravomoci proti šířícímu se chaosu tvrdě obhajovat. V civilní sféře tomu tak nebylo a jeden z účastníků konference NKVD v lednu 1938 konstatoval, že Moskva byla schopná dávat funkcionářům NKVD pouze obecné směrnice, neboť regionální orgány NKVD působily prakticky nezávisle.

Operace, která měla trvat čtyři měsíce, se protahovala až na 15 měsíců a na některých místech pokračovaly represe a popravy i po 17. listopadu 1938, kdy politbyro a rada lidových komisařů vydaly příkaz zastavit činnost trojek, zrušily praxi i „ostatních zjednodušených postupů“ a opět zavedly prokurátorský dohled a souhlas prokurátora s uvězněním.¹⁶¹ O několik dnů později musel nový komisař vnitřní Lavrentij Pavlovič Beria vydat úředním NKVD rozkaz, aby okamžitě zastavily všechny masové operace, a zopakoval jim podstatu usnesení politbyra a vlády ze 17. 11. Nicméně ještě o půl roku později si prokurátor SSSR Vyšinskij stěžoval Stalinovi, že orgány NKVD stále zatýkají bez svolení prokurátorů.¹⁶²

Zdá se, že rozhodnutí Moskvy zastavit represe vyplynulo z řady důvodů. K nim náležel nepochybně chaos celé operace, která se jí vymykala z kontroly, ale také řada dalších faktorů včetně odporu značné části nové generace stranických a státních byrokratů, které vynesla nahoru, proti represím. Shodou okolností Stalin v říjnu 1938 obdržel speciální hlášení o reakci prvního tajemníka městského výboru města Engels v Saratovské oblasti. Ten si stěžoval na nenormální podmínky pro práci, neboť příslušníci NKVD zatkli již třetí garnituru městského a oblastního výboru VKS(b) od počátku represí.¹⁶³ Podle některých informací se také měl v roce 1938 tehdejší náčelník automobilové a tankové správy armády Dmitrij Grigorjevič Pavlov spolu s několika dalšími důstojníky obrátit na Stalina se žádostí, aby zastavil represe v Rudé armádě.¹⁶⁴

Patrně rozhodující ale byla skutečnost, že se samotný komisariát vnitřní vymyká zpod kontroly a že Ježov získal přílišnou moc. Množství jeho chráněnců z řad regionálních náčelníků NKVD převzalo funkce ve stranickém či státním aparátu.¹⁶⁵ Všechna jmenování sice schvaloval Stalin, co však bylo výhodné za jistých podmínek, později mohlo vyvolávat obavy. Stalin prý podezřívá Ježova, že proti němu shromažďuje kompromitující materiály. Dostavila se navíc těžká selhání NKVD, která oslabila Stalinovu důvěru. V polovině června 1938 totiž z obav před zatčením uprchl do nepřátelského Mandžuska náčelník NKVD na Dálném východě Genrich Samojlovič Ljuškov, což silně otrásl Ježovovým postavením.¹⁶⁶

Stalin nejdříve musel dostat pod plnou kontrolu bezpečnostní orgány. Jedním z rozhodujících opatření v tomto směru bylo jmenování dosavadního prvního tajemníka Gruzínské komunistické strany Berii prvním náměstkem Ježova. K tomu došlo přes Ježovův odpor 22. srpna 1938. Dalším krokem, který o dva měsíce předcházela „oficiálnímu“ skončení kampaň, bylo usnesení politbyra z 20. září o prověrce a schvalování pracovníků ústředního aparátu NKVD až do úrovně náčelníka oddělení a v regionech náčelníků oddělení NKVD ve městech a rajonech.

Cestu k čistce v řadách NKVD uvolňovalo dále usnesení ÚV VKS(b) ze 14. listopadu, které přikazovalo byrům městských, oblastních a krajských výborů VKS(b), aby prověřily všechny odpovědné pracovníky příslušných orgánů NKVD. Doporučovalo, aby se členové byra s těmito pracovníky osobně seznámili a nespolehnali se na vyjádření náčelníka NKVD, což nepochybně odráželo nedůvěru vůči manévřům NKVD. O prověrkách a jejich výsledcích museli první tajemníci výborů vést dokumentaci a zasílat ji ÚV VKS(b). Hlavním cílem tohoto usnesení totiž oficiálně byla očista od „všech nepřátelských lidí, kteří lstí pronikli do orgánů NKVD, od osob, které si nezasluhují politickou důvěru“.¹⁶⁷

Straničtí funkcionáři dostali možnost zbavit se nejnebezpečnějších příslušníků NKVD a opět podřídit NKVD kontrole. Totéž platilo o řadových členech státní bezpečnosti. V téže době byl totiž zpracován postup, podle něhož přijímání

a propouštění operativních příslušníků NKVD či jejich přesun do jiných regionů, musel být schválen příslušným nomenklaturním orgánem VKS(b). Do té doby se přijímání příslušníků státní bezpečnosti dělo na základě směrnice GUGB NKVD SSSR ze 17. července 1936 s pominutím stranických orgánů.¹⁶⁸

Série opatření tak obnovovala kontrolu bolševické strany nad bezpečnostními orgány, mj. díky tomu, že výrazně rozšířila okruh těch činitelů NKVD, kteří spadali přímo pod nomenklaturu ÚV VKS(b). Z 322 nejvyšších činitelů komisařiátu vnitra, tj. náčelníků NKVD v jednotlivých republikách, krajích a oblastech a správ a oddělení celosvazového ústředí NKVD v Moskvě, jich bylo v době od července 1934 do září 1938 uvězněno 241 (tj. 75 %). Roku 1937 to bylo 71, o rok později 107, avšak jen v listopadu a prosinci 1938 plných 43. V lednu 1939 pak skončilo dalších 19 a v celém roce 1939 pak 57 nejvyšších činitelů NKVD. Orgány státní bezpečnosti měly k 1. březnu 1937 asi 25 000 mužů. V průběhu čistky bylo roku 1939 propuštěno z GUGB NKVD 7 372 příslušníků a z nich 927, kteří byli pokládáni za nejvěrnější stoupence Ježova a realizátory politiky předchozích měsíců, bylo uvězněno.¹⁶⁹ Samotný Ježov podal formální rezignaci, kterou

Tabulka č. 16 Počty všech uvězněných lidí v letech 1937–38

	Uvězněno	Za kontrarevoluční činnost	Včetně protisovětské agitace	Ostatní
1937	936 750	779 056	234 301	157 694
1938	638 509	593 326	57 366	41 183
Celkem	1 575 259	1 372 382	291 667	202 877

Pramen: Upraveno z tabulky Spravki 1. specotdela. Gulag, s. 433.

Tabulka č. 17 Počty lidí odsouzených v letech 1937–38

	Odsouzeno								
	Trest		Vězení, pracovní tábory (let)						
	Celkem	k smrti	25	20	15	do 10	vysídlení	ostatní	
1937	790 094	353 074	386	337	1 825	426 663	1 366	6 914	
1938	554 258	328 618	1 342	1 178	3 218	199 771	16 842	3 289	
Celkem	1 344 923	681 692	1 728	1 515	5 043	626 534	18 208	10 203	

Pramen: Upraveno z tabulky Spravki 1. specotdela. Gulag, s. 433.

politbyro 24. listopadu 1938 přijalo. Příštího dne byl novým komisařem vnitra jmenován Beria. Ježov sám byl v dubnu 1939 zatčen a v únoru následujícího roku jako „nepřítel lidu“ popraven. Kruh se pro něho uzavřel.

Odhady počtů obětí stalinských represí se liší a vedou se o nich rozsáhlé diskuse. Podle materiálu, který zpracovalo ministerstvo vnitra SSSR z 11. prosince 1953, orgány NKVD uvěznily v letech 1937 a 1938 celkem 1 575 200 lidí. Z nich bylo skutečně odsouzeno 1 345 000 a z nich více než polovina k trestu smrti.¹⁷⁰

Tabulka č. 18 Soudní orgány, které soudily zatčené

	Soudy	Speciální kolegia	Zvláštní porady	Trojky NKVD
1937	39 694	45 060	17 911	688 000
1938	95 057	–	45 768	413 433
Celkem	134 751	45 060	63 679	1 101 443

Pramen: Upraveno z tabulky Spravki 1. specotdela. Gulag, s. 433.

K motivům „velkého teroru“

Přestože bylo uvedenému období věnováno množství literatury, stále ještě se vedou rozsáhlé diskuse o cílech a záměrech kampaně. Někteří autoři zastávají názor, že Stalin chtěl v předvečer blížící se války zlikvidovat možnou „pátou“ kolonu uvnitř SSSR. Jiní zastávají názor, že přijetí nové ústavy v roce 1936 posílilo obavy stranické a státní byrokracie z možné aktivity opozičních sil. NKVD sama ostatně od podzimu 1936 hlásila „pohyb“ v protisovětských kruzích, které prý chtěly využít ústavy a voleb. Proto také na plénu ÚV VKS(b) v únoru a březnu mnoho řečníků podtrhovalo nebezpečí plynoucí od kulaků, kteří se vrátili z vyhnanství, věřících a církve. Je možné si představit paranoii, která je vedla, od strachu před ztrátou postavení a kontroly nad zemí, k požadavkům na rozputání teroru, podlomit tak Stalinovu několikrát deklarovanou snahu oslabit a zničit jejich postavení v regionech a jejich klikami a plně je podřídit centru.¹⁷¹

Zůstává však otázka, zda tyto obavy byrokracie a Stalinova snaha oslabit její postavení byly dostatečně silnými důvody k zahájení takové kampaně. Stalin sám ale nedělal se svými záměry přílišné tajnosti. Podle generálního tajemníka Kominterny Georgije Michailoviče Dimitrova, Stalin na banketu u příležitosti výročí říjnové revoluce 7. listopadu 1937 mluvil v úzkém okruhu členů politbyra a několika dalších o nutnosti upevnění a posílení obrovské sovětské země tak, aby vznikl jednotný stát. Prý zdůraznil, že „kdo usiluje o odtržení části nebo

národa od něho, ten je jeho nepřítelem, prokletým nepřítelem státu a národu SSSR. Zničíme každého nepřítele, i kdyby to byl starý bolševik, zničíme jeho rod, jeho rodinu. Každého, kdo by svým činem nebo myšlenkou (ano i myšlenkou!) narušil jednotu socialistického státu, nemilosrdně zničíme“.¹⁷²

Stalinova slova patrně celkem zřetelně vystihují jeho záměr: likvidaci všech, kteří překáželi či ztěžovali totální unifikaci celé země ve všech směrech a přesné a bezchybné fungování státu. Hovoře o státu, neměl Stalin na mysli abstraktní stát, nýbrž celý systém, který stvořil. Násilí a represe ostatně vždy považoval za vhodný a přijatelný nástroj nejen k eliminaci nepřátel a odlišných názorů, ale také k řízení země a fungování své diktatury. Ukončení etapy jejího formování ovšem přímo vyžadovalo likvidaci relativně nezávislých ohnisek a rozbití mezilidských vztahů, aby atomizované obyvatelstvo bylo možné snadněji podřídit kontrole tak, aby bezvýhradně a přesně realizovala jeho politiku. K likvidaci byly určeny nejen řídicí složky v armádě, civilních resortech a bolševické straně, ale celá generace tzv. starých bolševiků. Těch, kteří vstoupili do strany před občanskou válkou a během ní. Ti byli nebezpeční již tím, že znali skutečnou pravdu o historii strany, byli ve větší či menší míře spjatí s bývalými vůdci strany, o všech opatřeních byli připraveni diskutovat a nezřídka se těšili přirozené autoritě. Část z nich, byť nepříliš vzdělaných, zastávala na středních a vyšších člancích všech struktur SSSR důležitá místa. Ještě v únoru 1937 plných 80 % stranických tajemníků VKS(b) náleželo k této vrstvě strany. Navíc blokovali možnosti pro kariéru vzestupu mladých, ambiciózních a stalinsky unifikovaných stranických funkcionářů.

Pokud se týká represí, které postihly sovětskou armádu v uvedeném období, vztahovaly se asi na 7 % důstojnického sboru, zatímco represe v rámci celého SSSR postihly necelé 1 % obyvatelstva, i když takové srovnání není plně relevantní.¹⁷³ Zvláštní komise, kterou počátkem ledna 1961 jmenovalo prezidium ÚV KSSS a v jejímž čele stál člen prezidia Šverník, spatřovala ve své zprávě Chruščovovi z 26. července 1964 represe za důsledek operací cizích tajných služeb proti armádě a SSSR vůbec. Poměrně podrobně nastínila jednotlivé dezinformační akce a hry německých, japonských, polských, francouzských a jiných tajných služeb při likvidaci Tuchačevského skupiny a neopomněla ani roli ČSR v této věci.¹⁷⁴ Zdá se však, že některé dřívější verze, zvláště o německé a československé účasti, podle nichž měla tajná služba SS zfabrikovat na Tuchačevského a další velitele kompromitující materiály a „prostřednictvím“ československé rozvědky a prezidenta Edvarda Beneše je „předat“ sovětskému velení, aby tak dosáhla likvidace velitelského sboru Rudé armády, se jeví jako nedostatečně podložené. Podle stávající úrovně znalostí je sovětská strana při procesech nepoužila.

V úvahu nepochybně vstoupily také těsné vztahy sovětské vojenské elity s německými vysokými důstojníky a prostředím vůbec. Až do konce roku 1932 bylo

Německo v tomto směru pro Rudou armádu fakticky spojencem a příslušníci sovětské generality zde strávili čas nejen na cvičeních, ale řadu měsíců na stážích ve vojenských akademiích. Navázali úzké osobní kontakty se svými německými protějšky. Po roce 1933 se sice Německo stalo nepřátelským státem, ale v RKKK bylo množství vysokých důstojníků, kteří měli těsné vazby k německé armádě, což ve Stalinových očích muselo budit pochybnosti o jejich loajalitě.

V této souvislosti se někdy operuje s hypotézou, že špičky sovětské armády připravovaly převrat a chtěly se chopit moci. Uvedené obvinění bylo proti velení RKKK využito k přípravě spiknutí, ale nejsou důkazy, že skutečně existovalo. Naproti tomu Tuchačevskij, Uborevič, Kork, Putna a další se přiznali, že diskutovali o možnostech, jak sesadit z funkce komisaře obrany Vorošilova.¹⁷⁵ Vztahy Tuchačevského s Vorošilovem byly vskutku poměrně napjaté. Oba měli různé názory na vojenskou strategii, a tudíž celou koncepci výstavby armády a formulování jejích strategických plánů a navazujících materiálů. Tuchačevskij navíc neměl, a zdaleka nejen on, valné mínění o Vorošilových profesionálních schopnostech.¹⁷⁶

Je ale nutné zdůraznit, že represe v RKKK byly součástí celonárodní kampaně. Směřovaly proti elitě sovětské armády, která projevovala značnou sebedůvěru, byla ve spojení s podniky vojensko-průmyslového komplexu i územními správními orgány, ať již VKS(b), tak sověty, a která měla vazby k Německu, ale od 30. let také k Francii a Československu.

Je nemožné odhadnout, jak by se tato vojenská elita a sovětská armáda vyrovnala s vývojem ve vojenské sféře v prvních fázích 2. světové války. Je proto obtížné, ne-li nemožné, odhadnout důsledky její likvidace. Nespočítaly patrně ani tak v kvantitativní, jako v kvalitativní sféře, v plánování a strategii a přípravě armády na válku. RKKK se po její likvidaci ocitla v myšlenkovém i organizačním chaosu. Dosavadní doktrína byla zamítnuta, ale nebyla přijata žádná jiná. Armáda se výrazněji orientovala na obrannou válku. Represe rozvrátily velení RKKK, podryly její disciplínu a morálku. Koncem 30. let upadla armáda do letargie a rutiny. Kvantitativně prudce rostla, avšak kvalitativně zaostávala na úrovni první poloviny 30. let. Svědčí o tom její výkony za sovětsko-finské války i její katastrofální hodnocení z května 1940, kdy komisiariát obrany přebíral po Vorošilovovi Timošenko.¹⁷⁷

VII. Expanze a stagnace konce 30. let (1938–40)

Jedním z motivů, které nutily nejvyšší sovětské vedení k ukončení velkého teroru koncem roku 1938 byl nepochybně stav tehdejší mezinárodní situace. V předchozích letech vypukla španělská občanská válka, Japonsko zaútočilo na Čínu, ale hranice v Evropě se změnily až Německým anšlusem Rakouska na jaře 1938. Je možná náhodné, avšak signifikantní, že Stalin utlumil teror a nařídil ho zastavit v průběhu mnichovské krize a těsně po ní. Pokud ještě panovaly pochyby, mnichovská krize dala jasně najevo, že Německo přešlo k aktivní agresivní politice. Za takové situace bylo nezbytně nutné opětovně zkonsolidovat stát a armádu zvláště.

SSSR, Rudá armáda a ČSR za krize v září 1938

Jednou ze stále diskutovaných otázek, které se vážou ke krizi v září 1938 a mnichovské dohodě, je problém, zda byl stalinský Sovětský svaz připraven jít v roce 1938 do války na obranu Československa. V této souvislosti pak vzniká řada dalších sekundárních problémů spojených se stavem Rudé armády, či možnostmi jejího přesunu do bojového postavení proti Německu.

V současné době je zásadní postoj Moskvy vyjadřovaný od jara 1938 na podporu Československa a jeho obrany jasný. 19. září se prezident Beneš, tísněný nótou Velké Británie a Francie (která požadovala, aby ČSR přímo předala Německu ty okresy, v nichž žilo více než 50 % obyvatelstva německé národnosti, jinak hrozila, že v případě německého útoku proti ČSR Prahu nepodpoří), žádal sovětského vyslance Sergeje Sergejeviče Alexandrovského, aby mu Sovětský svaz odpověděl na dvě klíčové otázky. Chtěl vědět, zda by SSSR poskytl Československu vojenskou pomoc, kdyby Německo zaútočilo na ČSR a Francie jí poskytla vojenskou pomoc, a dále, zda by Moskva podpořila ČSR, kdyby se obrátila na Společnost národů v souladu se články 16 a 17, podle nichž mají být proti agresorovi nastoleny sankce.¹⁷⁸

Příštího dne zaslal náměstek sovětského ministra zahraničních věcí Vladimír Petrovič Potěmkin svému zastupitelství v Praze kladnou odpověď na obě otázky. Alexandrovskij ji telefonicky tlumočil Benešovi přímo za zasedání vlády, která opět projednávala britsko-francouzské návrhy na řešení sudetské otázky. Sovětský komisariát zahraničních věcí ve skutečnosti pouze plnil rozhodnutí politic-

kého byra bolševické strany, které 20. září schválilo odpověď na Benešovy otázky. „Na otázku Beneše, poskytne-li SSSR v souladu se smlouvou [z května 1935] okamžitou a účinnou pomoc Československu, jestliže Francie jim zůstane věrná a také poskytne pomoc, můžete dát jménem vlády Sovětského svazu kladnou odpověď,“ konstatovalo se v usnesení politbyra. Stejně se vyjádřilo také k pomoci v případě, kdyby ČSR požádala o pomoc přímo Společnost národů. Současně příslušným orgánům nařídilo, aby o tomto postoji informovaly také francouzskou vládu.¹⁷⁹

Zatímco probíhala diplomatická jednání, z britské a francouzské strany spíše nátlak na ČSR, která posléze akceptovala podmínky ultimata, Potěmkin vyslovil v rozhovoru s československým vyslancem v SSSR Zdeňkem Fierlingerem údiv nad tím, že Praha ještě nepožádala Moskvu o vojenskou pomoc. Sovětský komisař zahraničních věcí Maxim Maximovič Litvinov v projevu 23. září v Ženevě však již konstatoval, že když československá vláda akceptovala britsko-francouzský plán na řešení sudetské krize, dává tím Sovětskému svazu morální právo, aby se cítil být zbaven závazků, jež pro něj obsahovala československo-sovětská smlouva z roku 1935. Zastával však i nadále názor, že přesto je stále platná.¹⁸⁰ Je otázkou, jak Litvinov své výroky chápal. Skutečností však zůstává, že ve stejné době dostávala sovětská armáda řadu příkazů, na jejichž základě uskutečňovala poměrně široce pojatá mobilizační opatření. SSSR udržoval svoje tehdejší kroky ve vojenské oblasti v období mnichovské krize dosti dlouho v tajnosti.

Neznáme podrobnosti o sovětských decizních krocích, i když je možné je odvodit. Následujícího dne po zasedání politbyra, tj. 21. září, v 18.00 hodin Vorošilov nařídil velení Kyjevského zvláštního vojenského okruhu, aby v prostoru Voločinsk – Proskurov – Kamenec Podolský – státní hranice uspořádalo velké vojenské cvičení s tím, že jednotky, které se ho měly zúčastnit, se zde soustředí v průběhu 23.–25. září. Jednalo se o síly Vinnické armádní skupiny: 4. jezdecký sbor (složený z 34., 32. a 9. jezdecké divize), 25. tankový sbor (23. a 26. lehké tankové brigády) a 17. střelecký sbor (96., 97. a 72. střelecká divize). Jednotky 2. jezdeckého sboru se tohoto cvičení sice neměly účastnit, současně však podle téhož rozkazu měly provádět vlastní manévry poblíž sovětsko-polské hranice. Tři zmíněné střelecké divize měly být posíleny každá o 8 000 záložních vojáků a o nižší velitelské kádry stejně jako ostatní jednotky. Z leteckých jednotek Vorošilov určil pro cvičení 3 stíhací pluky, 3 pluky rychlých bombardovacích letadel a 1 pluk těžkých bombardovacích letadel a vojskové letectvo. K zajištění jejich operací v určených okresech a na dvou stálých základnách měla vojenská rada Kyjevského okruhu povolát podle vlastního uvážení záložní vojáky a velitele.¹⁸¹ Cvičení velela vojenská rada Kyjevského zvláštního VO a jeho velitel Timošenko, jehož velitelství se přesouvalo z Kyjeva do Proskurova.

O dva dny později, 23. září, v pozdních večerních hodinách vydali Vorošilov a náčelník generálního štábu Šapošnikov podobné rozkazy dalším dvěma vojen-

ským okruhům, Běloruskému a nedávno vytvořenému Kalininskému, z nichž zvláště Běloruský zmobilizoval značné síly. Na polockém směru měl soustředit 50. střeleckou divizi v prostoru Gorbuli, Myški, Rossca, Volyncy a jednotku obrněných vlaků ve stanici Bigasova. Dále posílit a přesunout 5. střeleckou divizi a 18. tankovou brigádu do prostoru Poljudoviči, Sloboda a jezero Navlickoje. Na lepelském směru soustředit 24. jezdeckou divizi (bez 1 pluku) a 16. tankovou brigádu, dále 27. střeleckou divizi a po jednom jezdeckém a střeleckém pluku a pluku houfnic. V prostoru Minska 36. jezdeckou divizi, 100. a 2. střeleckou divizi, 21. tankovou brigádu, 7. jezdeckou a 13. střeleckou divizi. V prostoru Slucka navíc 4. jezdeckou divizi. Všechny jednotky se přesouvaly ze svých stálých posádek do nových prostorů. Stíhacímu letectvu okruhu bylo přikázáno, aby se rozmístilo na předsunutých letištích poblíž hranic tak, aby krylo prostor Serebeže, Polocka, Minska a Slucka. Rychlá bombardovací letadla měla operovat z prostoru Vitebska a Orše, těžká ze svých stálých základen.

Téhož dne dostal Kalininský vojenský okruh rozkaz, aby přesunul 67. střeleckou divizi k tehdejší západní státní hranici Sovětského svazu. Současně dostaly Leningradský, Kalininský, Kyjevský, Běloruský, Charkovský, a dokonce Moskevský VO rozkaz, aby uvedly do bojové pohotovosti jednotky protiletadlové obrany.¹⁸² Všechna opatření byla doprovázena povoláním záložníků k bojovým jednotkám. 28. září generální štáb přikázal vojenským radám a velitelům ve všech vojenských okruzích v evropské části SSSR až ke Kavkazu včetně, aby neuvolňovali z jednotek vojiny a nižší velitele, i když jim už skončila povinná vojenská služba.¹⁸³ Zacharov vyčíslil celkové počty jednotek, které byly na základě uvedených rozkazů uvedeny do stavu bojové pohotovosti. Jednalo se o tankový sbor, respektive jeho velení a sborové jednotky, 30 střeleckých divizí a 10 jezdeckých, 7 tankových a 12 leteckých brigád, jednotky 7 opevněných oblastí a dále jednotky protiletadlové obrany: 2 sbory, 2 brigády, 16 pluků a řadu samostatných jednotek.¹⁸⁴ Zacharovovy údaje, jejich autor přitom necitoval archivní a jiné prameny, potvrdily v 70. letech oficiální Dějiny druhé světové války, které ve 2. svazku přinesly podrobnější údaje vztahující se k mobilizačním krokům Rudé armády. Tentokrát s odvoláním se na archivní fondy ministerstva obrany. Bylo zde upřesněno, že 23. září v rámci uvádění části jednotek Běloruského a Kalininského VO byly v Běloruském VO uvedeny do pohotovosti nedávno vytvořené vitebské a bobrujské armádní skupiny a jejich složení a dislokace, které nebyly z Vorosilovova rozkazu příliš zřejmé. Dějiny také upřesnily počty zmobilizovaných protiletadlových jednotek na 2 sbory, 1 divizi, 6 brigád a 31 pluků. Je ovšem pravděpodobné, že autoři obou prací čerpali v podstatě ze stejných materiálů.¹⁸⁵

Po první fázi mobilizace přistoupila Rudá armáda, respektive sovětské vedení k aktivaci záloh a týlových jednotek. 29. září dostaly vojenské rady Kyjevského, Běloruského, Leningradského a Kalininského VO rozkazy, aby doplnily na bojo-

vé stavy a aktivizovaly do bojové pohotovosti dalších 17 střeleckých divizí, velitelství 3 tankových sborů, 22 tankových a 3 motostřelecké brigády a 34 leteckých základen. Souběžně dostaly rozkaz týlové vojenské okruhy (Charkovský, Orelský, Moskevský, Severokavkazský, Povolžský, a dokonce Uralský), aby do dvou dnů ke všem svým útvarům povolaly ze zálohy v rozsahu 250–275 velitelů a politických pracovníků na divizi. Podle Dějin tak byla uvedena do pohotovosti druhosledová vojska v hlubším týlu v počtu 30 střeleckých a 6 jezdeckých divizí, velitelství 2 tankových sborů, 15 samostatných tankových brigád a 34 leteckých základen. K vojenským jednotkám bylo povoláno ze zálohy na 330 000 mužů a pozastaveno propuštění několika desítek tisíc mužů do zálohy, i když jim už skončila vojenská služba.¹⁸⁶

V srpnu 1938 za jednání velitele čs. vojenského letectva a protiletadlového dělostřelectva gen. Jaroslava Fajfra v Moskvě nabídla sovětská strana vyslání 700 letadel, které měly pomoci vyrovnat nepoměr mezi čs. a německým vojenským letectvem. V této souvislosti zaslal komisař obrany Vorosilov 28. září politbyru, respektive Stalinovi, sovětské vládě a Molotovovi, informaci s konkrétním označením leteckých jednotek Běloruského, Kyjevského a Charkovského vojenského okruhu, které se připravovaly na přesun do Československa a 30. září ho měly být připraveny začít realizovat. Jednalo se o 4 posílené pluky rychlých bombardovacích letadel a velitelství 16. a 10. letecké brigády v počtu 246 rychlých bombardérů SB-2 a dále o 4 stíhací pluky a velitelství 58. a 69. letecké brigády celkem s 302 stíhacími stroji I-16.¹⁸⁷

Moskva o svých vojenských krocích, zvláště prvních, do jisté míry informovala čs. vládní a francouzské vojenské kruhy. 24. září sdělil náčelník francouzského generálního štábu Maurice G. Gamelin sovětskému leteckému atašé ve Francii N. N. Vasilčenkovi, že na československo-německých hranicích je soustředěno 30 (podle jiných zpravodajských údajů 38) německých divizí a že německé letectvo je soustředěno okolo celého Československa. Následujícího dne dostal Vasilčenko od komisariátu obrany příkaz, aby Gamelinovi za tuto informaci osobně poděkoval a sdělil mu, že sovětská strana stáhla k západní hranici SSSR 30 pěších a blíže nevyčíslený počet jezdeckých divizí a že tyto jednotky byly doplněny záložníky a také že sovětská technická vojska, letectvo a tankové jednotky jsou ve stavu bojové pohotovosti. O těchto a dalších krocích byl 28. září opětovně informován francouzský vojenský atašé v Moskvě A. Palasse.¹⁸⁸

Další nové informace, pokud se týká rozhodování v sovětském vedení, nejsou k dispozici. Bylo však publikováno zmíněné zásadní usnesení politbyra z 20. září, že Moskva poskytne Československu pomoc podle čs.-sovětské spojenecké smlouvy. Ta byla vázána na klíčovou podmínku zakotvenou v doprovodných dokumentech k této smlouvě – totiž, že také Francie, a to jako první(!), poskytne ČSR vojenskou pomoc. Jiná literatura nepřinesla podstatnější materiály ani nové dokumenty. Platí to jak např. o oficiálních Vojenských dějinách Československa

či práci Z. Zgorniaka. Řada západních prací ovšem sovětské dokumenty často opomíjí a využilo jich jen několik autorů.¹⁸⁹

Dostupný dokumentační materiál hovoří celkem jednoznačně. Rudá armáda konala po zásadním rozhodnutí z 20. září rozsáhlé přípravy a mobilizovala značné lidské a materiální síly. Stalin si nepochybně uvědomoval to, co Beneš a náčelník čs. generálního štábu gen. Ludvík Krejčí zdůrazňovali Alexandrovskému: Totiž, že Československo může být zachráněno před jeho nepřátelskými susedy pouze tehdy, jestliže jeho spojenci akceptují základní geostrategickou a politickou koncepci: že Československo je klíčem evropské kolektivní bezpečnosti a Evropa sama nebude bezpečná, jestliže bude ČSR poraženo. Záříjová krize a Mnichov byly z tohoto hlediska celoevropskou záležitostí s tím, že na osudu ČSR bude záviset další vývoj a osud celé Evropy. Měli pravdu. Následující měsíce dokumentovaly až příliš přesvědčivě správnost jejich postoje. Britská a především francouzská politika se však ubíraly pro Prahu a Evropu tím nejhorším z možných směrů, k dohodě s Německem. Moskvu tak samy zbavily jejich smluvních závazků vůči Československu. Jaké však byly možnosti Moskvy a Rudé armády v hypoteticky opačném případě?

Rudá armáda budila dojem mohutné síly vyzbrojené množstvím válečného materiálu, kterým převyšovala své potenciální nepřátele. Na přelomu let 1937/38 měla její pozemní vojska 1 165 000 mužů, letectvo 193 000 příslušníků a 132 000 ve válečném námořnictvu. S dalšími složkami měla celkem 1 605 000 mužů v jednotkách na mírových stavech. Její základní bojovou sílu tvořilo 62 kádrových a horských divizí a další 34 náležely k méně hodnotným teritoriálně miličním divizím. Při plné mobilizaci se místo těchto 96 divizí počítalo se zformováním 150 střeleckých divizí a spolu s posádkami opevněných prostorů měla mít pozemní vojska 3,9 milionu mužů. Jezdeckto disponovalo v míru 32 divizemi, tanková vojska 25 lehkými a 4 těžkými tankovými brigádami s celkem 4 950 tanky, z nichž ovšem 1 058 měla dislokovaných na Dálném východě. Letectvo Rudé armády tvořilo celkem 77 brigád. Na západě, v evropské části SSSR, disponovalo 53 brigádami s celkem 6 762 bojovými stroji.¹⁹⁰

Nad bojeschopností sovětské armády se však vznášely velké otazníky. Jednotky měly nedostatek poddůstojníků i velitelů. Mužstvo i velitelský sbor byly slabě vycvičeni. Po represích klesl věk velitelů divizí Rudé armády na 35–40 let, velitelé pluků byli staří v průměru mezi 30–35 lety a rotám veleli poručíci.¹⁹¹

Cizí pozorovatelé proto posuzovali schopnosti Rudé armády velmi kriticky. Většina západních vojenských přidělců v Moskvě zastávala názor, že represe zbavily Rudou armádu jejích ofenzivních schopností. Britský vojenský přidělec plukovník R. C. Firebrace ve svém rozboru z dubna 1938 podtrhl, že by Rudá armáda snad ještě mohla vést obrannou válku na území SSSR, avšak nikoliv na cizím území. Současně poukázal na rozklad ekonomiky, dopravy a dalších odvětví a jeho vliv na bojové schopnosti sovětských vojsk.¹⁹² Jeho německý protěj-

šek generál Ernst Köstring hodnotil stav Rudé armády ještě výrazně kritičtěji. Soudil totiž, že vzhledem k represím není schopna vést vůbec žádnou válku.¹⁹³ Hodnotil ji patrně realisticky, protože za sovětsko-finské války o rok později podávala Rudá armáda slabé výkony a zvláště v první fázi války utrpěla obrovské ztráty, aniž by uspěla. V létě 1939 však byla na jiném válčišti, dálnévýchodním, schopna zasadit japonské Kvantungské armádě těžkou porážku.

Diskuse a celkově vysoce kritické mínění o jejich bojových možnostech nepochybně posílily silně nedůvěřivý postoj západních mocností vůči Moskvě. Ve hře však byl neméně důležitý faktor, o kterém se autoři sovětských dobových dokumentů nezmiňují a neřeší ho, i když měl zásadní význam. Jednalo se o geografickou situaci. Československo v té době nesousedilo se SSSR, od něhož ho oddělovala polské a rumunské území. Pokud by měla Rudá armáda poskytnout ČSR pomoc, musela by se přesunout přes území alespoň jednoho ze zmíněných států. Sovětsko-polské vztahy však byly prakticky po celé poválečné období napjaté a koncem 30. let se zhoršily do té míry, že náčelník generálního štábu Rudé armády Šapošnikov považoval Polsko spolu s Německem a Itálií na evropském válčišti za nejpravděpodobnější nepřátele.¹⁹⁴ Polsko dlouhodobě soustavně odmítalo povolit průchod sovětské armády na západ k německým hranicím, a v září 1938 naopak hodlalo využít situace ve svůj prospěch. Zprávy o koncentraci polských jednotek v hranice s ČSR vedly čs. ministra zahraničních věcí Kamila Kroftu, aby požádal Moskvu o podporu. 23. září proto Potěmkin varoval polského chargé d'affaires Jankowského, že polský útok proti Československu by vedl ke zrušení polsko-sovětské smlouvy o neútočení z roku 1932. Moskva svůj postoj současně deklarovala ve veřejném prohlášení vlády.¹⁹⁵

Sovětský svaz se však o velmi složitou a senzitivní problematiku povolení průchodu své armády přes polské či rumunské území nezajímal a v zásadě ponechával její řešení na západních státech. 2. září v odpovědi na dotaz francouzské vlády z předešlého dne, jak by Sovětský svaz poskytl ČSR pomoc, kdyby Polsko a Rumunsko nechtěly propustit sovětská vojska přes své území, odpověděl, že splní své závazky, a navrhl, aby byl na Polsko a Rumunsko v tomto směru vyvolán tlak prostřednictvím Společnosti národů.¹⁹⁶ Poté, co polská alternativa odpadla, zůstala už jediná možnost, totiž přesun přes území Rumunska, neboť to bylo stále ještě spojnecem ČSR v rámci Malé dohody. O problému přesunu sovětských jednotek přes rumunské území se jednalo prakticky od podepsání čs.-sovětské spojenecké smlouvy v roce 1935. Po dlouhých jednáních se jevilo řešení v podobě čs. finanční účasti na stavbě železniční trati Vişaul – Vatra Dornei, která měla po dokončení v letech 1939/40 spojit ČSR se Sovětským svazem. Příslušný protokol byl podepsán 14. července 1936, avšak stavba se protahovala a ještě koncem června 1938 poskytla čs. strana další prostředky na její stavbu.

Možnost průchodu sovětských vojsk přes rumunské území narážela na soustavný odpor některých rumunských kruhů včetně krále Carola, který se nepo-

dařilo odstranit ani československé, ani francouzské diplomacii. K posunu došlo až v létě 1938.¹⁹⁷ Je ale evidentní, že Moskva ani Bukurešť o tranzitu sovětských vojsk na vysoké oficiální úrovni nejednaly. Jejich ministři zahraničních věcí Litvinov a Nicolae Petrescu-Comnen spolu večereli v Ženevě 20. září. Litvinov svému protějšku sice sdělil sovětské rozhodnutí podpořit Československo, jež vycházelo z usnesení politbyra ÚV VKS(b), avšak hlavními tématy rozhovoru byl jugoslávský postoj vůči Maďarsku a politické překážky pro tranzit sovětských vojsk přes Polsko, nikoliv Rumunsko. Ani materiály z následujících dnů nenaznačují, že by byl tento problém na bilaterální bázi projednáván. Nóta Comnena Litvinovovi, datovaná 24. zářím a povolující a upravující tranzit sovětských vojsk přes rumunské území, která byla použita v dílech některých autorů, je s největší pravděpodobností falsum.¹⁹⁸

I kdyby však tato možnost existovala, byla by sotva použitelná, neboť z hlediska kapacity a z technického hlediska byla rumunská železniční síť v severní části země velmi slabá a pro tranzit masy vojska s veškerou výzbrojí a výstrojí naprosto nevhodná. Hlavní železniční trasy spojovaly Rumunsko s Maďarskem a Polskem, avšak žádná(!) nevedla na Slovensko. Neexistovala tedy přímá železnice, která by spojovala ČSR se SSSR přes rumunské území. Znamenalo by to tudíž navíc nutnost překládat veškeré náklady z železnice se sovětským rozchodem (1,524 m) na rumunské s evropským (1,435 m), přičemž příslušné technické zařízení na jediném rumunsko-sovětském přejezdu Tiraspol–Bendery neexistovalo.¹⁹⁹

Zdá se však, že Moskva ani vážně neuvažovala o přesunu přes rumunské území, nýbrž pouze o polském koridoru. Důraznější pokus v tomto směru by však znamenal akutní nebezpečí vyvolání sovětsko-polského konfliktu, který by měl pro Moskvu naprosto neodhadnutelné důsledky. V tehdejší mezinárodní situaci by byl SSSR s největší pravděpodobností považován a označen za agresora a musel by čelit koalici nepřátelských států, což byla alternativa, které se Stalin vždy pečlivě vyhýbal.²⁰⁰ V konečném výčtu však o rumunském tranzitu rozhodovaly politické zájmy rumunských vládnoucích kruhů. V létě 1938 rozehrálo Rumunsko složitou diplomatickou hru, v níž se klonilo spíše na československou stranu a na záchranu jeho celistvosti, což odpovídalo jeho zájmům. Zde reagovalo především na maďarské revizionistické nároky a je pravděpodobné, že usnesení Společnosti národů, které by označilo ČSR za oběť agrese, by umožnilo Rumunsku změnit definitivně postoj a umožnit průchod Rudé armády a poskytnout ČSR také pomoc.²⁰¹

Nepřímým důkazem o posunu v rumunském postoji bylo jeho blahovolné stanovisko k přeletu sovětských letadel do ČSR. Již v létě 1938 povolilo, přes ostré protesty Polska, přelet 40 bombardovacích letadel, které ČSR zakoupila v SSSR. Je tedy patrné, že Bukurešť byla ochotna tolerovat také přelety sovětských vojenských letadel, které by podle jejího ujištění vyvolaly nanejvýš formál-

ní protesty. Rumunská protiletadlová obrana ostatně byla tak slabá, že proti nim nemohla ani účinně zasáhnout.²⁰²

Při pohledu na kroky SSSR za krize v září 1938 a jeho postoje vůči ČSR je patrné, že postupoval velmi opatrně a obezřetně. Moskva sice vyjadřovala plnou podporu Československu, ochotu mu poskytnout vojenskou a další podporu, ovšem za předpokladu, že bude bezezbytku naplněna spojenecká smlouva o bou zemí z roku 1935 a Československu poskytne jako první pomoc Francie. Další postup Paříže pak zbavil Moskvu všech závazků. Učinila sice rozsáhlé vojenské přípravy, ty však vzhledem k postoji Polska a Rumunska byly ryze formální a Sovětský svaz nepodnikl téměř žádný krok k prosazení průchodu svých vojsk. Neměl ani důvod. Diplomatická situace se v posledních dnech září vyvíjela způsobem, který mu prakticky znemožňoval, aby v tomto směru podnikl jakékoliv akce.

Je zřejmé, že Stalin postupoval v tehdejším systému vztahů tak, aby se vyhnul zavlečení SSSR do jednostranné války, i když nepochybně měl, podobně jako dříve v případě Španělska či Číny, zájem na zastavení agresora. Zdá se, že byl připraven podílet se společně s Velkou Británií, Francií a jejich spojenci na kolektivní akci, či případně i válce proti Německu, které z dlouhodobého hlediska považoval za potenciálního nepřítele. Rozsáhlé mobilizační přípravy byly nepochybně míněny vážně jako příprava k takové kolektivní akci. Velké manévry na západní hranici ale současně sloužily především jako varování Polsku. Problém jak přimět polskou vládu k tomu, aby vyslovila souhlas s průchodem jeho vojsk přes polské území však, stejně jako později v srpnu 1939, ponechal na vyřešení západními státy. Zaujal velmi opatrný postoj, jehož podstatu nastínil Litvinov vyslanci Alexandrovskému již koncem března 1938, když mu sdělil, že „moje deklarace je pravděpodobně poslední výzvou Evropě ke spolupráci, potom zřejmě zaujmeme pozici malé zainteresovanosti dalším vývojem v Evropě“.²⁰³

Od krize k válce v Evropě

Krize roku 1938 a krátké ostré sovětsko-japonské pohraniční střetnutí u jezera Chasan upozornily Moskvu na nebezpečí, která se rýsovala jak v Evropě, tak na Dálném východě. Symptomatické opět bylo, že právě tehdy, 19. listopadu 1938, nechal Stalin schválit nově jmenovanou Hlavní vojenskou radou nový strategický plán Rudé armády. Zpracoval ho již v březnu téhož roku náčelník generálního štábu Šapošnikov a 24. 3. odeslal ke schválení Vorošilovovi. K tomu však došlo až po Mnichovu, možná proto, že Stalin čekal na rozuzlení československé krize.²⁰⁴

Šapošnikov vycházel z odhadů nejpravděpodobnějších nepřátel SSSR, síly jejich armád a možných operačních plánů. Přestože zdůraznil, že generální štáb

nemá(!) přesnější podklady o nepřátelských záměrech, byly jeho základní strategické odhady správné. Jako hlavní nepřátelské státy identifikoval Německo a Itálii, i když si podle něho ještě neuvolnily ruce k útoku na SSSR, a dále Polsko. Politiku Velké Británie a Francie hodnotil jako nejistou, avšak ocenil, že tlumí nejnebezpečnější agresivní tendence Rumunska, Bulharska, Turecka, Finska a pobaltských států. Záměry Japonska odhadoval spíše jako útočné, a proto jeho plán striktně vycházel z možnosti vedení války na dvou frontách.

Jeho uvažování ve skutečnosti vycházelo z předpokladu společného německo-polského útoku proti SSSR, který měl začít jejich společným obsazením Litvy. Celkové síly protivníků nasazených proti SSSR odhadoval sovětský generální štáb na 157–173 pěších divizí, asi 7 800 tanků a tančíků a 5 136 letadel. Z nich

Japonsko mělo nasadit proti SSSR na východě 27–33 svých divizí. Za rozhodující byla považovaná západní fronta v Evropě, proti níž bylo také soustředěno jádro Rudé armády. Podle plánu zde měla soustředit 124 střeleckých divizí, 16 jezdeckých a 26 tankových brigád (10 255 tanků) a 5 867 letadel. Proti Japonsku měla nasadit 40 střeleckých divizí, 7 tankových brigád (3 525 tanků) a 2 900 letadel.

Sovětský vojenští plánovači se museli vyrovnat s dalším problémem. Východoevropské válčiště totiž tradičně dělily na dvě části neprůchodné Pripjatské bažiny či Polesí a nebylo jasné, zda nepřítel povede hlavní úder na sever či na jih od této přírodní překážky. Šapošnikov proto zpracoval obě varianty plánu s tím, že Německo a Polsko rozhodnou o konečné variantě v závislosti na situaci ve střední Evropě a na tom, jak se spolu dohodnou v ukrajinské otázce. On sám však předpokládal, že útok povedou spíše severní cestou. Podle ní by nepřítel soustředil hlavní síly na úder vedený severně od Polesí, podél osy Minsk – Smolensk s pomocným úderem, který by směřoval na jih proti Ukrajině. Při jižní variantě předpokládal nepřátelský útok ve všeobecném směru na Kyjev s pomocným úderem vedeným na severu.

Dislokace sovětských vojsk byla vedena základním záměrem porazit nepřítele nejprve na západě. Případná válka na východě proti Japonsku měla mít ze sovětské strany zadržovací charakter a jeho porážka měla být odsunuta na druhý plán. Na západě měla Rudá armáda vést nejprve tzv. aktivní obranu, ale co nejdříve přejít k rozhodující ofenzivě ve směru na Grodno a Varšavu a posléze na Lublin. V jižní variantě do prostoru Kovel – Lvov – Brody a pak opět na Lublin.²⁰⁵

Sovětský plán z roku 1938 se podobal ruskému plánu z roku 1914 včetně představ o počátečním období války. Počítal mj. s měsíční mobilizační fází, v níž mělo proběhnout doplnění a rozvinutí jednotek. Během ní se mělo sovětské vrchní velení rozhodnout, podle soustředování nepřátelských sil, zda nepřítel povede útok na severu, či jihu. Nepředpokládal vznik vzájemně propojených front, ale jen operace na dvou strategických směrech. Očekával se rychlý přechod RSKA do protiofenzivy, ale stěžejní otázkou – jak bude probíhat střetnutí tří masových armád (sovětské, německé a polské) – se nezabýval.

Po Mnichovu se oslabilo napětí na mezinárodní scéně jen na velmi krátkou dobu a mír pro celou generaci, slibovaných Arthurem Neville Chamberlainem, nenastal. Naopak. Již na počátku následujícího roku napětí radikálně vzrostlo. Okleštěný zbytek Československa se ocitl pod zvýšeným tlakem autonomistických tlaků na Slovensku a na Podkarpatské Rusi. Když slovenský zemský autonomní sněm vyhlásil 14. března 1939 s německým požehnáním odtržení od ČSR, otevřela se cesta k okupaci českých zemí Německem o den později a k vyhlášení protektorátu Čechy a Morava 16. března.

Obsazení zbytku ČSR, vytvoření Protektorátu a flagrantní porušení smlouvy, kterou podepsal Hitler jen půl roku předtím, vyvolaly hektickou diplomatickou

aktivitu. SSSR jako první mocnost ostře odsoudil okupaci okleštěné ČSR Německem. Krátce předtím, 10. března 1939, nastínil Stalin v ústředním projevu na XVIII. sjezdu VKS(b) sovětskou linii. Zdůraznil, že „nová imperialistická válka se stala skutečností, neboť se rozpadl poválečný bezpečnostní systém a ostatní státy nereagovaly na činnost tří agresivních zemí“, Německa, Itálie a Japonska. Konstatoval, že hlavní příčina spočívá v tom, že neagresivní země, především Anglie a Francie, odmítly politiku kolektivní bezpečnosti a v podstatě zaujaly k agresím neutrální postoj. Současně nastínil sovětskou linii. Z tribuny sjezdu ujistil, že Sovětský svaz „zůstává bdělý a nepřipustí, aby váleční provokatéři zaháhlí naši zemi do konfliktu, v němž bychom museli tahat cizí kaštany z ohně“.²⁰⁶

Stalin tak v podstatě potvrdil opatrnou zahraničně politickou linii Moskvy, kterou neveřejně o rok dříve nastínil Litvinov Alexandrovskému: držet SSSR co nejdál od války. Podporovat sice oběti agrese a spolupracovat se všemi státy, které podporují mír, ale nepokoušejí se „porušit zájmy naší země“. Jak ukázala blízká budoucnost, zájmy Moskvy byly nepochybně nejdůležitější. Právě v této době se sovětská zahraniční politika dostávala na cestu, na jejímž konci musela volit mezi dvěma naprosto vylučujícími se, ale pro budoucnost země vskutku osudovými dilematy, kdy neměla žádný manévrovací prostor.

Likvidace zbytku Československa vyvolala otřes. Moskva proti ní protestovala a přerušila diplomatické styky s Maďarskem, které obsadilo Podkarpatskou Rus. Německo však vzápětí (23. 3.) obsadilo litevskou Klajpedu (Memel), což v Moskvě vyvolalo dojem, že si Německo a Polsko otevírají další směr útoku na SSSR, se kterým ostatně počítal v Šapošnikovův strategický plán. Obsazení ČSR přimělo Velkou Británii a Francii, aby 31. března 1939 garantovaly nezávislost Polska a o dva týdny později (13. dubna) poskytly garance proti napadení také Rumunsku a Řecku. Litvinovovu žádost, aby společně s Moskvou poskytly společné záruky územní integrity pobaltským zemím, však odmítly s tím, že neohlají znepokojovat Německo. Litvinov se proto 17. dubna obrátil na Paříž a Londýn s návrhem rozsáhlého souboru komplexních bezpečnostních záruk. Formální odmítavou odpověď obdržela Moskva od Británie až o měsíc později. To však již Litvinova ve funkci komisaře zahraničních věcí vystřídal 4. května Molotov.²⁰⁷

Výměna architekta kolektivní bezpečnosti Litvinova za stoupence spolupráce s Německem Molotova jasně naznačovala, že Moskva považuje politiku kolektivní bezpečnosti za záležitost minulosti a je připravena ke změně. Rozhovory s Francií a Británií sice pokračovaly, ale bez hmatatelných výsledků. Západní mocnosti se chtěly spokojit s politickým prohlášením, kterým by se Moskva zavázala k boji proti agresí a který by ji s nimi spojil. Stalin souhlasil, ale požadoval uzavření smlouvy tří mocností o vzájemné pomoci, bezpečnostní záruky pobaltským zemím a Finsku, a zvláště uzavření vojenské konvence, která by specifikovala a konkretizovala závazky každého státu ve vojenské sféře. Bylo však

stále zřejmější, že obě západní mocnosti mají sice zájem na vydání politické deklarace, aniž by daly SSSR protihodnotou dohodu o vojenské spolupráci. Stalinovi se sice podařilo nakonec přimět Paříž a Londýn k vyslání svých vojenských misí k projednání vojenské spolupráce do Moskvy. Tam však dorazily delegace složené z nevýznamných činitelů a s velmi omezenými pravomocemi. Rozhovory, které začaly až 11. srpna, rychle skončily ve slepé uličce, protože Moskva mj. požadovala, aby západní velmoci zajistily u polské vlády svolení k průchodu sovětských vojsk na frontu s Německem.²⁰⁸ Pro Vorošilova, respektive Šapošnikova se však jednání stala příležitostí k úvahám o možných variantách počátečního období koaliční války proti Německu. V dokumentu ze 4. srpna 1939 jich Šapošnikov nastínil celkem pět.²⁰⁹

Souběžně s rozhovory vojenských misí sílil na Moskvu německý tlak. Německo, které se chystalo na válku proti Polsku, mělo nyní – po letech marných sond – dáží Moskvy v Berlíně – eminentní zájem na dohodě se SSSR, kterým by se vyhnulo riziku války na dvou frontách. Německá diplomacie a posléze i samotný Hitler již od počátku roku 1939 „nadbíhali“ Moskvě. Stalin si souběžně uvolňoval ruce pro manévrovací prostor k případnému sblížení s Berlínem. Vzhledem k tomu, že se rozhovory s britskou a francouzskou vojenskou misí v Moskvě dostaly do slepé uličky, dal zcela pragmaticky přednost německému zájmu.

Výsledkem byl zásadní obrat sovětské politiky a uzavření tzv. paktu Molotov-Ribbentrop 23. srpna 1939. Navenek se jednalo o klasickou dohodu o neútočení, kterou obě strany uzavřely na 10 let. Již její podpis ale znamenal v tehdejších podmínkách prvořadý strategický obrat a změnu. Posléze se ukázalo, že dohoda o neútočení obsahovala tajný protokol, který pro obě strany vymezoval sféry vlivu ve východní Evropě. Do sovětské spadala většina východního Polska, Lotyšsko a Estonsko a Finsko. Moskva také vyjádřila zájem o Besarábii.²¹⁰ Koncem září téhož roku došlo v rámci úpravy sovětsko-německých vztahů ve východní Evropě k „výměně“ sfér vlivu. Do sovětské sféry přešla posléze ještě Litva, naopak Moskva přenechala Německu část polského území, které měla původně získat.

Přestože dohoda znamenala zásadní změnu ve strategickém poměru sil, jednalo se o smlouvu, do níž obě strany promítly své relativně omezené cíle. Německo si zajistilo příznivou neutralitu Moskvy v nadcházejícím útoku proti Polsku a odvrátilo možnosti spojení SSSR s Francií a Velkou Británií. Moskva dostala příležitost získat strategicky důležitá území na své západní hranici, z nichž původně očekávala německý a polský útok (Pobaltí) a zajištění Leningradu (Finsko). SSSR dosáhl také likvidace nepohodlného Polska (a získal příslušný územní podíl), státu, s nímž byl v podstatě po celé poválečné období v nepřátelských vztazích. Eliminovat tím i riziko vytvoření polsko-německé aliance, kterou navrhovaly některé polské politické kruhy, a útok obou zemí proti SSSR. Rudá armáda a sovětský průmysl v následujících měsících profitovaly z prudkého nárůstu sovětsko-německého obchodu a ze skutečnosti, že Moskva nakoupila v Němec-

ku množství vzorků výbroje a výstroje a technologií včetně výrobních práv. Německo naproti tomu získalo z dovozu strategických surovin, včetně ropy ze Sovětského svazu. Vzhledem ke krátkému času, který zbýval do války ovšem nemohl SSSR využít možností v plné míře.²¹¹

Politbyro VKS(b) při přípravě kampaně proti Polsku nařídilo 3. září, aby byl v Rudé armádě o 1 měsíc pozdržen odchod vojáků a poddůstojníků do zálohy, celkem se jednalo o 310 632 mužů, a aby dalších 17 900 vojáků bylo povoláno na vojenské cvičení. Početní stavy RKKA se tak krátkodobě zvýšily o téměř 330 000 mužů. Celkově stále vycházely z usnesení Komise obrany z 29. listopadu 1937, která schválila pětiletý plán výstavby Rudé armády. Podle něj měla RKKA k 1. lednu 1939 stanoveny tabulkové počty na 1 495 310 příslušníků (bez válečného námořnictva). 7. června 1939 je Komise obrany zvýšila s tím, že RKKA bude mít 1. ledna následujícího roku 1 827 440 mužů.²¹²

Krátce na to (1. září) se však politbyro rozhodlo posílit 51 střeleckých divizí a stanovilo, že RKKA bude mít v době války celkem 173 divizí, z nich 13 horských.²¹³ Téhož dne vstoupil v platnost nový zákon o povinné vojenské službě. Nyní jí podléhali všichni muži SSSR ve věku od 19 do 50 let. V pozemní armádě trvala 2 roky, 3 roky pro poddůstojníky, 3 roky v letectvu, 4 v pobřežní obraně a 5 let ve válečném námořnictvu. Ve vnitřních vojscích, která podléhala NKVD, trvala služba 2 roky. Prodloužením vojenské základní služby bylo možné postupně vytvořit dalších 125 divizí a zvýšit početní stavy již existujících divizí. Zálohy byly rozděleny do tří věkových skupin: do 35, do 45 a do 50 let věku vojáků.²¹⁴

Když Německo zahájilo pouhý týden po podepsání sovětsko-německého paktu válku proti Polsku, která se o 2 dny později formálně rozšířila o Francii a Velkou Británii, jež Německu vyhlásily válku, postoj sovětského vedení v této době určoval jiný konflikt. Válka s Japonskem na Dálném východě.

Konflikt v mongolsko-mandžuském pohraničí 1939

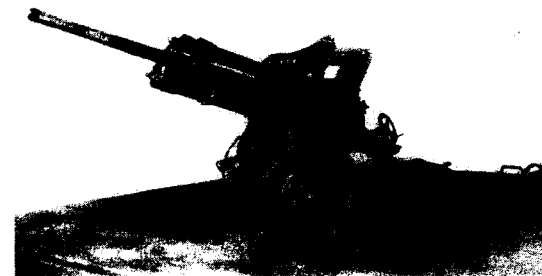
Napjaté sovětsko-japonské vztahy se ve druhé polovině 30. let zhoršovaly až k množství hraničních střetů. To bylo jedním z důvodů, proč SSSR uzavřel v roce 1936 smlouvu o přátelství a spolupráci se svým klientem, Mongolskou lidovou republikou. Na jejím základě umístil o rok později na mongolském území své jednotky: 57. zvláštní střelecký sbor. V čínsko-japonské válce, která vypukla téhož roku, Moskva výrazně podpořila čínskou nacionalistickou vládu generála Čankajška a současně posilovala svá vojska na Dálném východě. Koncem roku 1937 zde měla 15 střeleckých divizí, 4 jezdecké divize a 1 jezdeckou brigádu, 8 mechanizovaných brigád a 24 letecké brigády. Celkem se jednalo asi o 400 000 vojáků, přes 2 500 tanků a obrněných vozidel a 2 600 letadel. Proti nim stála ja-

ponská Kvantungská armáda, která měla v roce 1937 asi 200 000 vojáků, ale pouze 150 tanků a 250 letadel. Rudá armáda měla sice výraznou převahu, avšak musela krýt velmi dlouhý perimetr a nemohla počítat s rychlejším přesunem posil a zásob z evropské části SSSR, zatímco podporu mohla japonská vojska daleko rychleji získat z Koreje či z mateřské země.²¹⁵

Stálým zdrojem napětí mezi Moskvou a Tokiem se byla zcela nejasně vytyčená linie hranic. Roku 1938 došlo z tohoto důvodu k poměrně ostrému střetnutí u jezera Chasan, při němž sovětské jednotky utrpěly dosti pokořující porážku. Spolu s pohraničními vojsky NKVD zde RKKA utrpěla ztráty ve výši téměř 1 000 mužů. I když se japonské oddíly stáhly, nebylo střetnutí možné vydávat za vítězství. Vína padla na dlouholetého velitele Rudé armády na Dálném východě maršála Bljuchera. 28. října 1938 byl uvězněn a o 2 týdny později popraven.²¹⁶

Zdá se, že japonská armáda silně přecenila výsledky střetnutí u Chasanu a že došla k závěru, že Rudá armáda je sice solidně vyzbrojená, avšak nedokáže svou technickou převahu využít, a tudíž není nebezpečným protivníkem. Japonské velení nevzalo v úvahu, že geografické a meteorologické podmínky neumožnily, aby RKKA v roce 1938 plně využila své letecké a mechanizované síly. Nevzalo ani v úvahu skutečnost, že sovětská důstojníci byli díky chaosu tzv. velkého teroru u svých jednotek jen krátkou dobu. Nemohli se seznámit ani s jednotkami, ale především se specifickým terénem a jinými podmínkami tamního bojiště. Řada odborníků proto považuje lehkomyšlné závěry, které udělalo japonské velení ze střetnutí u Chasanu, za jednu z příčin vítězství Žukova v daleko větším střetnutí o rok později u Chalchyn-golu.²¹⁷

Sovětsko-japonský konflikt se v roce 1939 odehrával na pozadí mimořádně složité situace. V Evropě se od jara komplikovaně lícitovalo o budoucí vývoj a o to, zda se podaří na poslední chvíli zastavit německou expanzi. Německo současně usilovalo o posílení spojenectví s Japonskem. Jednání však vážla, neboť část japonských vládnoucích kruhů nechtěla, aby Japonsko, již vázané válkou s Čínou, bylo vtaženo také do války v Evropě. Němci proto 22. května 1939 uzavřeli tzv. Ocelový pakt pouze s Itálií.

76mm divizní dělo vzor 1939

Stejně jako v případě ostatních srážek stála u kořenů bojů u Chalchyn-golu naprosto nejasná hraniční linie, v tomto případě mongolsko-mandžuská. Podle sovětské verze událostí došlo 11., či dle japonské verze 12. května 1939 u řeky Chalchyn-gol k téměř normálnímu střetnutí mongolských a mandžuských pohraničních oddílů. Konflikt však eskaloval, když 17. května sovětské motorizované jednotky podporované mongolskou jízdou vytlačily mandžuské pohraničníky ze sporného území.²¹⁸

Zaangažování se Rudé armády změnilo pohraniční střet v sovětsko-japonskou konfrontaci a obě strany stahovaly do prostoru střetnutí posily. O důvodech sovětských předáků, kteří se rozhodli ke konfrontaci, zatím musíme v podstatě jen spekulovat. Moskva se totiž nacházela v nepříjemné situaci v tom smyslu, že prudce rostlo riziko války v Evropě a chtěla se asi vyhnout možnosti vést případný konflikt na dvou frontách. Potřebovala tudíž pokud možná eliminovat japonské nebezpečí. Případné vítězství mohlo nesporně posílit její vyjednávací pozice.

Klimatické a geografické podmínky pro nasazení letectva a mechanizovaných sil byly na tomto válečnickém území výrazně lepší než minulý rok u Chasanu, i když faktor vzdálenosti od hlavních zásobovacích základů a vzdálenost vojsk v Mongolsku od železničních tratí podstatně ztěžoval zásobování jednotek. Koncem května probíhaly u Chalchyn-golu těžké boje stále ještě relativně malých sil na úrovni praporů a brigád. Sovětské a mongolské jednotky v nich od protivníka, který měl početní převahu, utrpěly poměrně těžké ztráty, i když japonské jednotky se posléze stáhly od hranic. Velitel 57. zvláštního střeleckého sboru komdiv Nikolaj V. Feklenko však hodnotil situaci pesimisticky a od sovětského generálního štábu požadoval, aby mu dovolil stáhnout své jednotky z předmostí na pravém břehu řeky Chalchyn-gol.²¹⁹

Moskva to však striktně odmítla. Velitel 57. sboru byl odvolán, velení zreorganizováno a zčásti pozatýkáno. Do Mongolska byl na inspekci vyslán zástupce velitele Běloruského VO Žukov, který po osobní obhlídce situace doporučil, aby sovětské a mongolské jednotky nebyly staženy a aby se v týlu připravoval útok na křídla Kvantungské armády. Vorošilov souhlasil a 12. června jmenoval Žukova velitelem 57. sboru.²²⁰

Žukov však vyžadoval výrazné posílení svých sil. To vyžadovalo čas, a proto byla do Mongolska zatím urychleně vyslána letecká skupina 48 elitních pilotů s technikou a další letecké jednotky, které zvýšily původní početní stavy 100. smíšené letecké brigády ze 138 stíhacích letadel I-15 a I-16 a 29 bombardovacích SB-2 na 151 stíhačů a 116 bombardovacích strojů ve druhé polovině června. Japonské letectvo disponovalo asi 125 stíhacími a 140 bombardovacími stroji.²²¹

Pozemní boje se v červnu omezovaly jen na menší střety. O to aktivnější byly letecké souboje a úsilí sovětského letectva zaměřené proti japonskému týlu. Jeho aktivita přiměla velení Kvantungské armády k obnovení aktivních pozem-

ních akcí s nasazením poměrně velkých sil. Japonské letectvo mělo eliminovat sovětské a jedno uskupení japonských pozemních sil podniknout proti sovětským a mongolským vojskům frontální útok, zatímco druhé jim mělo zabránit v ústupu, obklíčit je a zničit. Japonské velení nasadilo do akce 23. pěší divizi, 2 pěší pluky, 1 pancéřovou brigádu a přes 100 letadel.

Útok japonského letectva proti sovětským letištím 27. června však skončil neúspěchem. Sovětské letectvo ztratilo pouze 19 letadel. Přestože úvodní část japonského plánu skončila fiaskem, začalo japonské velení 2. července realizovat pozemní část svého plánu. Jeho jednotky zahájily útok proti předmostí RKKK na pravém břehu řeky a o den později překročila druhá skupina Chalchyn-gol a postupovala do týlu sovětských jednotek. Situace byla tak dramatická, že Žukov musel nasadit k zastavení tohoto japonského útoku tankové jednotky (11. tankovou, 7. motorizovanou brigádu a 24. motorizovaný pluk), bez podpory pěchoty. Utrpěly sice velké ztráty, asi polovinu mužstva i výzbroje, ale podařilo se jim zabránit obklíčení sovětských a mongolských sil a přimět Japonce, aby se v noci z 3. na 4. července stáhli opět za řeku.

Kvantungská armáda však nerezignovala a pokoušela se znovu ovládnout předmostí. Žukov se sice 9. července pokusil o protiútok, avšak jeho nové nezkušené jednotky z Uralu a Zabajkalí (mj. část 82. divize) se prakticky rozpadly. Chaos ještě zvýšil rozkaz náměstka komisaře obrany Kulika, který 13. července z Moskvy nařídil stažení sovětských jednotek na levý břeh. Moskva sice vzápětí rozkaz odvolala, ale ten už mezitím přispěl k tomu, že se Japoncům podařilo ovládnout většinu předmostí. Na víc jim však už nezbyvaly síly. V polovině července se fronta stabilizovala a válka dostala poziční charakter.

Zmírnění bojů obě strany využily k reorganizacím a přísunu posil a zásob. Sovětské vedení již 5. července vytvořilo prakticky ze všech sil, které mělo k dispozici na Dálném východě (Zabajkalský VO, 1. a 2. samostatná armáda, 57. sbor), Frontovou skupinu, jež měla koordinovat operace, zajišťovat zásobování atd. Jejím velitelem se stal dosavadní velitel Zakavkazského VO, komandarm 2. stupně Grigorij Michailovič Štern. O dva týdny později (19. 7.), byl 57. sbor přeměněn na 1. armádní skupinu v čele s komdivem (od 31. 7. komkorem) Žukovem.

V polovině srpna měl Žukov k dispozici 3 střelecké divize, 1 střeleckou a 2 tankové brigády, 3 brigády obrněných automobilů a několik pluků. Z mongolské strany dále 2 jezdecké divize. Celkem měl mít asi 57 000 vojáků, včetně 2 200 mongolských, 542 děl a minometů, 498 tanků, 385 obrněných automobilů a asi 515 bojových letadel.

Japonská strana 10. srpna soustředila všechny své jednotky v prostoru konfliktu do 6. armády pod velením generála Rippy Ogisua. Ten měl k dispozici asi 50 000 vojáků, přes 300 děl a 348 letadel.²²²

Obě strany se připravovaly na další boje, ale Moskva chtěla evidentně konflikt co nejdříve ukončit. Žukov měl nad protivníkem díky posilám výraznou materi-

ální a technickou převahu a dovedl ji využít. Později v pamětech zdůraznil, že „zkušenosti z bitvy v prostoru Bain Caganu [3. července 1939] ukázaly, že v tankových, motorizovaných a mechanizovaných jednotkách, které působily v součinnosti s letectvem a rychlým dělostřelectvem, máme rozhodující prostředek k uskutečňování energických operací s rozhodným cílem.“²²³

V největším utajení připravoval všechno na to, aby mohl nejpozději 20. srpna zahájit protiofenzivu, která by ukončila konflikt. Svoje jednotky rozdělil na 3 uskupení: jedno mělo vázat japonské jednotky čelně na frontě, druhá dvě měla zaútočit na japonská křídla, které Žukov považoval za největší slabinu japonské armády. Útok začal v neděli 20. srpna dělostřeleckou a leteckou přípravou a útokem pozemních vojsk. Naprostá nenadállost útoku, překvapení i převaha přinesly výsledky. Během 4 dnů byla japonská vojska 6. armády obklíčena, ale až do 31. srpna trvala likvidace kotle (obklíčených jednotek). Ke slovu se pak dostala také diplomacie. V průběhu jednání bylo dosaženo dohody o skončení bojů (o půlnoci z 15. na 16. září). Poněkud netypické bylo, že obě strany nepodepsaly žádný dokument a v tisku zveřejnily jen společné komuniké z jednání.²²⁴

Podle sovětských údajů měla japonská armáda od května do září 1939 asi 61 000 padlých, zraněných a zajatých vojáků, sovětská a mongolská více než 18 500 padlých a zraněných. Zdá se však, že skutečné sovětské ztráty činily 7 974 tzv. nenávratných ztrát a téměř 16 000 zraněných. Mongolská armáda měla asi 165 padlých a 400 zraněných mužů. Japonská 6. armáda 8 629 padlých a více než 9 000 zraněných.²²⁵

Celkem obecně se soudí, a zvláště to tvrdí sovětská a částečně i současná ruská historiografie, že těžká porážka Japonska u Chalchyn-golu přispěla k tomu, aby Japonsko o 2 roky později nepodpořilo Německo při útoku na SSSR. Rozhodlo se vést vlastní útok směrem do jihovýchodní Asie, proti Francii Velké Británii a Nizozemsku, v jejichž koloniích získalo přístup k surovinám, a poté i proti Spojeným státům. Porážka u Chalchyn-golu volbu směru japonské expanze snad ovlivnila, avšak důležitější byla skutečnost, že uzavřením sovětsko-německé dohody 23. srpna 1939 Německo porušilo své spojenecké závazky vůči Japonsku, a fakticky tak podpořilo jeho tehdejšího protivníka. Japonské vládnoucí kruhy ztratily důvěru ve svého spojence, což nakonec vyústilo v uzavření sovětsko-japonské dohody o neútočení v dubnu 1941.²²⁶ Útok směrem na jih byl navíc zcela logický. Japonsko ho muselo zvolit pod hospodářským tlakem, ve snaze obsadit ložiska ropy, barevných kovů a dalších surovin v jihovýchodní Asii, jejichž dodávky mu zastavily USA.

Teprve v okamžiku, kdy bylo zřejmé, že dojde k uzavření míru s Japonskem, se Moskva rozhodla naplnit reálným obsahem sovětsko-německý tajný protokol z 23. srpna 1939. Stalin nařídil částečnou mobilizaci, Vorošilov vydal 11. září rozkaz k přeměně Běloruského a Kyjevského zvláštního VO ve fronty. O tři dny později (14. 9.), vydali Vorošilov a náčelník generálního štábu Šapošnikov oběma

frontům podrobné pokyny pro vedení bojové činnosti s tím, že vojska mají být k operacím připravená do konce 16. září. Kromě přeměny obou VO ve fronty nepřijalo sovětské velení žádná specifická opatření a operace byly řízeny v rámci stávajících struktur.²²⁷

Oba fronty měly v září k dispozici celkem 466 500 mužů a ve všech směrech převyšovaly polskou armádu, které před nimi stála. Útok zahájily 17. září pod oficiální záminkou ochrany běloruského a ukrajinského obyvatelstva polských východních území. Polská armáda, ničená na západě rychlým německým postupem, se vůči RKKA zmožila jen na lokální a slabý odpor. Sovětské jednotky tak spíše čelily problémům, které vyplývaly z chaotického velení, nedostatků v zásobování, závad techniky a udržení morálky jednotek. Velkým problémem se uká-

zala být kvalita mechanizace. V průběhu tažení a přesunů zůstala značná část automobilů a obrněné techniky pro mechanické poruchy stát na trasách přesunů.

Sovětského tažení proti Polsku se zúčastnily také 2 mechanizované sbory (15. Běloruského a 25. Kyjevského frontu). Potvrdily se zde zkušenosti získané již dříve na manévrech. Jejich velitelé jen s krajními problémy zajišťovali spojení s jednotlivými brigádami sborů a celkové velení.²²⁸ Vzhledem k tomu, že se v Polsku setkala RKKA s minimálním odporem, nemohla se zde prověřit její bojovost. Řada signálů však upozorňovala na množství větších či menších nedostatků prakticky na všech úrovních.

Obsazením polských východních území sice SSSR posunul svoji státní hranici o několik stovek kilometrů na západ, a rozšířil tak významně svoji strategickou hloubku, avšak za cenu toho, že nyní sousedil přímo s Německem a že získal území jen s minimální využitelnou vojenskou infrastrukturou. Musel také redisolokovat téměř všechny svazky k nové západní hranici. Ve druhé polovině roku 1940 proto na všech nových územích začala stavba 20 opevněných prostorů, které měly pokrýt nejdůležitější operační směry. Na stavbu bylo tehdy nasazeno asi 100 stavebních praporů a od dubna 1941 dalších 200. Velká většina plánovaných pevností byla do války vybudována sotva ze 30 %. Vzhledem k nedostatku vhodné výzbroje pro nová opevnění prosadili Kulik, Šapošnikov a další členové Hlavní vojenské rady, aby výzbroj byla odebírána ze zakonzervovaných opevnění v tzv. Stalinově linii, která se nyní ocitla v hlubokém týlu, a aby jí byly vybavena opevnění na nové, tzv. Molotovově linii. Přesto však z postavených asi 2 500 objektů mělo děla jen asi 1 000 pevnůstek, ostatní pouze kulometry. Ještě horší bylo, že se mezi jednotlivými nedokončenými stavbami nacházely velké nekryté mezery v šířce 10–80 km, jimiž mohl nepřítel snadno projít.

Sovětské velení plánovalo, že zde bude postaveno 190 vojenských letišť, což se pro nedostatek stavebních kapacit, materiálů a hlavně času rovněž nepodařilo realizovat. Letectvo proto muselo v nových oblastech operovat ze starých letišť, bez záložních prostor. V oblastech se musely stavět sklady, linie spojení, železniční síť zde byla vybudovaná podle evropského, nikoliv ruského rozchodu, takže veškeré náklady se musely překládat, a i tak byla její hustota, stejně jako silniční síť, nedostatečná.²²⁹

Moskva sice získala cenné území, které jí však z krátkodobého hlediska bylo v řadě aspektů spíše přítěží. Vzápětí se jí podařilo definitivně odstranit nebezpečí útoku z Pobaltí, zvláště z Litvy. Na základě smluv o přátelství a spolupráci, které na přelomu září a října 1939 vnutila vládám pobaltských republik, v nich v říjnu umístila své vojenské jednotky, které k 1. lednu 1940 čítaly celkem asi 58 000 vojáků.²³⁰

Nové a nové změny

V přímé souvislosti s likvidací většiny armádní elity za velkého teroru sovětské velení již od roku 1937 postupně modifikovalo armádní strategii a organizaci jednotek. První kroky v tomto směru učinilo již na podzim 1937. Koncepce „hluboké operace“ spojená s Tuchačevským a některými dalšími nejvyššími veliteli, byla z politického hlediska nyní nepřijatelná stejně jako některé organizační prvky, které v RKKA prosadilo její progresivnější křídlo. Jeho likvidaci vznikl volný prostor pro stálé oponenty, osobní i profesní, protivníky moderního způsobu vedení boje a v některých případech vlastně i mechanizace armády jako takové.

Podle řady velitelů, včetně Pavlova, nového velitele ABTU (Avto-bronetankovoje upravljenije, Automobilová a tanková správa), jedním z hlavních požadavků na vedení války, který podtrhovaly také zkušenosti ze španělské občanské války, představovala nutnost, aby tankové jednotky bojovaly ve spolupráci s pěchotou, dělostřelectvem a jezdeckem. Na zasedání Vojenské rady v listopadu 1937 proto Pavlov naléhal na to, aby se tankisté neučili bojovat samostatně, nýbrž jen ve spolupráci s ostatními druhy vojsk.

Takový požadavek odpovídal realitě. Budoucí konflikty měly jasně prokázat nezbytnost spolupráce a vzájemné podpory všech druhů vojsk. Pokud jeden, či dokonce více komponentů chybělo, následovaly porážky. Teorie hluboké operace s podobnou koordinací však počítala a vyžadovala ji, i když hlavní údernou sílu spatřovala v tankových jednotkách. Na zmíněném listopadovém zasedání Vojenské rady se však ukázalo, že změny půjdou jiným směrem. Vorošilov zde totiž konstatoval, že rozptýlení tanků do různých obrněných jednotek neodpovídá požadavkům moderní války. Nezmiňoval se o mechanizovaných sborech, zdůraznil ale, že se připravuje reorganizace, která by přesunula více tankových jednotek do rezervy vrchního velení a v divizích by zůstalo méně tanků.²³¹

Závěry zasedání pro následující výcvikový rok vyzněly v neprospěch samostatné role obrněných jednotek, neboť zdůrazňovaly, že hlavním druhem vojsk je pěchota. Teorii hluboké operace nahradil důraz na kombinovaný boj a na spolupráci různých jednotek na frontě, ale již nikoliv v hlubokém týlu nepřítel. V této souvislosti Jegorov a Budonnyj stále ještě podtrhovali význam zcela zastaralé koncepce bodákového útoku pěchoty.²³² Nikdo se ale nepokusil zformulovat alespoň základy jiné doktríny, která by nahradila tu předcházející.

Vorošilov nastínil členům Vojenské rady skutečně jen obrysy změn, které obsahoval jeho a Šapošnikovův elaborát zasláný Stalinovi. Ten se netýkal ničeho jiného než plánu rozvoje a reorganizace RKKA na 3. pětiletku, tj. na období 1938–42. Duch změn se projevil i v tom, že v úvodní části návrhu nebyla vůbec tanková a mechanizovaná vojska zařazena mezi jednotky, s nimiž by velení počítalo při posilování úderné síly RKKA.²³³

Vorošilovův a Šapošnikovův návrh se stal východiskem pro zformulování usnesení Výboru obrany z 29. listopadu 1937, který nepředpokládal další růst tankových jednotek. Velitelství sborů se omezovala na stávající 4, počty tankových brigád měly dosáhnout 29 (z toho 5 umístěných na Dálném východě), dále 4 motostřelecké brigády, 3 obrněné brigády v Zabajkalském VO a 11 pluků různých typů. Tankové brigády se měly, jak předvídal Vorošilov, formovat z jednoho typu. S lehkými tanky, což představovalo jednotky vyzbrojené tanky BT (s 278 tanky) či T-26 (267 tanků). Dále 9 brigád mělo mít těžké tanky se stroji T-28 se 183 třívěžových středních tanků) a T-35 (se 148 těžkými pětivěžovými stroji), které byly původně určené k průlomu do silně opevněných prostorů. Tankové pluky měly mít 190 (záložní pluk) až 267 strojů (zesílený pluk). Součástí každé střelecké divize se stával tankový prapor o 2 rotách tanků T-26 nebo T-38, jezdecké divize a 1 tankový pluk.²³⁴ Tankové jednotky přecházely na novou organizační strukturu v průběhu roku 1938 a mechanizované sbory se přejmenovaly na tankové.

Zkušenosti ze španělské občanské války (a také osud jejich předchůdců i vliv Vorošilova a Kulika) přesvědčily sovětské velitele, že myšlenky Triandafilova a Tuchačevského jsou mylné. Ve specifických španělských geografických podmínkách totiž samostatně operující a často slabé tankové jednotky, bez podpory pěchoty, letectva, dělostřelectva a z řady dalších důvodů a nedostatků, utrpěly těžké ztráty. Přesněji ztráty, které byly považované za těžké, protože v polovině září 1937 republikánská armáda měla již jen 170 ze 256 tanků T-26, které jí Moskva dodala od počátku války.²³⁵ 2. světová válka však přinesla při srovnatelných střetnutích ještě daleko větší ztráty. Nicméně hlášení většiny sovětských vojenských poradců a expertů ze Španělska vyznívala proti samostatným operacím větších pancéřových skupin, které by mohly ohrozit tyl nepřítele. Jako nejlepší se jim jevil návrat ke starému, pomalému a metodickému postupu, při němž by tanky jen podporovaly postup pěchoty.

Posuny názorové hladiny na využití tanků a obrněné techniky vůbec – sovětsí experti nebyli jedinými na světě, kteří prosazovali podobná stanoviska – vyústily v nové požadavky na takticko-technické charakteristiky tanků, na zvýšení jejich ochrany, pancéřování, výzbroje a na nahrazení typů BT a T-26 novými typy. Nové moderní tanky byly jistě velmi potřebné, avšak množství typů zařazených ve výzbroji, jež výrazně komplikovalo výrobu i armádní logistiku, tak jen narůstalo. Jestliže RKKA měla v únoru 1938 ve výzbroji 9 různých typů tanků a tančíků, od roku 1939 přibýlo dalších 7, i když se ve 4 případech jednalo pouze o modernizované typy.

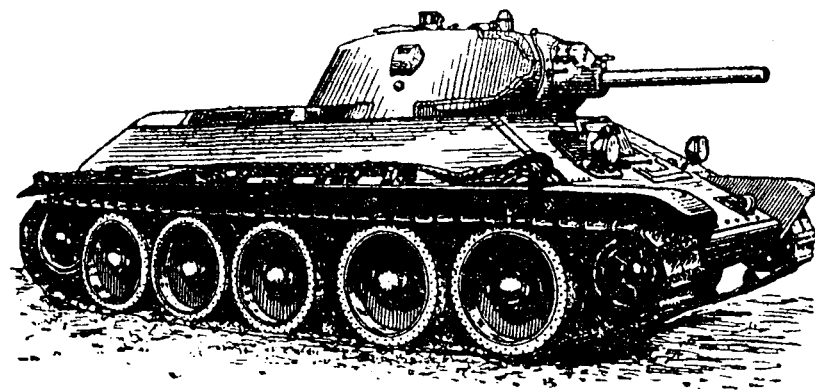
Rozšiřující se paleta typů zatěžovala všechny složky, od výrobních kapacit, které ani v optimálních podmínkách nebyly schopné plnit plány. Navíc výrazně komplikovala výrobu náhradních dílů, která byla sama o sobě stálým úzkým profilem sovětské vojenské produkce. V jednotkách takový stav ústil až v jejich

nebojeschopnost. Zvláštní oddělení NKVD proto v únoru 1938 hlásilo, že např. výzbroj 8. mechanizované brigády Běloruského VO, kterou od ní převzala 3. mechanizovaná brigáda, je nepoužitelná, neboť ze 181 tanků T-26 jich bylo pojezdových pouze 11 a ze 26 tančíků T-37 jen pět.²³⁶

Krok k modernizaci výzbroje udělala Hlavní vojenská rada RKKA (HVR) na zasedání 20. dubna 1938. Rozhodla, že tanky T-26 a BT zůstanou, byť v modernizované podobě dále ve výzbroji. Také produkce těžkých tanků T-28 a T-35 měla pokračovat, avšak současně rozhodla o vývoji několika nových typů tanků, včetně tzv. tanku průlomu (*tank proryva*), vybaveného silným pancířem (o síle 60 mm), vyzbrojeného dělem ráže 76 mm a dvěma děly 45 mm. Ze soutěže několika konstrukčních kanceláří vzešla řada návrhů a posléze prototypů. Pro budoucnost bylo nejdůležitější, že zde začínala linie pozdějších těžkých tanků typu KV, a především slavných válečných T-34.²³⁷

Zdá se, že většina důstojníků a poddůstojníků se za „velkého teroru“ a po něm pečlivě snažila vyhnout čemukoliv, co by k nim přitáhlo pozornost. Zavržení dřívějšího pojetí válečné doktríny, organizační struktury a absence nových kategorií, vyvolalo myšlenkový chaos a zmatek. Vyvolala se také vhodná atmosféra pro nejrůznější dobrodruhy a jejich radikální představy.²³⁸ Je současně zřejmé, že chaotický stav v tankových a mechanizovaných silách RKKA byl zčásti příčinou neúspěchů ve střetnutí u jezera Chasan v červenci a srpnu 1938. Na straně RKKA se v něm projevil podobné problémy jako ve Španělsku a za manévru: nekoordinované akce jednotlivých druhů vojsk, špatné nasazení tanků apod.²³⁹

Výrazný posun je patrný také z Vorošilovova rozkazu k novému výcvikovému roku z 11. prosince 1938. Tanková, respektive pancéřová vojska byla uvedena až na posledním místě s tím, že jejich hlavním úkolem je výcvik v úplné spolupráci s pěchotou, dělostřelectvem a letectvem. Jejich role se v podstatě měla omezo-

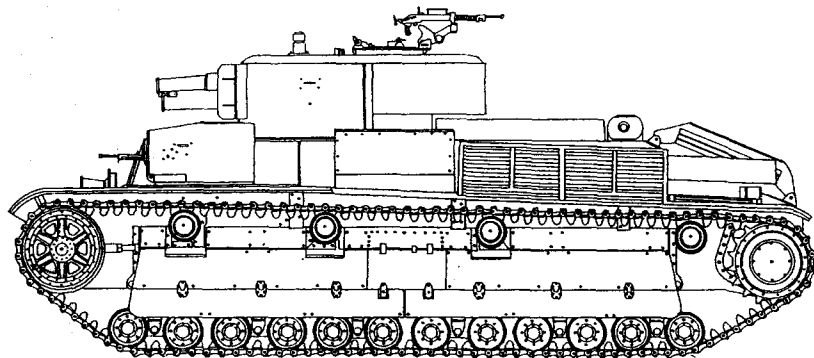

Střední tank T-34 z roku 1940

vat jen na podporu pěchoty a pouze ve vhodných případech ničit zálohy a dělostřelectvo nepřítele, případně obklíčovat a likvidovat jeho vojska.²⁴⁰

Za takovýchto nejasných okolností se diskuse musely dotknout samotné vhodnosti existence velkých pancéřových jednotek. Ještě dříve však rozhodla HVR o sérii dalších menších reorganizací. Dotkly se generálního štábu, štábů vojenských okruhů a sborů, ale i vojenského letectva, u nichž byla upravena jejich struktura.²⁴¹ Krátce na to sáhla HVR k reorganizaci střeleckých vojsk. Příslušné podklady vypracovala komise v čele s Kulikem a jeho zástupcem Ščadenkem. K členům komise, která zasedala od 8. do 22. srpna, patřili mj. Budonnyj, Šapošnikov, Timošenko, Mereckov a Pavlov. Ryžakov uvádí, že při posuzování organizace tankových vojsk samotný náčelník automobilové a tankové správy Pavlov zdůrazňoval nevhodnost silných tankových sborů. Argumentoval tím, že na základě zkušeností ze Španělska je nemožné, aby tankový sbor mohl operovat v týlu nepřítele již proto, že se nepodaří prolomit frontu nepřítele v takové šířce, aby tímto průlomem pronikl těžkopádný sbor do nepřátelského týlu (podle tabulek roku 1938 měl sbor 560 tanků a 12 710 mužů). Kromě toho tanky potřebují při ofenzivě podporu ostatních druhů vojsk a Pavlov zdůrazňoval, že by velitel sboru nemohl velet všem těmto silám. Přesto se prý většina členů komise postavila proti rozpuštění tankových sborů, i když měly zůstat v upravené struktuře, při níž měly přijít o kulometné brigády. Tankové brigády měly zase ztratit kulometné prapory. Komise navrhovala, aby sbory operovaly samostatně jen ve vhodných případech, kdy by byl nepřítel dezorientovaný.²⁴²

Další vývoj reformy postupoval ve stále ještě nejasných fázích. Dosud se mínilo, že rozhodující slovo padlo na zasedání Hlavní vojenské rady 21. listopadu 1939, které mělo zrušit mechanizované či tankové sbory. Z hlášení Vorošilova Stalinovi a Molotovovi z 23. října 1939 však vyplývá, že plán reorganizace pozemních sil SSSR na léta 1939–40 schválila sovětská vláda již 2. září.²⁴³ Podle

Střední trivěžový tank T-28

tohoto plánu měla mít RKKA v době míru celkem 173 střeleckých divízi šesti typů přidělených do 15 vojenských okruhů, k 1. a 2. samostatné armádě a do 1. armádní skupiny.

Z hlediska diskutovaného osudu mechanizovaných sborů padlo ve vládním usnesení rozhodnutí, aby se jako „těžkopádné“ jednotky (*gromoznyje sojedinenija*) zrušily. Nejvyšší jednotkou tankových vojsk zůstávala v době míru brigáda. Celkem jich mělo být 16 s tanky BT, 16 s tanky T-26, dále 3 brigády vybavené tanky T-28 a jedna s T-35. Dále mělo existovat 10 lehkých tankových pluků. Celkem měla mít RKKA ve výzbroji v době míru 8 201 tanků (z toho 3 925 BT a 3 808 T-26). V době války měl jejich počet vzrůst na 11 085 strojů (o 4 367 BT a 6 250 T-26). Spolu s tanky, které byly začleněny do struktury střeleckých a jezdeckých divízi, se jednalo o celkem 15 421 strojů. Důležité bylo, že uvedené usnesení sovětské vlády současně rušilo nejen kulometné brigády začleněné do sborů, ale také kulometné prapory začleněné do brigád, čímž se oslabovala jejich obrana proti pěchotě.²⁴⁴

Ostatní druhy vojsk měly být napak posíleny. Stav letectva celkem s 10 000 letadly, z nichž ovšem 1 631 náleželo k vyloženě zastaralým typům, zůstávaly na dané úrovni s tím, že od roku 1940 začne přezbrojování novou moderní výzbrojí. V bojích u Chalchyn-golu se projevilo to, co již ukázala španělská občanská válka. Totiž, že stávající sovětská letadla zastarávají a vyžadují náhradu.²⁴⁵ V té době se na nich již pracovalo, i když „zelenou“ k plnému vývoji dala v lednu 1939 velká porada v Kremlu. Z ní vzešly požadavky vůči konstrukčním kancelářím. Z řady prototypů postavených v letech 1939–40 se do výzbroje dostaly tři stíhací letadla: Mig-1, resp. Mig-3, LaGG-3 a Jak-1, bitevní Il-2, bombardovací Pe-2, DB-3F (po změně označování počátkem roku 1941 Il-4) a některá další.

Tehdy se předpokládalo, že k 1. lednu 1940 dosáhnou střelecká vojska počtu celkem 1 271 000 mužů, z toho tankové jednotky 105 000 vojáků, dělostřelectvo 136 000, jezdecktvo více než 149 000 mužů a letectvo 230 000 vojáků. Rudá armáda měla k tomuto datu podle tabulkových počtů dosáhnout 2 408 583 příslušníků.²⁴⁶

Reorganizaci střeleckých vojsk schválilo 1. září politbyro a následujícího dne příslušný pokyn vydala sovětská vláda.²⁴⁷ Vorošilovův přípis Stalinovi a Molotovovi z 15. listopadu 1939 se už vztahoval především k novým opatřením při reorganizaci pozemních vojsk. Uvažoval o organizační struktuře, početních stavech a výzbroji jednotlivých druhů divízi. Soudě podle dostupného protokolu ze zasedání Hlavní vojenské rady RKKA z 21. listopadu 1939, se jednání soustředilo právě na schválení nové organizační struktury, tabulkových počtů mužstva a techniky v nových jednotkách, divízích a brigádách, a na jejich rozmístění do jednotlivých vojenských okruhů.²⁴⁸

Rada za přítomnosti Stalina, Molotova, Vorošilova, Kulika, Ščadenka, Pavlova a řady dalších vojenských činitelů rozhodla, že Rudá armáda bude mít v době

míru i války ve střeleckých vojscích 170 divizí tří základních typů. Nově se měly zformovat motorizované střelecké divize, celkem 15, z nich 8 již v roce 1940 a ostatní v první polovině roku 1941. V době míru měly mít 9 000 mužů, za války 11 600 a ve výzbroji mj. 257 tanků. Druhý typ tvořilo 136 střeleckých divizí o válečných počtech 18 000 vojáků. V době míru mělo těchto 136 divizí 4 stupně nasycenosti mužstvem. Dále se počítalo se 16 horskými divizemi.²⁴⁹ Tři speciální motostřelecké divize (o válečných stavech 14 000 mužů), měly mít již v době míru 12 000 vojáků. Byly však určeny pro 1. armádní skupinu v Mongolsku. Jednotlivé divize se v době války začleňovaly do 58 střeleckých sborů, v mírové době do 48. Kromě toho existovalo 6 výsadekových a 3 střelecké brigády. Celkem měly mít střelecké jednotky po další z reorganizací celkem 1 144 050 vojáků.²⁵⁰

Základem tankových vojsk, jejichž tabulkové počty byly dále v době míru sníženy až na pouhých 97 568 vojáků, byl stále systém samostatných tankových brigád BT (17 jednotek) a T-26 (21 jednotek), přičemž se již počítalo s nahrazením silně zastaralé výzbroje novými stroji T-34. U brigád vyzbrojených tanky T-28 (3 jednotky) a T-35 (1 brigáda) se počítalo s jejich přezbrojením tanky KV, jež se nacházely ve vývoji. V době míru tak existovalo 32 brigád a 10 tankových pluků, které se za války rozvíjely také v brigády. Lehké brigády BT a T-26 měly mít v době války 258 tanků, těžké po 156. Usnesení Rady potvrzovalo dřívější rozhodnutí rozpustit velení čtyř tankových či dříve mechanizovaných sborů, což se také do 15. ledna 1940 stalo.²⁵¹

O nízkém významu, jaký byl přičítán tankovým sborům, svědčí také skutečnost, že Vorošilov ve své zprávě z 23. října počítal s jejich početním stavem na úrovni 105 000 vojáků, avšak o měsíc později byl jejich počet ještě o 10 000 snížen. V závěrech Rady se již promítla nová geografická a geopolitická situace, která vznikla připojením dosavadních východních polských území k SSSR. HVR totiž rozhodla o tom, že opevněné prostory v Leningradském (s výjimkou Karelského), Kalininském, Běloruském a Kyjevském VO (zde s výjimkou opevněných oblastí Kamenec Podolský a Mogilevo-Podolský), budou zrušeny. Stávající tzv. Stalinova linie měla být zakonzervována, neboť se připravovala výstavba nové, posunuté podstatně dále na východ (tzv. Molotovova linie).²⁵²

Není pochyb, že stále reorganizace – a další na sebe nedaly dlouho čekat – negativně ovlivňovaly vycvičenost vojáků, secvičenosti zvláště větších jednotek. Organizační chaos posiloval důsledky útlumu a chaosu v teorii. Nehledě na to, že prudký kvantitativní růst počtů divizí začínal do kritické míry vyostřovat nedostatek nižších důstojníků a poddůstojníků. Tyto trendy se plně projevíly již za sovětsko-finské války 1939–40, která vlastně poprvé v meziválečném období důkladně prověřila bojeschopnost Rudé armády a výsledky jejích překotných přeměn ze 30. let.

Sovětsko-finská (zimní) válka, 1939–40

Smlouva s Německem z 23. srpna 1939 nechala Moskvě „volnou ruku“ ve východní Evropě. Jejím uvedení k životu přály příznivé podmínky a Stalin neváhal s její realizací. Krátce po uspořádání vztahů s Německem po válce s Polskem a po vytvoření předpokladů pro inkorporaci pobaltských států do SSSR, přišlo na řadu Finsko, které spadalo také do sovětské zájmové sféry. 5. října požádal Molotov – od 4. května 1939 nový sovětský ministr zahraničních věcí – Finsko, aby vyslalo do Moskvy delegaci k rozhovorům o politických záležitostech. Finská vláda nótu sice zprvu ignorovala a začala v tajnosti mobilizovat armádu, druhé „pozvání“ již ale nemohla pominout. SSSR požadoval za prvních rozhovorů 12. října zlepšení bezpečnosti Leningradu, která měla spočívat ve finských teritoriálních ústupcích a umístění sovětské námořní základny ve Finském zálivu. O 2 dny později Moskva své požadavky už precizovala. Žádala, aby dosavadní smlouva o neútočení mezi oběma státy byla nahrazena smlouvou o přátelství, vzájemné pomoci a spolupráci. Ta by Finsko nepochybně minimálně těsně připoutala k SSSR. Především však Sovětský svaz žádal korekci hranic na Karelské šíji o 20–25 km směrem na západ (přibližně na linii Lippola – Koivisto), dále pronájem námořní základny na poloostrově Hangö a právo umístit na ni posádku v počtu 5 000 mužů, odstoupení 5 ostrovů ve Finském zálivu a na severu u Barentsova moře, korekce hranic na Rybářském poloostrově a další územní změny. Jako kompenzaci nabízel SSSR území ze své Karelie (jižně od města Rapola). Podle Stalinových představ mělo Finsko Sovětskému svazu předat celkem 2761 km² kvalitních území, výměnou za 5 567 km² celkem bezcenného prostoru.²⁵³

Sovětské požadavky byly pro Finy nepřijatelné, hlavně proto, že by ho zbavily hospodářsky a vojensky nejdůležitějších území, včetně klíčové opevněné Mannerheimovy linie. Přesto bylo Finsko již ochotno na řadu podmínek koncem října přistoupit, protože mezinárodní společenství se stavělo k jeho problému indiferentně a Německo na něj naléhalo, aby Moskvě ustoupilo. Molotov však trval na svých původních požadavcích, především na převzetí prostoru města Koivisto, u něhož se nacházela velká finská vojenská základna. Rozhovory skončily neúspěšně 8. listopadu a Molotov měl na jejich závěr prohlásit, že politici již svoji roli splnili a že nyní přišla řada na vojáky.

Obě strany se bez ohledu na to, že jednaly, připravovaly na válku. Moskva zahájila proti Finsku ostrou propagandistickou kampaň a v polovině listopadu vytvořila podle starších vzorů „emigrační“ finskou lidovou vládu. Do jejího čela Kreml postavil tajemníka výkonného výboru Kominterny Otto Vilgelmoviče Kusunena, jemuž na činnost přidělil 3 miliony rublů.²⁵⁴

Stalin nechal v předstihu už od jara 1939 připravovat plán na případné tažení proti Finsku. Předchozí sovětské plány uvažovaly o velké válce, v níž by Finsko

hrálo jen malou roli. Nyní ale potřeboval specifický plán operací jen proti Helsinkám. Na jeho přímý rozkaz ho zpracovával generální štáb. Šapošnikov jako zkušební štábní důstojník, který sám navíc v letech 1935–37 velel vojskům Leningradského VO, znal situaci celkem podrobně. Jeho plán proto počítal s nasazením velkých sil, větších než měl Leningradský VO k dispozici, a s rychlým útokem. V opačném případě hrozilo, že by se válka protáhla a že by do ní mohly zasáhnout Francie a Velká Británie. Sovětské vedení a Stalin osobně však velmi podcenili odhodlání Finů. Stalin, a proto pochopitelně také Hlavní vojenská rada, Šapošnikovův plán odmítli, protože vyžadoval velké přípravy a přesuny vojsk. Koncem června Stalin nařídil veliteli Leningradského VO Mereckovovi, aby připravil nový plán s útokem proti Finsku z prostorů Leningradu a Murmanska. Posuzoval se v polovině července. Stalin i Vorošilov požadovali, aby celá operace netrvala déle než 2 týdny i za cenu toho, že by Mereckov dostal k dispozici menší posily. Nový plán měl být připraven na podzim, příprava vojsk a soustřeďování zásob začaly ihned.²⁵⁵

Útočící vojska Leningradského VO posílená o 2 divize z Běloruska a Ukrajiny, se členila do 4 armád, v nichž bylo soustředěno celkem 21 střeleckých divízií a 10 tankových brigád. 14. armáda na severu proti městu Petsamo měla 3 divize, z nichž jedna stále v záloze, 9. armádu v prostoru Kandalakša – Polarnyj tvořily 4 divize, 8. armáda severně od Ladožského jezera na Petropavlovském směru měla 6 divízií a 1 tankovou brigádu. Nejdůležitější 7. armáda na Karelské šíji mezi Leningradem a Ladožským jezerem sestávala z 9 divízií a 1 tankového sboru se 3 brigádami. Další divízií měla ještě v záloze. Některé ruské prameny udávají, že sovětské uskupení mělo celkem 18 střeleckých divízií a 3 tankové brigády současně s konstatováním, že pouze 7. armáda byla plně připravena na válku.²⁵⁶ Sovětská strana v prosinci soustředila na bojiště celkem asi 400 000 vojáků, 1 915 děl, 1 500 tanků, téměř 1 000 bojových letadel a na podporu pozemních operací 106 válečných lodí Severní a Baltické flotily. Sovětské vrchní velení vytvořilo velitelský orgán – Stavku –, v jehož čele stál Vorošilov a členy byli Stalin, Šapošnikov a velitel sovětského námořnictva Nikolaj Gerasimovič Kuzněcov.

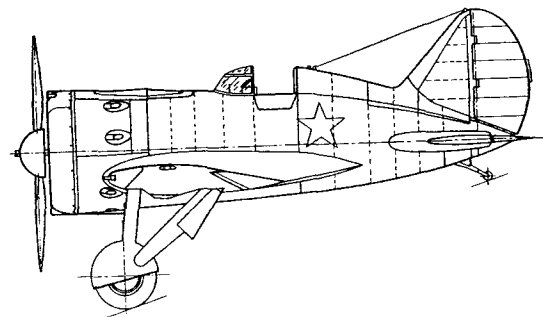
Finské ozbrojené síly disponovaly v době míru 3 divizemi, 1 jezdeckou brigádou a leteckými a námořními silami. Celkem šlo asi o 37 000 vojáků, kteří od léta 1939 přecházeli do stavu bojové pohotovosti. Na začátku války měla finská vojska 10 pěších divízií, z nichž se na frontě nacházelo 8. Další 3 záložní se formovaly. Dále měly k dispozici 4 pěší brigády, 1 samostatný pěší pluk a 1 jezdeckou brigádu. Finsko tak mělo na začátku bojů ve zbrani asi 265 000 mužů. Ve výzbroji však jen asi 422 děl, 26 tanků a 270 bojových letadel.²⁵⁷ Klíčový prvek finské obrany tvořila Mannerheimova linie, která na Karelské šíji kryla nejohroženější směr od východu proti Leningradu. Tvořila ji soustava několika pásem opevnění v délce až 135 km mezi Finským zálivem a Ladožským jezerem o hloubce asi 90 km. Její postavení v době míru obsazovaly jednotky pohraniční stráže.

Rudá armáda měla nad soupeřem obrovskou materiální a technickou převahu, finská však byla nesrovnatelně lépe připravena na válku v těžké arktické zimě, byla také daleko pohyblivější a nepřipoutaná k systému silnic a cest jako sovětská. Nedostatek těžké techniky ji nutil improvizovat a využívat účinnou neortodoxní taktiku, přičemž projevovala velmi vysokou morálku. Většina finských jednotek se soustředila na Karelské šíji a ve východní Karelíi, které finské velení v čele s maršálem Mannerheimem oprávněně považovalo za nejzranitelnější. Pouze asi 8 praporů krylo zpočátku finské hranice na sever od Ladožského jezera po Petsamo.

Po přerušení diplomatických rozhovorů dostal vývoj rychlý spád. 26. listopadu došlo k incidentu u vesnice Mainila. Moskva obvinila Helsinky, že její dělostřelectvo odstřelovalo sovětské jednotky, které ztratily několik padlých. Útok považovala za ohrožení Leningradu a nepřátelský akt vůči SSSR. Požadovala proto, aby se finské jednotky stáhly do vzdálenosti 20–25 km od společné hranice. Finové střelbu potvrdili, ale s tím, že ji vedlo sovětské dělostřelectvo. Za pravdu jim sovětské historikové dali až v roce 1989. Moskva však už byla dávno rozhodnuta. 28. listopadu vypověděla vzájemnou smlouvu o neútočení a o den později přerušila s Finskem diplomatické vztahy.

Následujícího dne (30. 11.) vydal velitel Leningradského VO Mereckov svým vojákům rozkaz, aby provedli „svatý úkol“ a zničili finská vojska a na „věčné časy“ zabezpečili severozápadní hranice SSSR a Leningrad. V 8.30 hod. přešla Rudá armáda po předcházející hodinové dělostřelecké přípravě do útoku. Plánovala operaci ve stylu „bleskové“ války a předpokládala, že do 2 týdnů ovládne Finsko, respektive Helsinky a Tampere a skončí boje. Válka se však vyvíjela jinak.

Jednotky 7. armády jen velmi pomalu překonávaly tuhý odpor Finů, kteří plně využívali terénních a klimatických výhod (zatopená půda, bahna, močály, později těžké mrazy). Teprve 10. a 11. prosince se probily k hlavním pozicím Mannerheimovy linie, které však již nebyly schopny dobýt.²⁵⁸ Severněji postavená 8. armáda měla z prostoru mezi Ladožským a Oněžským jezerem útočit ve

Bokorys stíhacího letounu Polikarpov I-16, typ 24

všeobecném směru na Tampere, případně podle vývoje situace obejít od severu finské obranné linie a podpořit 7. armádu. Cesty v oblasti vedly opět podmáčenými lesy, jen mělce zamrzlá rašeliniště a bahna kryla slabá vrstva sněhu. Stav komunikací a terénu naprosto neumožňoval jakýkoliv manévr těžkou technikou. Finská armáda plně využila situace a lehkými silami útočila na roztažené kolony sovětské armády. Do 10. prosince dospěly sovětské divize do hloubky asi 75 km na finském území. O dva dny později však podnikla finská armádní skupina Severní Karélie na sovětské vyčerpané jednotky protiútok a do Vánoc je zatlačila zpět téměř až k sovětsko-finské hranici. Rudá armáda zde ztratila asi 4 000 padlých vojáků, 600 zajatců a množství vojenské techniky. Finům ale již také nezbývaly síly na zničení obklíčené 139. a 75. střelecké divize RKKA.

V severním Finsku stála proti sovětské 9. armádě skupina Severní Finsko, jež měla chránit úsek o délce 800 km. Sovětská 54. střelecká divize na jihu úseku útočila ve směru Rebola – Nurmes a měla pokračovat k Oulu. Postoupila asi 30–40 km do finského území, v polovině prosince ale její postup finské jednotky zastavily a samy přešly do protiútoků. Ještě těžší převaze čelili Finové dále na severu. Zde proti jejich pohraničnímu praporu stál celý sovětský střelecký sbor (163. a 44. střelecká divize a 21. tanková brigáda). Sovětské 163. divizi se podařilo obsadit oblast vesnice Suomussalmi, kde ji však zablokovala a posléze izolovala prisunutá finská 9. pěší divize. Těžké boje zde trvaly do konce prosince a sovětská divize v nich byla při pokusu o ústup rozprášena. Zcela na severu měli Finové k dispozici pouze 1 prapor pohraniční stráže a jednotky domobrany. Sovětská 122. střelecká divize zde sice obsadila vyklizené městečko Salla, pak se ale bez větších úspěchů pokusila pokračovat v útoku. V Laponsku sovětské jednotky obsadily zničené Petsamo. Další útok 52. střelecké divize, které stejně jako v ostatních případech v týlu operovaly malé finské jednotky, se v 50stupňových mrazech zastavil a divize se stáhla zpět.²⁵⁹

Po měsíci tuhých bojů Rudá armáda přes těžké ztráty a obrovskou převahu nespínila ani částečně původní cíle útoku a Finové zastavili její postup těsně za hranicí. Sovětské velení proto vyslalo na frontu své zmocněnce. Jejich úkolem byl dohled nad průběhem operací, poskytování rad, dodávání nejnovějších a co nejuplněnějších informací Stavce. K 9. armádě tak přišel armádní komisař Mechlis a k 8. armádě Kulik. Jejich přímé zasahování do velení vojsk na frontě však stav spíše ještě zhoršilo a vyhrotilo. Vzhledem k nepříznivému vývoji bojů podřídila Hlavní vojenská rada již 9. prosince všechny 4 armády a také Baltickou a Severní flotilu přímo Stavce a z řetězce velení vyřadila Leningradský VO.²⁶⁰

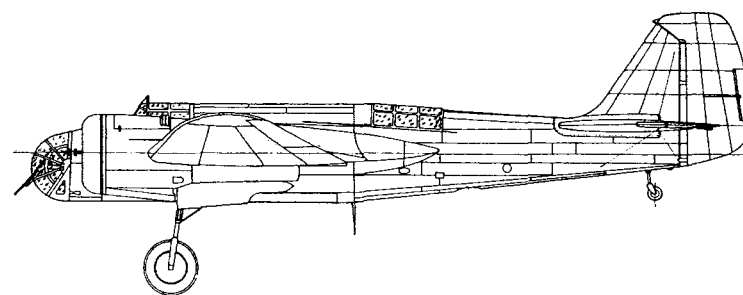
Téměř katastrofální výsledky první fáze války přiměly Stalina k celkovému přehodnocení situace. Počátkem ledna 1940 projednávalo politbyro situaci. Náčelník generálního štábu Šapošnikov zde opět prosazoval svůj původní plán, který byl nyní přijat. Útok RKKA se měl v první řadě koncentrovat na Karelskou šíji, kde byly relativně nejpříhodnější přírodní podmínky. Vodní plochy z obou

stran kryly křídla útočících jednotek, které mohly plně využít sílu dělostřelectva i letectva a blízkého týlu v podobě Leningradu a jeho komunikačních možností. Organizační opatření zahrnovala vytvoření Severozápadního frontu, jehož součástí se stala 7. a nová 13. armáda s velitelem Timošenkem. Velitelem nově vytvořeného Severního frontu byl jmenován Štern. Severozápadní front obdržel v průběhu ledna z přiléhajících vojenských okruhů významné posily: mj. 12 střeleckých divizí, 6 dělostřeleckých pluků. Další směřovaly na Severní front. K 1. únoru měla proto Rudá armáda mezi Baltickým mořem a Severním ledovým oceánem 40 divizí s asi 976 000 muži.

Další opatření směřovala ke zlepšení taktiky. Již 24. prosince zahájilo několik rozkazů formování 40 lyžařských praporů vhodnějších k pohybu v zimních podmínkách. Výzbroj prošla řadou úprav, na frontu byl poslán prototyp nového těžkého tanku KV. Značnou aktivitu projevovalo sovětské válečné letectvo. Jen 1. ledna bombardovalo Mannerheimovu linii na 300 sovětských letadel.

Skutečnost, že koncem roku 1939 skončily velké boje a válčení dostalo pozici charakter, neznamenalo, že boje zcela utichly. V jistém směru naopak. Finské jednotky pokračovaly v protiútocích a zvláště v Karelii v bitvě u Suomussalmi počátkem ledna (30. 12. 1939–8. 1. 1940), finská 9. pěší divize zničila 44. sovětskou střeleckou divizi a 21. pancéřovou brigádu.²⁶¹

Pozornost obou stran se však soustřeďovala na Karelskou šíji, která se stala rozhodujícím bojištěm. Proto sem finské velení také soustředilo 9 ze svých 13 divizí a 1 jezdeckou brigádu. Rudá armáda zde obnovila ofenzivní akce 1. února 1940. V tzv. Vorošilovově ofenzivě se sovětským jednotkám s obrovskou převahou v lidské a zvláště materiální síle již dařilo postupně eliminovat urputný finský odpor a postupovat ve všeobecném směru na dnešní Vyborg. Koncem války měla sovětská strana k dispozici 960 000 mužů, 11 266 děl a minometů, 2 998 tanků a 3 253 bojových letadel. Proti Finsku bylo nasazeno 56 sovětských leteckých pluků, tj. asi 40 % všech sovětských leteckých sil a také námořní síly. Početní stavy finské armády čítaly asi 340 000 mužů s 944 děly, ale již s minimem munice.²⁶²

Bokorys cvičné verze bombardovacího letounu Archangelskij SB-2

Dne 9. března velitel finské armády Mannerheim informoval Státní radu Finska o válečné situaci. Konstatoval, že finská armáda se již dlouho nevydrží bránit, i když slíbená pomoc západních států, Velké Británie a Francie, by ještě průběh války mohla ovlivnit. Sovětský útok ale pokračoval a finské velení čelilo úplnému rozpadu armády. V noci na 13. března proto Finsko podepsalo mírovou smlouvu. Bojová činnost skončila 13. března ve 12.00 hodin.²⁶³

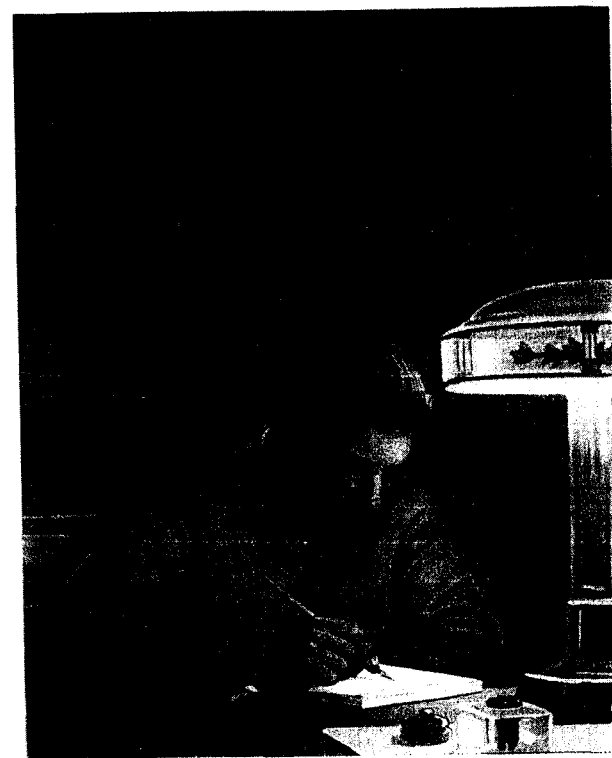
Finsko muselo Sovětskému svazu odstoupit celou Karelskou šíjí i s městem Vyborg, souhlasilo s úpravou hranic severně od Ladožského jezera, odstoupilo mu také malou část Laponska s osadou Salla proti sovětskému uzlu Kandalakša, dále západní část Rybářského poloostrova a povolilo tranzit přes Petsamo do Norska a Švédska. SSSR dále získal na 30 let pronájem poloostrova Hangö. Finská armáda, jež podala ve válce skvělé výkony, ztratila přes 66 000 mužů a měla 43 557 raněných. Rudá armáda podle posledních údajů z počátku 90. let ztratila celkem 126 875 vojáků a téměř 265 000 raněných.²⁶⁴

Je samozřejmé, že vývoj sovětsko-finské války a výkony Rudé armády byly ve světě pečlivě sledovány. Hodnocení vyznívala celkem jednoznačně: sovětská armáda a její velitelský sbor se nemohou rovnat armádě Francie nebo Německa. Jsou snad schopny vést operace ve vhodném terénu, a to jen operace obranné, nikoliv útočné. Ke stejnému závěru dospěla německá tajná služba, když konstatovala, že „ruské masy“ nejsou pro moderně vyzbrojenou armádu s dobrým velením problémem.²⁶⁵

Hodnocením války s Finskem se v Sovětském svazu samotném zabývala především speciální porada na ústředním výboru VKS(b) 14.–17. dubna 1940, na níž vystoupilo všech 46 přítomných nejvyšších velitelů.²⁶⁶ Diskuse a kritika probíhala velmi detailně a hlavně tvrdě. Jednotliví účastníci se předháněli v kritice ostatních účastníků i některých aspektů válčení. Zdá se, že Stalin byl ostřím diskuse zaskočen. Ostatně neuspěla armáda, kterou budovala komunistická strana, v jejímž čele dlouhodobě stál. Nikdo samozřejmě nic nenaznačil, avšak samotná kritika výkonů RKKK mohla být považována nepřímo také za kritiku jeho osoby. Stalin možná proto v závěrečném projevu cítil nutnost obhajovat rozhodnutí politického vedení SSSR zahájit válku s Finskem.²⁶⁷ Obdobně obhajoval zvolenou strategii. Na rozdíl od armádní elity, která byla vůči svým členům kritická, Stalin na rozdíl od jiných příležitostí zvolil velmi konciliantní postoj. Evidentně si uvědomoval, že ve finské válce nešlo o selhání několika důstojníků a jednotek, nýbrž že se jednalo o systémové selhání celé armády. Svým zdůrazňováním, že RKKK přemohla silného buržoazního protivníka, malou kritikou výkonů armády a celkovým až konejšením armádní elity, dával také najevo, že se nebudou opakovat represe. Patrně ale hlavně zamýšlel upokojit elitu, která si mohla myslet – a patrně alespoň zčásti si to také uvědomovala –, že špatný stav RKKK je důsledkem politiky jeho režimu. V tomto směru se u Stalina možná

také projevil záchvat obav z tzv. bonapartismu, tedy z toho, aby se armáda nepostavila proti němu a neprovedla převrat.

Po válce s Finskem skutečně nedošlo k represím. Ze své dlouholeté funkce byl sesazen pouze Vorošilov, aniž by byl potrestán, a nahradil ho Timošenko. Úkolem nového lidového komisaře obrany byla obnova, respektive celková rekonstrukce armády. O jejím stavu tedy vypovídají nejen výkony v průběhu nedávné války, ale také tzv. předávací protokol zpracovaný při předávání funkce komisaře obrany.

О каждом из нас заботится Сталин в Кремле

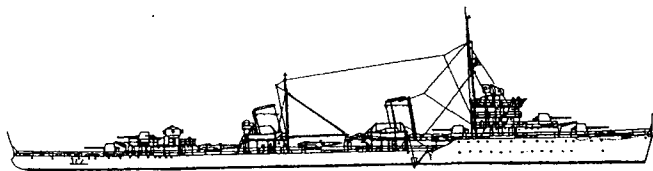
VIII. Rok do války, 1940–41

Na jaře 1940, kdy Timošenko přebíral Rudou armádu, nikdo samozřejmě netušil, že do sovětsko-německé války zbývá jediný rok. Ze dne na den se zhoršující mezinárodní situace i sovětsko-německé vztahy však dávaly tušit, že rozšíření války je jen otázkou času.

Po zdrcujícím vítězství Německa v západní Evropě, především porážce takové moci, jakou byla Francie, začal hrát pro Moskvu stále větší význam faktor času. Získat čas k reorganizaci armády, k jejímu přezbrojení novou generací výzbroje a výstroje, kvantitativnímu posílení, odstranění alespoň nejhorších nedostatků, které vyšly najevo v prvních měsících 1940, to vše představovalo neodkladné úkoly. Stalin proto prováděl vůči Německu nejpozději od poloviny roku 1940 velmi opatrnou politiku, možná až sovětskou variantu appeasementu. Svědčí o tom nejen množství Stalinových výroků ve smyslu, že nechce Německo „dráždit“, ale především celý postup v roce 1941, kdy se pečlivě snažil nezavdat příčinu ke konfliktu s Hitlerem.

Pokud se týká čistě početních stavů, měla Rudá armáda v květnu 1940 161 střeleckých a 23 jezdeckých divízií a 38 tankových brigád.²⁶⁸ Z této síly bylo 34 divízií dislokováno na východě SSSR proti Japonsku a dalších 17 divízií stálo na sovětsko-turecké hranici. Většina z uvedených 161 divízií sice neměla plné počty vojáků, avšak téměř všechny byly plně vybaveny tabulkovými počty dělostřelctva a kulometry. Celkem existovalo pro střelecké divize 8 kategorií podle jejich početních stavů a určení, včetně 4 motorizovaných a 3 motostřeleckých divízií, a 3 varianty pro jezdecké divize.²⁶⁹

Ze 38 tankových brigád byla 1 vyzbrojena stále ještě těžkými tanky T-35, ale již také novými KV, 3 měly ve výzbroji tanky T-28, 16 lehké tanky BT různých verzí a 18 mělo tanky T-26. K nim se řadily 3 brigády vybavené obrněnými automobily a 6 samostatných tankových pluků. Výzbroj jednotek koncepčně pocházela z přelomu 20. a 30. let, byla již morálně zastaralá a stroje z větší části fyzic-

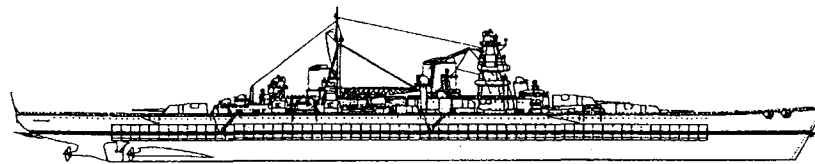
Torpedoborec projektu 7

ky opotřebované. Nové typy tanků, především těžký KV a střední T-34, se teprve vyvíjely, nebo pomalu začínala jejich výroba.

K 1. květnu 1940 měla RKKA kromě uvedených sil dále 61 dělostřeleckých pluků, i když se pro válečný stav počítalo se 75 pluky. Početní stavy letectva dosáhly 298 000 mužů, z nichž se ovšem přes 100 000 nacházelo teprve ve výcvikových zařízeních. Celkové stavy Rudé armády dosáhly počtu 3 886 000 mužů (bez válečného námořnictva), což bylo o 686 000 více, než předpokládaly tabulkové počty, podle nichž měla mít RKKA 3 212 000 příslušníků. Přebyteční záložníci, povolání do zbraně v souvislosti s válkou proti Finsku, měli být do 1. července 1940 demobilizováni.²⁷⁰

Kromě řady analýz, které prováděly různé komise po válce s Finskem, provedla další v podstatě komplexní rozbor stavu Rudé armády při příležitosti změny ve funkci lidového komisaře obrany 7. května tzv. předávací komise. V jejím čele stál tajemník ÚV VKS(b) Ždanov, členy byli maršálové Vorošilov jako předávající a Timošenko jako přejímající a dále náměstek předsedy rady lidových komisařů Nikolaj Alexejevič Vozněsenskiij.²⁷¹ Pokud budeme tomuto materiálu věřit, a důvody pro opačný názor nemáme, pak byla Rudá armáda v řadě směrů v katastrofálním stavu. Komise nenalezla snad jedinou oblast, jediný druh vojska, stupeň velení – především nejvyšší –, u nichž by nekonstatovala těžké až kritické chyby a nedostatky.

Všeobecně se dá říci, že podle tohoto materiálu byla pro RKKA charakteristická stagnace a strnulost na úrovni poloviny 30. let, neschopnost reagovat na nové zkušenosti z právě probíhajících válečných konfliktů. Velení RKKA evidentně kladlo velký důraz na kvantitativní, nikoliv kvalitativní kritéria. Komise zjistila závažné organizační nedostatky na všech úrovních, špatný morální stav armády, špatně koncipovaný, a navíc ještě nedostatečný výcvik všech druhů vojsk, zvláště důstojníků, přičemž část záloh nebyla vycvičena vůbec. Velká většina (73 %) politických komisařů neměla vojenský výcvik. Komise zaznamenala téměř naprostou absenci veškerých příprav a plánování na moderně vedený válečný konflikt. RKKA proto neměla např. jasnou koncepci nasazení tanků, letectva a výsadkových vojsk, o jejich vzájemné spolupráci a koordinaci bojové činnosti nemluvě. Nejrůznější plány, předpisy, směrnice atd. zastaraly, ale nové příslušné orgány nezpracovaly.

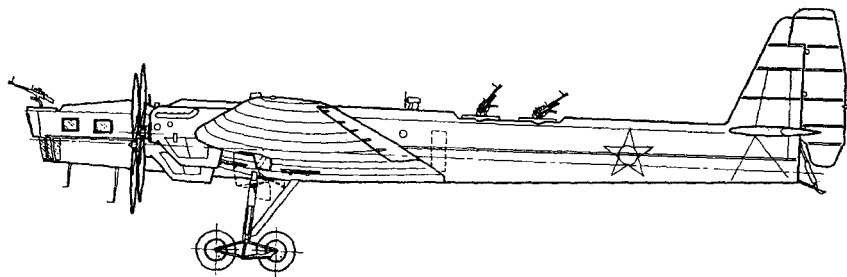
Těžký křižník typu „Kronštadt“ (projekt 69)

Podle dokumentu komisariát obrany nepřipravil nový mobilizační plán ani poté, co se za částečné mobilizace v září 1939 zjistilo, že starý je bezcenný. Komise také konstatovala, že mobilizační plány pro národní hospodářství zpracované v letech 1937–38 jsou již nereálné, a že tudíž „prakticky neexistuje plán mobilizace průmyslu“. K nejhorším stránkám práce komisariátu obrany vůbec patřila „neexistence organizované [vojenské] rozvědky a systematického shromažďování údajů o cizích armádách“.²⁷²

Výcvik pozemních vojsk, pěchoty, byl hodnocen jako ještě slabší než u ostatních, tj. technických druhů vojsk. U letectva komise opět zaznamenala slabý výcvik jak leteckého, tak pozemního personálu. Konstatovala zastaralou organizaci letectva, slabě rozvinutou síť leteckých základen, která „nezabezpečuje normální činnost leteckých jednotek“, dále nedostatek náhradních dílů a pohonných hmot. Stejně problémy zjistila i u tankových a motorizovaných jednotek. Zde však především zdůraznila, že Rudá armáda má velmi nízký podíl tankových jednotek, a skutečnost, že jejich rozvoj „zaostává za současnými potřebami masového použití tanků v boji a operaci“.

Centralizované velení týlových jednotek prakticky neexistovalo. Zásoby téměř všech druhů chyběly a byly hodnoceny jako nedostatečné. Zvláště kritický byl stav zásob pohonných hmot, kterých měla RKKa v rezervě jen na půl měsíce(!) vedení bojové činnosti. U výzbroje a výstroje byly v některých případech zjištěny nedostatečné počty, u všech druhů vojsk byla výzbroj hodnocena ve většině případů jako zastaralá. Vývoj, výroba a zavádění nových moderních zbraní do vojsk byly však téměř vždy charakterizované jako krajně nedostatečné a velmi pomalé. Snad jedině hodnocení jezdeckta dopadlo relativně uspokojivě. To ale byla poněkud příliš slabá náplast na celkově katastrofální hodnocení stavu armády.²⁷³

Kvantitativní expanze RKKa po roce 1939, časté čistky a represe způsobovaly stálý nedostatek velitelského personálu. Jen k 1. lednu 1940 chybělo v RKKa na 60 000 poddůstojníků a důstojníků a s ohledem na jeho předpokládaný úby-

Těžký bombardovací letoun Tupolev TB-3

tek potřebovala v době míru celkově 125 000 příslušníků velitelského personálu. Pro plně zmobilizovanou armádu a na pokrytí předpokládaných bojových ztrát za prvních 6 měsíců války se však nedostávalo již na 850 000 velitelů. Není proto divu, že náměstek komisaře obrany Ščadenko, zčásti odpovědný za tento stav, zdůrazňoval, že „situace vyžaduje přijetí nejextrémnějších opatření v případě a zvýšení počtů nižších velitelů“.²⁷⁴ Akutní deficit velitelských kádřů bylo proto nutné kompenzovat zařazováním a povyšováním nepřipravených či přímo nekompetentních vojáků do funkcí.

Významným činitelem, který ovlivňoval morálku mužstva a bojeschopnost armády, byly každodenní podmínky v jednotkách. Z dopisů armádním a stranickým novinám, z informačních svodek z jednotlivých VO a dalších dokumentů se opět objevuje dvojí obraz Rudé armády. Oficiální, bojeschopné až ohromující síly – a té skutečné, jejíž stav byl v řadě směrů bídný.

V armádě se bez ohledu na problémy celé země v zásobování potravinami, které dospělo až k zavedení přidělového systému v letech 1927–35, udržovaly vysoké denní dávky potravin, jež převyšovaly přiděly dělníků, a v kalorické hodnotě se ještě dokonce zvyšovaly.²⁷⁵

V letech 1936–40 měl řadový příslušník armády nárok na tuto denní dávku: 1 kg chleba (600 g žitného, 400 g pšeničného), 150 g krup, 175 g masa a 75 g ryb, 20 g živočišných a 30 g rostlinných tuků, 735 g brambor a zeleniny, 1,6 g čaje atd. Nové normy stravování vojáků byly zavedeny k 1. červnu 1941.²⁷⁶

Oficiální propaganda vyzdvihovala starostlivost státu o své vojáky a zdůrazňovala, že téměř všichni mladí bojovníci po dobu vojenské služby přiberou na váze a zesílí. Realita ale byla často jiná, zvláště ve vzdálenějších oblastech. Pokud díky nepořádkům či z jiných příčin nebyla k dispozici alespoň část oficiálního sortimentu, vojáci museli jíst to, co bylo. Proto si například příslušníci 1. armády na Dálném východě stěžovali, že 10 či 15 dnů jedli jen pohankovou kaši a pak dalších 10 dnů slané ryby v nejrůznějších úpravách. Kvalita stravy byla špatná. Jídelny a kuchyně špinavé. Vojáci Kalininského VO psali do armádních novin, že se ještě mohou smířit s tím, že dostávají zmrzlý chleba, ale že už nehodlají strpět, když je v něm sklo nebo koňské zuby. Navíc následkem chaosu a absence „elementárního pořádku“ bylo teplé jídlo k dispozici v množstvích, která neodpovídala počtům strážníků.

Vzhledem k velkým problémům v zásobování obyvatelstva potravinami a zbožím základní osobní spotřeby musel být rozhodnutím vlády a ÚV VKS(b) od jara 1939 vytvářen systém uzavřených vojenských obchodů zajišťující zásobování velitelského sboru armády a válečného námořnictva. O rok později byl rozšířen i na pracovníky NKVD a velitelský sbor vojsk NKVD.²⁷⁷

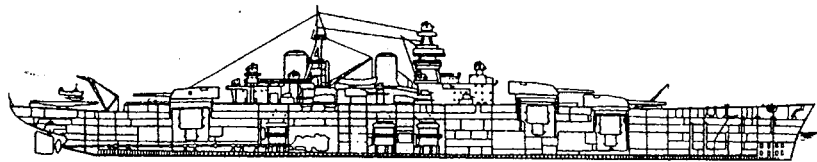
Kvantitativní růst armády ji postavil před další problém: zajištění ubytování pro nové vojáky a jejich vybavení. Stavba kasáren nedržela krok s formováním nových jednotek a nedostatek ubytovacích prostorů se stal běžným jevem. V Ka-

lininském a dalších VO se dokonce vyskytly případy, že na 100 vojáků připadalo jen 20–30 lůžek. Stálým problémem se stal nedostatek výstroje, obuvi, prádla, oděvu a uniforem, respektive šatstva vhodného pro to které roční období, i když často leželo ve skladech, ale nevydávalo se. Rozkazy, jež měly napravit situaci v jednotkách, se ignorovaly a „náprava“ spočívala ve zpracování zprávy o odstranění nedostatků. V lepším případě bylo zlepšení jen velmi krátkodobé a poměry se záhy vrátily ke starým praktikám. Skutečné plnění rozkazů nikdo z nadřízených složek nekontroloval.

Důsledky se projevíly na zdraví vojáků. Podle náčelníka Politické správy RKKa Mechlise zaregistroval jeho úřad jen v lednu a únoru 1938 21 případů hromadných otrav, které postihly téměř 2 000 vojáků. Nejrůznější nehody, havárie, požáry byly na denním pořádku. Speciální kapitolou byl alkoholismus, rozkrádání potravin a majetku vojáky i důstojnickým sborem dokumentující nízký morální stav jednotek.²⁷⁸

Stejně laxně a chaoticky probíhal výcvik. Vojáci místo něj vykonávali z valné části nejrůznější práce, nebo se „ulévávali“, takže např. do bojů u jezera Chasan (1938) nasadili do první linie vojáky, kteří neuměli vůbec střílet.²⁷⁹ Nebyl to zdaleka jediný případ. Vojáci i velitelé začali prodělavat skutečný výcvik v podstatě až v průběhu válek. Odtud také plynuly obrovské ztráty RKKa za Velké vlastenecké války.

Záležitosti, které se nějakým způsobem týkaly Rudé armády či vojenského průmyslu, řešilo politbyro ÚV VKS(b) v této době prakticky stále. 21. května 1940 schválilo usnesení Výboru obrany O organizaci a početních stavech Rudé armády, které stanovovalo mírové početní stavy RKKa na 3 302 000 mužů. Střelecké jednotky v počtu 163 divizí, 52 velitelství sborů a dalších jednotek měly určeny tabulkové počty na 1 760 000 vojáků, jezdeckto na 122 744 vojáků, i když se počty jeho jednotek snižovaly o 5 divizí (na 23 divize). Tanková vojska měla mít celkem 111 228 příslušníků rozdělených do 2 brigád vyzbrojených tanky KV a T-35, 3 s T-28, 16 brigád vyzbrojených BT a 22 s tanky T-26. Dále existovaly 3 motorizované (*moto-broněvyje*) brigády, 2 samostatné pluky a několik menších jednotek. Počty letectva politbyro ponechalo na úrovni 291 210 mužů s tím, že z nich se téměř 104 000 nacházelo ve výcviku v různých školách.²⁸⁰

Náčrtek bitevní lodi Sovětskij sojuz (projekt 23)

Vrchní sovětské velení však zůstávalo i po všech nedávných zkušenostech a zjištěních jako celek silně konzervativní. V době, kdy funkci lidového komisaře obrany přebíral Timošenko, měla RKKa 5 maršálů: Timošenka, Vorošilova, Šapošnikova, Budonného a Kulika. Šapošnikov byl vynikající teoretik a štábní důstojník. Nezajímal se o politiku a nezasahoval do mocenských bojů v armádě. Jeho postoje nepochybně formovala skutečnost, že přežil všechny čistky a represe, neboť patřil k posledním carským důstojníkům, kteří ještě v armádě sloužili. Kdykoliv mohl být kýmkoliv a z čehokoliv obviněn a následovat své méně šťastné vrstevníky. Nicméně Stalin Šapošnikovovi jako jednomu z mála skutečně důvěřoval a za války patřil maršál k jeho poradcům. Kulik patřil ke Stalinovým stoupcům ještě z doby občanské války. Prosazoval dělostřelectvo tažené koňským spřežením na úkor mechanizace vojsk. Svým vlivem prosadil např. těsně před válkou vyřazení protitankových (PT) pušek z výstroje RKKa a také faktické zastavení výroby PT kanónů ráže 45 a 79 mm.²⁸¹ Armáda tak v prvních válečných měsících zůstala téměř bez PT zbraní. Budonnyj jako jezdecký důstojník preferoval jezdeckto před většími tankovými svazky a patřil k nejvěrnějším Stalinovým stoupcům. Celkově značnou část nejvyššího velení RKKa ovládal duch a reminiscence na občanskou válku. Zkušenosti z ní byly stále rozhodující.²⁸²

Tzv. španělská doktrína, jejímž důsledkem bylo rozpouštění mechanizovaných sborů v listopadu 1939, které se provádělo do ledna následujícího roku, však vládla jen necelý rok. Úspěchy německých tankových a mechanizovaných svazků ve válce proti Francii na jaře 1940 nebylo již možné ignorovat, a proto vyústily v nové změny. Moskva v prvé řadě využila zaujetí Německa na Západě a plně připojila Pobaltské republiky k SSSR. Současně obsadila Besarábii a severní Bukovinu na úkor Rumunska, z nichž vytvořila Moldavskou SSSR. Na území pobaltských států vytvořila nový Pobaltský VO, případně nová území rozdělila do již existujících okruhů, kterých bylo počátkem července celkem 17. Chabarovský a Přímořský kraj stále spadaly pod 1. a 2. samostatnou Rudou armádu, jež byly 13. ledna 1941 přeměněny v Dálněvýchodní front.

Z organizačního hlediska se zkušenost z německého blitzkriegu („bleskové války“) projevila tím, že Stalin prý již 9. června dal příkaz komisariátu obrany k zahájení prací na obnově mechanizovaných sborů. Cestu k jejich zformování otevřelo usnesení politického byra, respektive následné usnesení rady lidových komisařů ze 6. července 1940. Nařizovalo, že Rudá armáda zavede 8 mechanizovaných sborů (vytvořených z střeleckých nebo jezdeckých sborových velitelství), a současně schvalovalo jejich organizační strukturu. Sbor měly tvořit 2 tankové divize a 1 motorizovaná, motocyklový pluk a po 1 ženijním a 1 spojovacím praporu. Každý sbor měl disponovat leteckou brigádou sestávající ze 2 pluků letecké podpory a 1 stíhacího pluku. Vláda také stanovila tabulkové početní stavy jak sboru, tak jednotlivých divizí. U sboru na celkových 1 108 tanků a 37 200 mužů.²⁸³ Současně schválila návrh komisariátu obrany a generálního

štábu a nařídila zformování 23 nových střeleckých divízií po 3 000 mužích a řadu organizačních opatření, která vyplynula z přiřazení nových území k SSSR.²⁸⁴

Stálé organizační změny, ve kterých byla u pěších jednotek základní jednotkou divize a u tankových vojsk brigáda, negativně ovlivňovaly jejich bojeschopnost. Jednotky se považovaly jen za součást mechanické „skládačky“, svého způsobu modulární koncepce, u nichž se pro stálé přesuny a změny nemohl, možná záměrně, vytvořit *esprit d'corps*. Již samotná přeměna velitelství střeleckých a jezdeckých sborů ve velení mechanizovaných sborů, jež vyžadují zcela jiný způsob velení, řízení a taktiku, se musela nutně odrazit na jejich kvalitě.

Důsledky chaotických organizačních změn ještě násobily v některých směrech zcela nedostačující počty technického vybavení, mj. v oblasti spojení a velení. Velitelé nových sborů měli k dispozici jen stejné množství tankových a automobilových radiostanic, které bylo nedostatečné již u starých sborů, jež byly rozpuštěny po listopadu 1939. Tyto sbory sestávaly ovšem jen z 560 tanků, zatímco nové jich měly 2× víc. V praxi měly sovětské jednotky jen část tabulkových počtů výzbroje a výstroje. Chyběla např. plná třetina vysílaček v úrovni frontů a téměř polovina u sborů a divízií. Armádě chyběly téměř 2/3 předepsaných nákladních automobilů.²⁸⁵

Pro vojenské letectvo mělo v této době rozhodující význam usnesení politbyra z 22. července 1940 o organizační struktuře vojenských leteckých sil Rudé armády a navazující usnesení vlády. Nejvyšší jednotkou byla nyní letecká divize s 250–315 bojovými letadly podle typu divize. Velitelství divize mělo mít 250 vojáků a zahrnovalo také 4 dopravní letadla a 3 spojovací. Předpokládal se vznik 3 druhů leteckých divízií: smíšených na podporu pozemních jednotek, dálkového bombardovacího letectva a stíhacích. Do nově schválených divízií mělo být začleněno 163 leteckých pluků a zformováno celkem 38 leteckých divízií, z toho 26 smíšených, 7 dálkového bombardovacího letectva a 5 stíhacích. V souladu s tehdejšími světovými trendy bylo zatím slabé stíhací letectvo. Rezervu mělo vytvořit 12 nově zformovaných divízií (5 smíšených, 4 bombardovací a 3 stíhací). V souvislosti se změnami v letectvu schválilo politbyro zvýšení početních stavů Rudé armády na 3 521 448 příslušníků.²⁸⁶

Německo-sovětská válka brutálně odhalila jednu z výrazných slabín v řízení vojenského letectva. Na základě zkušeností ze sovětsko-finské války došla komise, již předsedal maršál Kulik, k závěru, že je nezbytné podřídit letectvo vševojenským velitelům. Proto bylo prakticky celé letectvo rozděleno a podřízeno velitelům vojenských okruhů. Velitel vojenského letectva Rudé armády tak byl prakticky zbaven možnosti zasahovat do velení leteckých jednotek v okruzích, za války frontách, které jimi disponovaly podle vlastního uvážení. Tato struktura existovala až do května 1942, kdy se její další zachování stalo již neúnosným.²⁸⁷

Nové struktury byly intenzivně testovány na manévrech na přelomu roku 1940 a 1941. Ještě v této době však v RKKa panovaly výrazné koncepční nejas-

nosti. Sovětská strategie byla nyní defenzivní, avšak oficiální operační příprava zůstávala ofenzivní, což vedlo k zanedbávání příprav na obranu. Koncepční nejednotnost se projevila především u důstojnického sboru. Koncem prosince 1940 se na velitelském shromáždění Rudé armády někteří velitelé, mj. generál Prokofij Logvinovič Romaněnko, veterán španělské občanské války a války s Finskem, fakticky dožadovali návratu k Tučačevského koncepci velkých kombinovaných armádních svazků. Stalin však tehdy podpořil Kulika a ostatní konzervativní důstojníky, stoupence pozičního vedení války, opřeneho o opevněné postory. Nově formované mechanizované sbory proto zůstaly největší mobilní formací armády.

Přesto se ještě někteří nejvyšší činitelé RKKa (Kulik) stavěli proti vytváření dalších. Místo větších mechanizovaných a obrněných jednotek prosazovali velké pěší divize s dopravou zajišťovanou především koňskými povozy (hipotrace). U Stalina nicméně převládl názor mladších velitelů. V únoru 1941 schválila sovětská vláda ambiciózní plán, který předpokládal, že v průběhu roku 1941 bude zformováno dalších 21 mechanizovaných sborů. Tak obrovské změny nezvládala RKKa ani sovětský průmysl, protože k jejich vytvoření bylo třeba více než 15 000 tanků T-34 a KV, nehledě již k nedostatku technických a velitelských kádrů, opravárenských kapacit atd.

K formování sborů proto muselo sovětské velení využít všechny tankové jednotky, které mělo k dispozici včetně tankových praporů zařazených do struktury střeleckých divízií. Přesto většina mechanizovaných sborů, dislokovaných pouze v příhraničních vojenských okruzích, zůstala na nenaplněných počtech. Tankové jednotky nezařazené do sborů pak přetrvaly pouze v jezdeckých divíziích (1 pluk se 64 tanky BT-7) a ve výsadkových sborech (prapor s 50 lehkými tanky T-38 a T-40). K začátku války měla RKKa formálně vytvořeno velení 29 mechanizovaných sborů, zformováno 31 mechanizovaných a 61 tankových divízií.²⁸⁸ Vytváření sborů však nebylo prioritní. Spěch, s jakým se formovaly, výrazné nedostatky technického rázu i ve výcviku se nutně „podepsaly“ na jejich kvalitě. Bojeschopných sborů bylo proto z 29 podle Žukova sotva 5 či 6.²⁸⁹

Jednou z nejlépe vyzbrojených byla 32. tanková divize náležící do 4. mechanizovaného sboru v prostoru Lvova. Vznikla v dubnu 1941 na základě 30. lehké tankové brigády. Ta však byla podstatně menší než divize, které proto po konverzi chyběla polovina důstojníků a 57 % poddůstojníků a nižších důstojníků. Situaci vznikající divize ještě zhoršil příliv nových branců v dubnu a květnu 1941. Prvním úkolem měl být jejich výcvik, měli se naučit alespoň řídit tanky. První stroje však dostala divize až 25. dubna, poslední o měsíc později. Celkem obdržela 173 tanků T-34 a 46 KV, čímž se stala nejlépe vyzbrojenou jednotkou v RKKa, i když podle tabulkových počtů měla dostat 210 T-34 a 63 KV. Posádky strojů do začátku války absolvovaly jen několik hodin jízdy a většina z nich si ani nevystřelila z děla. S novými tanky měla tedy jen minimální zkušenosti a tech-

nický personál se s nimi neseznámil téměř vůbec. Divize však trpěla ještě dalšími deficity. Měla k dispozici jen asi 30 % vysílaček, 28 % ženijního vybavení, 22 % automobilů a pouze 2 %(!) náhradních dílů.²⁹⁰

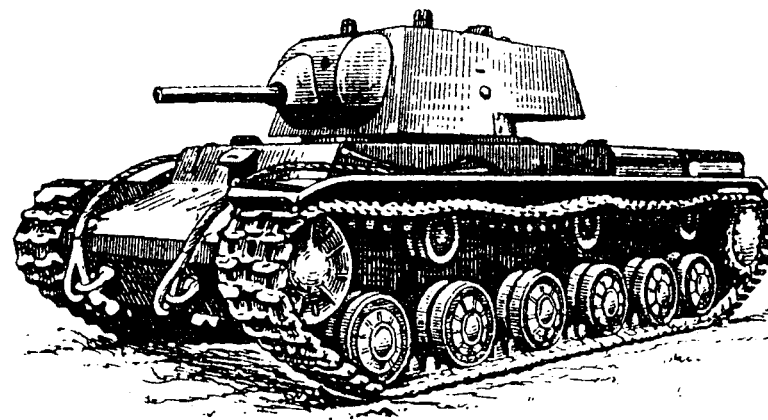
Timošenkovu hektické úsilí si vyžádalo řadu nových změn a reforem. Tzv. květnovou revoluci (tedy jeho nástup do funkce komisaře obrany a reformy) proto někteří autoři hodnotí celkově jako faktickou obnovu Rudé armády.²⁹¹ V den jeho nástupu, 7. května 1940, ale ve skutečnosti už před ním, se RKKa vrátila k normálním vojenským hodnostem generálů. Dosavadní hodnosti, odpovídající generálským hodnostem v jiných armádách (komandarm 1. stupně, komandarm 2. stupně, komkor atd.) byly zrušeny a místo nich zavedeny klasické generálské hodnosti: armádní generál, generálplukovník, generálporučík a generálmajor. Ve válečném námořnictvu obdobně zavedli admirálské hodnosti. Generálské hodnosti obdrželo 982 velitelů a admirálské 74 velitelů. Armádním generálem byl jmenován Žukov (velitel Kyjevského VO, 44 let), Mereckov (velitel Leningradského VO, 44 let) a Ivan Vladimirovič Tjulenev (velitel Zakavkazského VO, 48 let). 3. června schválilo politbyro jmenování velitelů tankových divizí a chystaných mechanizovaných sborů a náčelníků štábů sborů.²⁹²

Timošenko se také zasadil o propuštění asi 4 000 důstojníků z vězení a jejich zařazení zpět do armády. Vzhledem k tomu, že válka s Finskem prokázala zásadní nedostatky ve výcviku a katastrofální důsledky útoků proti nepřátelské obraně masami vojáků, museli vojáci i důstojnický sbor procházet výcvikem, který lépe odpovídal požadavkům a moderní válčení (výcvik v boji v noci a za všech povětrnostních podmínek a vůbec výcvik v terénu, nácvik součinnosti nejrůznějších jednotek atd.). Zkrácení výcviku ve vojenských školách a kurzech, urychlené povyšování vojáků a poddůstojníků, jejich povolávání ze zálohy však nemohlo odstranit nedostatek nižších a středních velitelů. Samotné povyšování jim ostatně nedávalo zkušenosti. Řadě jednotek proto v ještě větší míře veleli důstojníci bez většího vojenského vzdělání než v předchozích letech. Náčelník odboru bojové přípravy generálního štábu Vladimir Nikolajevič Kurdjumov sdělil velitelskému shromáždění Rudé armády, jehož se koncem prosince 1940 zúčastnilo 274 nejvyšších velitelů RKKa, že prověrka provedená inspektorátem pěších vojsk na podzim 1940 zjistila, že z 225 velitelů pluků jen 25 z nich absolvovalo příslušné vojenské učiliště. Měli tedy předepsané vzdělání, aby mohli velet svým jednotkám. Ostatních 200 velitelů absolvovalo pouze kurzy pro nižší důstojníky, tedy pro velitele čet či roty. Na podzim 1940 se Timošenko všemožně snažil dohnat čas, a proto „hnal“ armádu z cvičení do cvičení na všech úrovních.²⁹³

Je zajímavé, že sovětské vedení přistoupilo ke schválení nové verze strategického plánu RKKa až více než rok po likvidaci Polska, která výrazně změnila strategickou situaci v celé střední a východní Evropě. Na plánu se sice pracovalo od počátku roku 1940, první verze však byla připravena až v létě. Konstantním rysem sovětských strategických plánů byl jejich důraz na vedení války na dvou

frontách. Na východě proti Japonsku, na západě proti Německu a jeho spojencům. Válka na západě byla však celkem logicky považovaná za prioritní, a proto zde RKKa koncentrovala velkou většinu svých sil. Stejně uvažoval maršál Timošenko, respektive „jeho“ náčelník generálního štábu Šapošnikov. Jejich varianta plánu vycházela z předpokladu, že Německo a jeho spojenci mohou nasadit do útoku proti SSSR 233 divizí, 10 550 tanků a 13 900 letadel.²⁹⁴ Zajímavá je zejména proto, že položila důraz na tzv. severní variantu nepřátelského útoku, severně od neprostupného Polesí a Pripjatských bažin, jež tradičně dělily východoevropské válčiště na dvě části. Zdůrazňovalo se zde totiž, že „hlavní, pro Německo politicky nejvýhodnější, a tudíž nejpravděpodobnější, se jeví...rozvinutí hlavních sil německé armády na sever od ústí řeky San“.²⁹⁵

Zdá se, že tak jednoznačný důraz na jediný směr, při němž by měl protivník vést svůj hlavní útok ve směru Varšava – Minsk – Moskva, vyvolal nesouhlas a diskuse. Uvedený návrh sovětské nejvyšší vedení ani neposuzovalo. Po odchodu Šapošnikova z funkce v polovině srpna 1940 (ze zdravotních důvodů) se další úpravy plánu staly jedním z prvních úkolů nového náčelníka štábu Mereckova. Stejně jako v předchozím případě konkrétní práci vykonával Vasilevskij, zástupce náčelníka operační správy generálního štábu. Výsledkem přehodnocování byl především posun pozornosti také na jihozápadní směr, na Ukrajinu. O obou směrech se uvažovalo již jako o rovnocenných, i když severní byl stále preferovanější. Návrh analyzoval do větších podrobností jednotlivé varianty včetně dislokace vyšších jednotek Rudé armády do jednotlivých front. Rudá armáda měla po zastavení nepřátelského útoku přejít do protiofenzivy a buď zaútočit jižně od Brestu Litevského směrem na Lublin a Krakov a na Bratislavu, nebo severně od Brestu Litevského s cílem zničit německou armádu ve východním Prusku.

Těžký tank KV

Návrh plánu byl 18. září zaslán Stalinovi a Molotovovi ke schválení. Jeho jednávání proběhlo 5. října. Zde však došlo k razantní změně. Jako vyplývá z průvodního dopisu Timošenka a Mereckova Stalinovi a Molotovovi, bylo na jednání 5. října odhadnuto, že německý nepřítel povede svůj hlavní útok na jihu, směrem na Ukrajinu. Proto měla Rudá armáda soustředit na jihozápad SSSR své nejsilnější uskupení: 80 střeleckých divizí, 5 motostřeleckých, 11 tankových, 7 jezdeckých a 140 pluků letectva a zálohu v síle dalších 23 divizí. Rozhodujícího protiúderu ve směru na Lublin a Krakov a dále na Vratislav se měl podle této úpravy zúčastnit také Jihozápadní front. Severozápadní a Západní front měly za úkol zablokovat německé síly ve východním Prusku.²⁹⁶

V červnu 1941 německý Wehrmacht ve skutečnosti útočil třemi, v podstatě rovnocennými uskupeními, která vedla ofenzivu do Pobaltí a k Leningradu, dále klasickým směrem na Minsk, Smolensk a na Moskvu a konečně na Ukrajinu, ve všeobecném směru na Kyjev. Sovětské strategické plánování bylo statické. Stále vycházelo ze zkušeností z předcházejících konfliktů. Předpokládalo, že nepřítel bude dlouho (alespoň 30 dnů), soustřeďovat svá vojska, a sovětské vedení tak získá dost času, aby odhadlo směr jeho hlavního útoku, provedlo mobilizaci, rozmístilo síly prvního sledu, aktivizovalo druhý strategický sled a provedlo další opatření. Aniž by se v plánech analyzovala úvodní fáze boje, automaticky se předpokládal jejich příznivý průběh a zastavení nepřátelského útoku. Po něm měla RKKa okamžitě přistoupit k protiútku a předsunout boje podle staré ruské tradice na území nepřítele. Její další postup ale nebyl rozpracovaný. Plány neobsahují další postup po předpokládaném zničení většiny nepřátelských sil, není jasné, jak měla válka skončit. Zda klasickým mírem, kterým by Moskva získala další území, či úplnou kapitulací Německa tak, jak se to posléze ve skutečnosti stalo.

V dalším z dostupných dokumentů z 11. března 1941 Timošenko a nový náčelník generálního štábu Žukov předložili Stalinovi a Molotovovi mírně upravenou variantu strategického plánu, která kladla poněkud větší důraz na severní variantu než plán z října 1940. Za pravděpodobnou považovali válku spíše jen proti Německu a jeho spojencům, než válku na dvě fronty, ale nevylučovali ji.²⁹⁷ Také poněkud snížili své předchozí odhady předpokládaných nepřátelských sil. Při válce na dvě fronty se v upřesněném plánu předpokládalo, že by proti SSSR stálo již celkem asi 293 divizí protivníků s 12 000 tanky, 21 000 děl a 15 000 bojových letadel. Síly Německa a jeho spojenců (Finska, Rumunska, Maďarska) zde odhadovali až na 268 divizí, 20 000 děl, 10 800 tanků a 11 600 letadel. Ve skutečnosti bylo podle některých dostupných údajů proti SSSR 22. června 1941 nasazeno 181 divizí a 18 brigád, tj. celkem asi 3,6 milionu německých a dalších vojáků, kteří měli k dispozici 3 600 tanků a přes 2 700 letadel. Je ovšem skutečností, že Německo nenasadilo proti SSSR zdaleka všechny síly, které nasadit mohlo.²⁹⁸ Přesto byl jeho nástup drtivý.

Z uvedených úvah a odhadů sovětského generálního štábu vyplynulo rozmístění sil Rudé armády. Proti Japonsku, respektive jeho Kvantungské armádě v Mandžusku, určilo 29 střeleckých divizí (z nich 6 motorizovaných), 7 tankových divizí, 1 jezdeckou divizi, 4 mongolské jezdecké divize, po jedné motorizované brigádě SSSR a Mongolska a 2–3 výsadkové divize. Letectvo zde mělo mít dislokováno do 54 leteckých pluků. Dalších asi 11 střeleckých a 7 jezdeckých divizí a na 26 leteckých pluků bylo rozmístěno na severních a jižních hranicích SSSR. Na rozhodujícím směru – na západě, měl mít Sovětský svaz soustředěnou zcela rozhodující sílu svých vojsk: 171 střeleckých, 27 motorizovaných a 54 tankových, 7 jezdeckých divizí a 2 samostatné střelecké brigády. Z leteckých sil byly pro západní směr určeny 253 letecké pluky.²⁹⁹

Timošenko a Žukov však upozornili na skutečnost, že „rozvinování hlavních sil Rudé armády na západě... proti východnímu Prusku a na varšavském směru, vyvolává vážné nebezpečí, že válka na této frontě může vést k dlouhotrvajícím bojům“.³⁰⁰ Takové varování se v dostupných sovětských strategických plánech objevilo poprvé a jeho účel je spekulativní otázkou. Zda jen varovali před důsledky takové koncentrace sovětských sil, či zda chtěli dosáhnout stažení části sil RKKa hlouběji do vnitrozemí. Někteří činitelé navrhovali takový krok, protože chtěli zabránit zničení sovětských sil již v počátečních fázích války.

Skutečnost, že Timošenko a Žukov předložili upřesněný plán již půl roku po schválení jeho základní varianty, odrážela prudký vývoj mezinárodní situace. Po neúspěšné Molotovově návštěvě v Berlíně v polovině listopadu 1940, při níž obě strany předložily tak odlišné požadavky, že je druhá strana nebyla ochotna akceptovat, se sovětsko-německé politické vztahy zhoršovaly. Hitler ostatně okamžitě po porážce Francie nařídil přípravu plánu útoku proti SSSR. Konečnou verzi pod názvem Plán Barbarossa podepsal už 18. prosince 1940. Sovětský postoj k řadě mezinárodních událostí a reakce Moskvy na německé agrese naznačují, že Stalin chtěl co nejvíce oddálit blížící se střet.³⁰¹

Je zajímavé, že se do úprav sovětských strategických plánů výrazněji nepromítly závěry dvou štábních cvičení, které uspořádalo sovětské velení počátkem roku 1941 (2.–6. 1. a 8.–11.1.).³⁰² „Modrým“, tedy německé armádě, velel Žukov. Jeho protivníkem byl Pavlov, velitel Západního VO. Z Dálného východu do Moskvy stažený Štern velel vojskům, jež měla za války tvořit Jihozápadní front. Podle některých údajů se ještě před zahájením cvičení střetl Žukov s Mereckovem ohledně koncepce a zaměření cvičení. Žukov podle svých vzpomínek vycházel z reálných předpokladů a postupoval přibližně tak, jak skutečně operovala německá armáda o několik měsíců později. „Červené“ straně zasadil těžké „porážky“ a donutil ji k ústupu. Při analýze výsledků hry měl Stalinovi zdůraznit, že vycházel z reálných možností Němců, ale nepřesvědčil ho.³⁰³

Mereckov musel upravit navazující plány, které počítaly s rozmístěním mobilizačních zásob daleko na východě SSSR, až na linii řeky Volhy. Pod vlivem mar-

šala Kulika a náčelníka politické správy RKKa Mechlise, kteří zastávali názor, že nepřítel bude zastaven a odražen krátce po překročení hranic, byl odmítnut také návrh generálního štábu, aby se sovětská vojska soustřeďovala na linii opevnění staré sovětské hranice a na území připojeném k SSSR v roce 1939 byly ponechány pouze slabé krycí síly.³⁰⁴

Zdá se ale, že výkony a názory Mereckova v průběhu štábních her Stalina neuspokojovaly, a proto ho v lednu 1941 sesadil. Ve funkci jej od 1. února vystřídal Žukov. Podle vlastních slov prý jen neochotně, protože štábní funkce, s níž navíc neměl zkušenosti, neodpovídala jeho dynamické povaze. Stalinovi se však neoponovalo.³⁰⁵

Poslední týdny

Na jaře 1941 se výrazně změnila situace na Balkánském poloostrově. Na pomoc Řecku přepadenému koncem roku 1940 Itálii se v březnu začal v zemi vylodovat britský expediční sbor a vzápětí proběhl v Jugoslávii převrat, který svrhl proněmeckou vládu. Na druhé straně se Bulharsko připojilo k tzv. Paktu tří a do země vstoupila německá vojska. Hitler se vzápětí rozhodl vyřešit balkánské problémy silou – válkou proti Jugoslávii a Řecku v dubnu 1941. Postup Moskvy zůstával velice opatrný. S novou jugoslávskou protiněmeckou vládou podepsala pouze smlouvu o přátelství a neútočení a po porážce Jugoslávie Stalin nejenže vypověděl jejího vyslance z SSSR, ale také zrušil předchozí sovětské uznání řecké, norské a belgické londýnské exilové vlády. 6. května Stalin ke svým funkcím přibral také funkci předsedy rady lidových komisařů (vlády). Jednalo se o gesto, které je interpretované jako signál Moskvy Hitlerovi, že SSSR je řízen pevnou rukou a že bude dále provádět konzistentní politiku. 14. června vydala sovětská tisková agentura TASS známé prohlášení, které odsuzovalo a popíralo pověsti, že se blíží válka mezi Sovětským svazem a Německem.

Jedinou veřejnou známkou nervozity bylo kooptování 13 armádních činitelů za kandidáty ústředního výboru VKS(b) na 18. všesvazové stranické konferenci v březnu.³⁰⁶ Je celkem nepochybné, že se Stalin soustavně snažil vyhnout válce s Německem. Předpokládal, že k ní dojde nejpozději v roce 1943, případně možná již o rok dříve, i když množství zpráv hovořilo proti této představě.³⁰⁷ Naskýtá se současně otázka, zda nechtěl nepřímo participovat na německých válečných výbojích a získat pro SSSR další území. 5. května 1941 pronesl na slavnosti u příležitosti vyřazení posluchačů vojenských škol poznámku, která stále vyvolává kontroverze. Podle několika zdrojů totiž Stalin opravil jednoho z generálů, který připíjela na mírovou stalinskou zahraniční politiku. Zdůraznil, že „Mírová politika je věc dobrá. Do jisté doby, do jistého času jsme prováděli linii zaměřenou na obranu, bylo to do té doby, než jsme přezbrojili naši armádu, než jsme ji vybavili moderními bojovými prostředky.

Ale nyní, když jsme naši armádu zrekonstruovali, když jsme ji vybavili technikou pro moderní boj, když jsme se stali silnými, nyní je třeba přejít od obrany k útoku. Chceme-li bránit naši zemi, musíme tak učinit útočným způsobem. Od obrany přejít k vojenské politice útočných akcí. Musíme změnit naši výchovu, naši propagandu, agitaci, náš tisk a vést je v útočném duchu. Rudá armáda je armádou moderní a moderní armáda je armádou útočnou“.³⁰⁸

Nikdo neví a již se asi nedozví, co Stalin těmito slovy skutečně myslel. Vytvořil jimi volné pole pro nejrůznější spekulace. Stoupenci teze, která se již zrodila ve 30. letech a pak ji využívali ke svému ospravedlnění nacističtí pohlaváři na norimberském procesu, že Stalin hodlal jako první zaútočit na Německo a Hitler ho pouze o několik dnů předešel, je považují za podporu své konstrukce. Je však třeba vzít v úvahu, že u Stalina se často lišila veřejně pronášená slova od skuteč-

ných názorů. V této situaci (květen 1941) by ho bylo možné dokonce vinit z toho, že SSSR Německo stále ustupuje, a proto položil důraz na aktivní a agresivní zahraniční politiku. To by potvrzoval také Žukov v rozhovoru v květnu 1965 s vojenským historikem V. A. Anfilovem. Stalin měl na otázky Timošenka a Žukova ohledně smyslu jeho slov prohlásit: „Řekl jsem to proto, abych povzbudil přítomné, aby mysleli na vítězství, a ne na neporazitelnost německé armády, o které vytrubovaly noviny celého světa.“³⁰⁹

Je možné se také domnívat, že Stalin zdůrazňoval, že Rudá armáda musí válčit nikoliv obranně, ale aktivně a ofenzivně, což je však něco zcela jiného než zásadní strategické rozhodnutí, že Sovětský svaz zahájí válku jako první. Ostatně tomu odporovalo tehdejší sovětské chování. To, co se vydává za důkazy, je opřené jen o účelovou interpretaci dokumentů a materiálů. Jedná se o uvedení Stalinovy zminky o nutnosti aktivní úlohy Rudé armády z 5. května a o návrh nového plánu rozvíjení RSKA z poloviny května téhož roku, který předpokládal preventivní úder proti soustřeďující se německé armádě. Ale i kdyby byl tento návrh schválen a stal se oficiálním dokumentem Sovětského svazu, respektive Rudé armády, stejně by jeho realizace vyžadovala zásadní politické rozhodnutí Stalina a dalších představitelů zahájit válku proti Německu. Takové rozhodnutí nepadlo a nikde není ani náznak důkazu, že by Stalin a sovětská elita v tomto směru uvažovali.

Návrh úpravy plánu strategického rozvinování ozbrojených sil SSSR pro případ války s Německem a jeho spojenci, dopracovaný do útočné varianty, však slouží jako druhý hlavní argument stoupenců preventivní války SSSR proti Německu. Zpracoval ho generální štáb prakticky okamžitě po Stalinově projevu. Jednalo se nepochybně jen o koncept, mj. i proto, že řada doplňků a změn do něho byla učiněna rukou a nejsou plně jasné ani okolnosti jeho vzniku. Přijatelná je verze, kterou potvrzuje také Žukov, že ho zpracovali jako kvapnou reakci na Stalinovy poznámky z 5. května.³¹⁰ Návrh obsahoval proti předchozím verzím podstatnější úpravy v tom smyslu, že odhadoval, že Němci a jeho spojenci budou moci proti SSSR nasadit na 240 divizí. Především však, že „berouc v úvahu, že Německo v současné době udržuje svoji armádu zmobilizovanou, s rozvinutým týlem, má možnost nás předejít v rozvinování a zasadit nenadálý úder. Abychom tomu zabránili, považují za nezbytné nedávat v žádném případě iniciativu německému velení, předejít protivníka v rozvinování a zaútočit na německou armádu v takový okamžik, kdy se bude nacházet ve stadiu rozvinování a ještě nebude moci zorganizovat frontu a vzájemnou součinnost vojsk“³¹¹

Autoři konceptu proto plánovali zničení německých vojsk jižně od linie Brest – Deblin a do 30 dnů chtěli dosáhnout linie řeky Narva – Lodž – Opole – Olomouc. Následnou ofenzivou vedenou z prostoru Katovic na sever či severozápad zamýšleli rozbít německé síly „ve středu a na severu německé fronty a obsadit území bývalého Polska a Východního Pruska“. Hlavní úder měla vést vojska so-

větského Jihozápadního frontu směrem na Krakov a Katovice, pomocný pak Západní front směrem na Deblin a Varšavu.³¹² O dalších záměrech se zde – stejně jako tomu bylo vždy dříve – nehovořilo. Buď by byl následný postup naplánovaný podle konkrétního vývoje situace, anebo uzavřen mír.

Rozhodující je, že se nikde v archívních materiálech dosud neobjevil ani náznak, že by uvedený návrh byl Stalinem schválen a stal se oficiálním materiálem. Naopak. Je dostatečné množství svědectví, včetně Žukova, že Stalin Timošenka a Žukova s ním „vyhodil“ se slovy „Ztratili jste rozum? Chcete provokovat Němce?“³¹³ Tezi, že Stalin striktně zamítl úpravu stávajícího strategického plánu z října 1940, podporuje zmíněné mimořádně opatrné chování SSSR vůči Německu, ale i skutečnost, že z různých důvodů odmítal věřit signálům svědčícím o stupňujícímu se nebezpečí německého útoku a reagovat na ně konkrétními kroky. K některým se dal „dotlačit“ stálým naléháním armádního velení až v květnu a v červnu 1941.³¹⁴

Zatímco v čistě vojensko-politické rovině Stalin zachovával maximální zdrženlivost, sovětské vedení od roku 1937, a především od roku 1939, věnovalo stále větší pozornost přípravám ekonomiky i armády na válku. Z dostupných archívních materiálů, konkrétně z usnesení politbyra, je od roku 1939 zcela jasný trend stále intenzivnějších, až horečnatých aktivit směřujících k posílení zbrojního průmyslu, kvapného zavádění nových typů vojenské techniky všech druhů do výroby.³¹⁵

Ze skutečně klíčová usnesení politbyra v této době je nutné považovat jeho rozhodnutí ze 6. července 1940, kterým rozhodlo o zformování 8 mechanizovaných sborů. Neméně klíčovým se stalo jeho již zmíněné usnesení z 22. července zavádějící fakticky novou organizační strukturu letectva s tím, že se jeho nejvyšší složkou stalo 38 divizí.³¹⁶ Řada dalších usnesení přijatých v těchto letech však již byla realizována v nejlepší případě jen částečně či spíše vůbec ne.

Součástí předválečných příprav byla také série opatření ze druhé poloviny roku 1940, kterými stalinské vedení prodloužilo pracovní dobu v celém národním hospodářství, stabilizovalo pracovní sílu tím, že jí prakticky zabránilo volně měnit zaměstnání, ostře zintenzivňovalo boj proti absentérismu apod. Řada civilních podniků byla převedena na vojenskou výrobu.³¹⁷ Prudce vzrostlo navyšování strategických a mobilizačních zásob. Jejich hodnota činila před válkou 7,6 miliardy rublů a podle tehdejších představ měla stačit na 4–6 měsíců vedení války. Mikojan, jako komisař zahraničního obchodu, dostal již roku 1939 od Stalina tajný rozkaz, aby jeho organizace začala v cizině nakupovat strategické suroviny, barevné kovy, kaučuk, rtuť. 26. července 1940 navíc nařídilo politbyro všem pohraničním okruhům, aby soustředily zásoby, zvláště pohonných hmot, na 2 měsíce vedení války, vnitřní okruhy na 1 měsíc.³¹⁸

Mimořádná pozornost se soustřeďovala na letecký a tankový průmysl. Kromě usnesení, jež se týkala konkrétní výroby a konkrétních podniků, se politbyro,

respektive Stalin a Molotov, již 20. února 1940 uchýlili k osvědčené praxi, jež měla zajistit plnění krajně napjatých termínů a úkolů. Odpovědnost za jejich splnění vložili na oblastní výbory bolševické strany. První tajemníci 15 nejdůležitějších a z hlediska výroby rozhodujících regionů, byli osobně odpovědní za plnění zakázek leteckého průmyslu. Dostali nařizeny, aby závodům Narkomaviapromu poskytli všestrannou pomoc při zajišťování elektrické energie, paliv, kooperačních zakázek, při doplňování pracovní síly a také posílením stranické práce na závodech.³¹⁹

Jak ukazuje následující tabulka, v souladu s tím vzrostly výdaje na obranu až na 33 % státního rozpočtu v posledním předválečném roce.

Výsledkem byla na první pohled ohromující vojenská síla, která však trpěla

Tabulka č. 19 Výdaje SSSR na obranu 1935–40 (v mld. rublů)

Rok	Národní důchod SSSR (ve stálých cenách 1937)	Státní rozpočet	Výdaje na obranu celkem	Z toho rozpočet NKO a VMF	Podíl výdajů na obranu na státním rozpočtu (v %)
1935	178,6	66,4	8,8	8,8	13,3
1937	212,3	106,2	17,5	–	18,6
1938	216,3	121,5	23,2	–	18,7
1939	–	153,3	39,2	34,2	25,6
1940	223,6	174,3	56,8	46,6	32,6

Prameny: The Economic Transformation of the Soviet Union 1994, s. 269; Zinič–Knyševskij 1999, s. 229; Gerasimov 2001, s. 4–5.

množstvím velkých i menších deficitů, jež se plně projeví až na začátku války. V průběhu několika posledních předválečných let, zvláště od roku 1940, začalo přezbrojování Rudé armády novou generací zbraní. Od pěchotních zbraní (těžký kulomet Děgtjareva DS vzor 39, samonabíjecí puška Fjodora Vasiljeviče Tokareva SVT-40, samopal PPŠ G. S. Špagina PPŠ-41), přes 7 nových typů polních děl, mj. 122mm houfnice vzor 38 a 3 typy protiletadlových, po první raketometry BM-13, známé Katuše. Z nové generace tanků KV a T-34 armáda dostala roku 1940 243 KV konstruktéra Žozefa Jakovleviče Kotina a 115 T-34 Michaila Iljiče Koškina, i když politbyro stanovilo dodávky T-34 počátkem června 1940 na 600 kusů. Na rok 1941 se plánovaly dodávky 900 KV a 2 500 T-34, ale v době německého útoku měla RKKa ve výzbroji jen 639 tanků KV a 1 225 T-34. Velkou většinu výzbroje proto tvořily zastaralé a opotřebované stroje řady BT a T-26.

Z nich nejméně 44 % vyžadovalo střední opravu a plných 29 % opravu generální.³²⁰

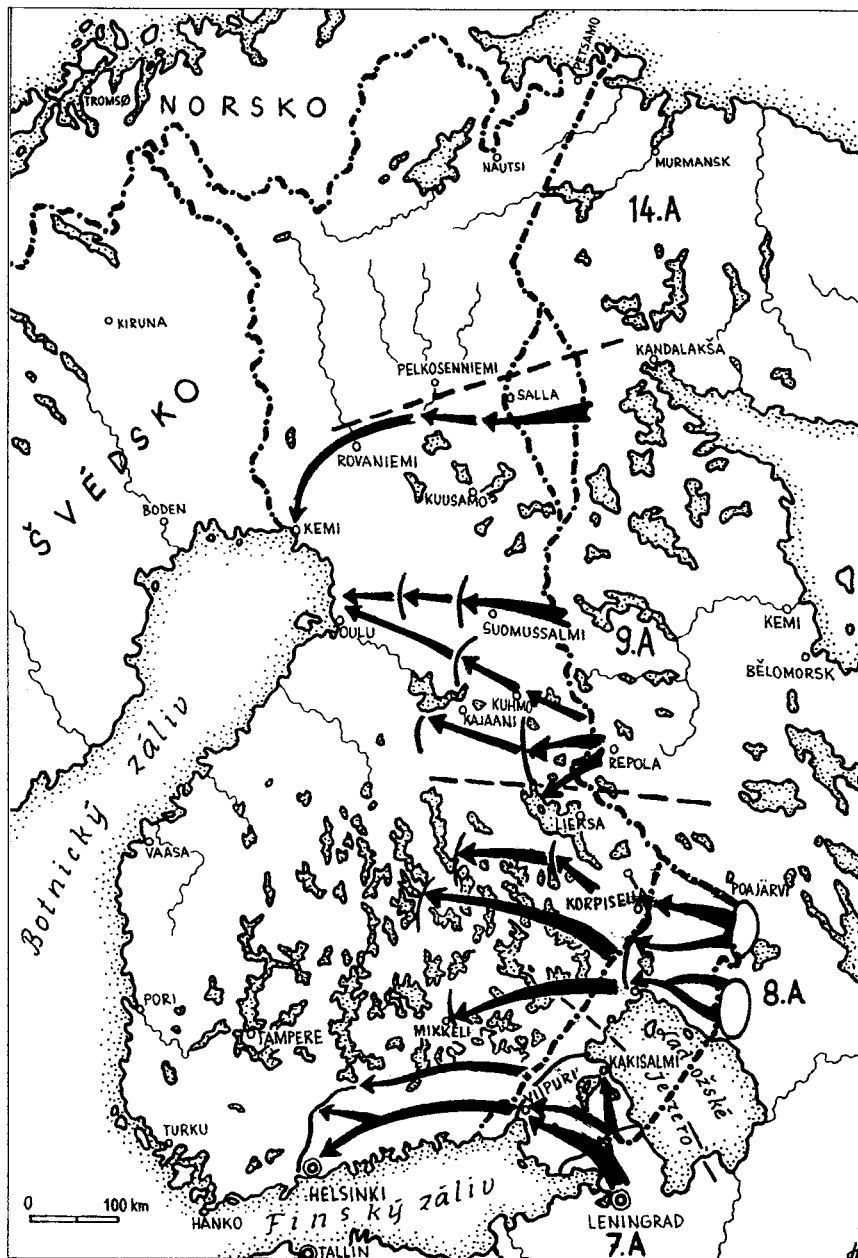
Podobná situace byla u letectva. Až v první polovině roku 1941 se podařilo zvýšit výrobu nových typů letadel na 2 650 kusů, ale to situaci neřešilo. V jednotkách jich bylo jen 1 448 a více méně vycvičených posádek pro ně mělo letectvo pouze 208. Stíhací pluky disponovaly jen asi 60 % tabulkových počtů strojů a z nich pouhých asi 9 % představovaly moderní stroje Jak-1 a Mig-3. Obecně je možné konstatovat, že nutné přezbrojení současně vyvolalo stejné problémy s nevyvíčeností posádek, mechaniků, nedostatkem náhradních dílů atd. jako v případě tanků.³²¹

Celkově se početní síly RKKa v období let 1939–41 zvýšily více než 3× a dosáhly na počátku války 5 373 000 vojáků, i když podle některých údajů měla RKKa dokonce 5,7 milionu mužů. Pozemní vojska tvořilo celkem 303 divizí, 16 výsadkových a 3 střelecké brigády. Ve výzbroji měla na 104 000 děl a minometů, 23 140 tanků a 18 570 bojových letadel.³²² Z výše uvedených 303 divizí bylo 178 střeleckých, 18 horských, 2 mechanizované střelecké, 61 tankových, 31 motorizovaných a 13 jezdeckých divizí. Rudá armáda disponovala dále 74 dělostřeleckými pluky, 5 výsadkovými sbory, 10 protitankovými brigádami a jednotkami, které byly umístěny v opevněných prostorech. Kromě toho bylo k dispozici 11 divizí NKVD a řada menších jednotek.³²³

Průměrná síla 144 střeleckých divizí činila jen asi 8 000 mužů proti plánovaným válečným počtům ve výši 14 500 vojáků. 19 dalších střeleckých divizí bylo fakticky jen v zárodečné fázi, neboť měly od 500 do 6 000 mužů. Z jezdeckých divizí mělo 7 v průměru jen na 6 000 mužů. V červnu 1941 plných asi 75 % všech velitelů působilo ve své funkci po dobu menší než 1 rok(!).

K 22. červnu 1941 bylo v 5 západních příhraničních vojenských okruzích (Leningradský, Pobaltský, Západní, Kyjevský zvláštní a Oděský) dislokováno celkem 170 divizí, 2 samostatné střelecké a 12 výsadkových brigád. Kromě toho se zde nacházelo 7 divizí, 2 brigády a 11 pluků vnitřních vojsk NKVD a 49 oddílů pohraničních vojsk, které spadaly také pod NKVD. Ve vzdálenosti 10–50 km od hranice bylo v první linii rozmístěno 53 střeleckých, 3 jezdecké divize a 2 samostatné střelecké brigády. Ve druhém sledu ve vzdálenosti 50–100 km od hranice se nacházelo 13 střeleckých, 3 jezdecké, 24 tankových a 12 motorizovaných divizí. Ve větší hloubce 100–400 km od hranice bylo dislokováno 62 divizí rezervy VO a na linii řek Západní Dvina – Dněpr ještě dalších 13 divizí, určených na posílení vojsk Jihozápadního frontu či jako rezerva Hlavního velení. Z vnitřních VO se přesunovalo 28 dalších divizí. Všechna letadla se nacházela na svých stálých, nikoliv polních letištích.³²⁴

V polovině května, kdy se situace ještě více zostřila, začal utajený přesun 5 armád ze Severokavkazského, Orelského, Uralského, Povolžského a Zabajkalského VO směrem na západ, ale v červnu byl částečně zastaven. Od poloviny června

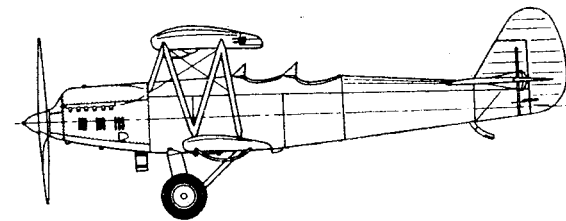

Původní sovětský plán útoku na Finsko, listopad 1939

se začala realizovat některá opatření, včetně rozkazu o maskování letišť a povolání asi 800 000 mužů ze zálohy, kteří měli posílit na 100 divizí a opevněné prostoty.³²⁵

K jednotkám se však dostali až těsně před, nebo již po zahájení německého útoku, čímž jen prohloubili všeobecný zmatek, který zde vládl.

Poněkud lépe zvládalo situaci válečné námořnictvo. Jeho velitel Kuzněčov vydal na svoji odpovědnost 19. června rozkaz k přechodu na bojovou pohotovost 2. stupně a 22. června na bojovou pohotovost 1. stupně. Válečné námořnictvo proto v prvních hodinách reagovalo pohotověji a odrazilo německé útoky. Timošenko se 13. června telefonicky a o den později s Žukovem osobně, pokusili přimět Stalina, aby dovolil vydat rozkaz k uvedení vojsk pohraničních okruhů do bojové pohotovosti. Podle Žukova reagoval ostře: „Navrhujete provést v zemi mobilizaci, dát nastoupit vojska a přesunout je k západním hranicím? To přece znamená válku! Chápete to vy dva, nebo ne?“³²⁶ Armáda dostala striktní zákaz provádět bez Stalinova povolení jakékoliv pohyby vojsk. Timošenko, Žukov a velitelé VO byli upozorněni, že jsou osobně odpovědní za následky, které by vyplynuly z „neopatrných akcí našich vojsk“. Rozkaz k uvedení jednotek západních vojenských okruhů do bojové pohotovosti povolil vydat, i když ještě s omezeními, až večer 21. června. Na velitelství příslušných vojenských okruhů se dostal 22. června krátce po půlnoci. Do jednotek byl předán spíše výjimečně.³²⁷ O necelé 4 hodiny později začala válka.

Bokorys rozšířeného průzkumného Polikarpova R-5

Závěr

Rudá armáda prošla od svého založení do Velké vlastenecké války ve všech směrech mimořádně dramatickým vývojem. Ze síly, která zvítězila v občanské válce, přes radikální snížení početních stavů, kdy se v polovině 20. let stala kolbištěm mocenských bojů v bolševické elitě, po zásadní kvalitativní proměnu ve 30. letech, v níž se rozsáhle experimentovalo s mimořádně progresivní teorií vedení boje, po obrovský kvantitativní růst, kterému však neodpovídal nárůst kvalitativní v letech 1938–41. „Prošla“ také několika čistkami a zvláště tzv. velký teror ji zbavil patrně nejlepších velitelů. Nikdy se ovšem nedozvíme, jak by tato zlikvidovaná elita reagovala na výzvy druhé světové války. Zda by byla schopna přesvědčit nejvyšší vedení země a Stalina osobně o oprávněnosti svých názorů a navrhaných kroků. Staronové velení, které se za teroru dostalo plně k moci, ji zbavilo nejprogresivnějších prvků a armáda se v posledních letech před válkou rozvíjela především kvantitativně. Trpěla řadou nedostatků, které oslabovaly její bojovou sílu. Na řadu z nich poukázala „přejímka“ v květnu 1940, kdy do funkce komisaře obrany nastoupil Timošenko, konflikt s Finskem, ale plně a se vsí brutalitou je odhalil až začátek vlastní Velké vlastenecké války o rok později. Uvedme si alespoň její hlavní deficity:

- Jediné desetiletí maximálně urychlené modernizace a přestavby celé země včetně armády nemohlo přinést stejné výsledky jako řadu desetiletí či staletí probíhající vývoj a vyústit v relativně harmonické uspořádání ekonomiky i armády.

- Na kvalitu armády velmi negativně působila celková, po minulém režimu „zdeděná“, zaostalost a nevzdělanost obyvatelstva, resp. branců, která přes všechno úsilí režimu přetrvávala a mizela jen pomalu. Projevovalo se to ve všech segmentech armády. Lidský faktor nebyl schopen plně absorbovat a realizovat všechny přeměny a požadavky, které na něho byly kladeny. Techniku a další odbornosti ovládali vojáci jen povrchně. Problém spočíval převážně v kvalitě mužstva a poddůstojníků a nižších důstojníků. Těch neměla armáda nikdy potřebné množství a jejich nedostatek se vyostřil do krajnosti v souvislosti s obrovským kvantitativním růstem armády od konce 30. let. Pro sovětskou vojenskou elitu bylo navíc charakteristické ostré soupeření mezi sebou navzájem.

- Nedostatek kvalitních odborníků stalinský režim sám vyostřoval svými taženími proti tzv. buržoazním specialistům.

- Likvidace armádní elity vrhla Rudou armádu do myšlenkového chaosu.

Předchozí teorie hlubokého boje spojená se „zrádci lidu“ byla zavržena a nahradila ji nová. Stará garda okolo Vorošilova, která se dostala v armádě plně k moci se svým uvažováním na úrovni občanské války, posunula armádu o řadu let zpět.

- Důsledky tzv. velkého teroru se promítly nejen do kvality armády a předpokládané reakce na válku, ale také do opožděného vývoje a především do zavádění nové generace výzbroje vojsk. K tomu došlo až těsně před začátkem války a jen v poměrně malých množstvích. Výzbroj Rudé armády tvořil z drtivě části morálně zastaralý a fyzicky opotřebovaný materiál, byť ho měla ve velkých kvantech.

- Rok, který byl dán tzv. Timošenkovým reformám, od května 1940 do vypuknutí války, byl příliš krátkou dobou na odstranění alespoň největších nedostatků.

- Negativně působily na bojeschopnost Rudé armády stálé reorganizace, mechanické slučování a rozdělování jednotek, pověřování jednotek a jejich štábů úkoly a povinnostmi, které měly s jejich původním zaměřením jen vzdálenou souvislost.

- Specifickou kapitolou bylo sovětské strategické plánování, které podcenilo možnosti nepřítele. V plánech se nepočítalo s tím, že SSSR měl spojence. Útok nepřítele měl být rychle zastaven v příhraničních vojenských okruzích a protiofenzivou vržen zpět. Především však se v nich uvažovalo jen o jednom hlavním směru nepřátelského útoku a o jednom pomocném. V plánu z října 1940 byl navíc špatně odhadnut směr hlavního útoku, neboť se předpokládalo, že ho Německo povede směrem na Ukrajinu. Ve skutečnosti bylo schopno vést tři v podstatě rovnocenné útoky (do Pobaltí a k Leningradu, přes Minsk a Smolensk směrem na Moskvu a třetí na Ukrajinu).

- Nepochybně bychom mohli analyzovat ještě další deficity, rozhodující však bylo, že se Rudá armáda, od posledního vojáka k nejvyššímu velení, musela učit moderním způsobům vedení boje až ve skutečné válce.